T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUK ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERİN SAĞLIK HAKKI VE SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAKAN RIZA KÜÇÜK

KOCAELİ 2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUK ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERİN SAĞLIK HAKKI VE SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAKAN RIZA KÜÇÜK

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ EMEK BAYRAK

KOCAELİ 2019

T.C.KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUK ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERİN SAĞLIK HAKKI VE SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Hakan Rıza KÜÇÜK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:

18/09/2019 ve 23 sayılı Karar

Jüri Başkanı : Dr. Öğr. Üyesi Emek BAYRAK

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ülker YÜKSELBABA

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Seydi ÇELİK

KOCAELİ 2019

ÖZET

Gelişen teknoloji ve değişen dünya düzeniyle beraber ikinci ve üçüncü kuşak haklardan sayılan ve aynı zamanda ulusalüstü düzeyde korunmaya alınan haklardan olan sağlık hakkı ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, birçok ülkede ulusal düzlemde korunduğu gibi Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Konseyi gibi ulusalüstü kurum ve kuruluşlar tarafından da güvence altına alınmıştır.

Gen teknolojisindeki yaşanan gelişmeler sağlık hakkı ve çevre hakkı gibi, hatta yaşama hakkı gibi, bazı haklara yönelik beraberinde birtakım soru(n)lar getirmiştir. Özellikle biyoteknoloji yöntemleri kullanılarak üretilen genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin sınır aşan hareketleri, çevreye deney ve kullanım amaçlı salınmaları, hayvan yemi olarak kullanılmaları, insanların tüketimine sunulmaları gibi konular insan ve çevre sağlığı açısından önem arz ettiği için bu konunun ulusal ve ulusalüstü düzlemde ayrıntılarıyla ele alınmasını gerektirmiştir. Çalışmamızda genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin tarihsel gelişimi, insan doğası ve çevreye etkileri, Biyoçeşitlilik Sözleşmesi Cartagena Protokolü ve Ulusal Biyogüvenlik Kanunu kapsamında mevzuattaki sıkıntılar ve uygulamada karşılaşılan sorunlar ele alınacak ve sorunlara yönelik çözüm önerileri sunularak insanoğlunun sağlık hakkı ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hakkı, Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı, Cartagena Protokolü, Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünler, Ulusal Biyogüvenlik Kanunu

ABSTRACT

With the developments in technology and changing world order, the right to health and the right to live in a healthy and balanced environment, which are considered to be the second and third generation rights, at the same time supranational, have been protected at the national level in many countries, as well as supranational institutions such as the United Nations, World Health Organization, and the Council of Europe.

Developments in Gene technology have brought some problem(s) for the right to health and the right to live in a balanced environment, even the right to life. Especially the international movement, experimental release to the nature, and usage of livestock and crops that are genetically modified organisms (GMOs) and products as food for livestock, and human food have brought attention to the regulation of usage of these GMOs at national and multinational levels in detail. In this study, we will go into detail about, the historical journey of GMOs, their effects to nature and human psychology, problems regarding the application of national laws in accordance with The Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, and solution suggestions for these problems to add meaningful support to the works that are aiming to provide human beings' a right to health and right to live in a healthy and balanced environment.

Key Words: Right to Health, Right to Live in a Balanced Environment, Cartagena Protocol, Genetically Modified Organisms and Products, National Biosafety Law

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AGE : Adı Geçen Eser
AGM : Adı Geçen Makale
AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AmeİHS : Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi
ATA : Avrupa Toplulukları Anlaşması
BM : Birleşmiş Milletler
C : Cilt
CAC : Kodeks Alimentarius Komisyonu
ÇED : Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev : Çeviren
DNA : Deoksiribo Nükleik Asit
DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
Ed : Editör
EFSA : Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (European Food Safety Authority)
EİHB : Evrensel İnsan Hakları Bildirisi
ESKHS : Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
FAO : Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
FAS : Dış Tarımsal Hizmetler (Foreign Agricultural Service)
FDA : Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi
GATT : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GD : Genetiği Değiştirilmiş
GDO : Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GMOs : Genetically Modified Organisms
GURT : Genetik Kullanım Kısıtlama Teknolojisi (Genetic Use Restriction Technology)
KHK : Kanun Hükmünde Kararname

ILA : Uluslararası Hukuk Birliği (International Law Association)

MAFF : Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı (Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries)

MAM : Marmara Araştırma Merkezi

md : Madde

METI : Ekonomi, Dış Ticaret ve Endüstri Bakanlığı **(**Ministry of Economic, Trade and Industry**)**

MEXT : Eğitim, Kültür, Spor, bilim ve Teknoloji Bakanlığı (Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology)

MHLW : Sağlık, İş ve Sosyal Yardım Bakanlığı (Ministry of Health, Labour and Welfare)

MSHS : Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

NIH : Milli Sağlık Enstitüsü (National Institute of Health)

OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Cooperation and Development)

p : Paragraf

RAFI : Uluslararası Kırsal Kalkınma Örgütü (Rural Advancement Foundation International)

Reg. : Yönetmelik (Regulation)

RG : Resmi Gazete

RNA : RiboNükleik asit

s : Sayfa

S : Sayı

STA : Bilim ve Teknoloji Kurumu (Science and Technology Agency)

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

TAGEM : Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDK : Türk Dil Kurumu

ty : Tarih yok

US-EPA : Amerikan Çevre Koruma Ajansı (United States-Environmental Protection Agency)

vd : Ve devamı

WHO **:** Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation)

WTO **:** Dünya Ticaret Anlaşması

YÖK **:** Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Birçok alanda karşımıza çıkan teknolojik gelişmelere, 20. yy itibariyle canlılar üzerinde yapılan geliştirmeler ve değişiklikler de dâhil olmuştur. Canlı teknolojisi anlamına gelen biyoteknoloji literatürde, "hücre ve doku biyolojisi kültürü, moleküler biyoloji, mikrobiyoloji, genetik, fizyoloji ve biyokimya gibi doğa bilimlerinin yanı sıra makine mühendisliği, elektrik-elektronik mühendisliği ve bilgisayar mühendisliği gibi mühendislik dallarından yararlanarak, DNA teknolojisiyle bitki, hayvan ve mikroorganizmaları geliştirmek, doğal olarak var olmayan veya ihtiyacımız kadar üretilemeyen yeni ve az bulunan maddeleri (ürünleri) elde etmek için kullanılan teknolojilerin tümü" olarak tanımlanmaktadır[1].

Biyoteknolojik gelişmelerin tarım ve sağlık alanındaki uzantısı olarak karşımıza çıkan 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (Genetically Modified Organisms-GMOs)' veya transgenik bitkiler, bir canlı türü olan bitkilerin genetik yapısının değiştirilmesi suretiyle oluşturulan yeni organizma ve ürünleri ifade etmektedir.

Son zamanlarda biyoteknolojik gelişmelere ilişkin pek çok eser yazılıp yayınlanmakta ve konunun teknik, sağlık, çevresel ve toplumsal yönleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Uluslararası arenada bu eserlerin çoğunda biyoteknolojik uygulamaların patent hukuku gibi ticari ya da sorumluluk gibi cezai yönü ele alınmaktadır. Bununla beraber ülkemizde biyoteknolojik gelişmeler ve uygulamalar konusunda meselenin hukuki boyutuna ilişkin yazılmış tez, kitap, makale sayısı yok denecek kadar azdır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma ile konunun tarihsel gelişimi ele alındıktan sonra genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin potansiyel fayda ve risklerinin sağlık hakkı ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı kapsamında değerlendirilmesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

[1] http://vona-int.com/tr/biyoteknoloji-nedir , Erişim Tarihi: 10.09.2019

Tezin ilk bölümünde sağlık hakkı ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının tarihsel gelişimi ve uluslararası belgelerle hukuki nitelik kazanması anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde biyoteknoloji gelişmelerde sıkça kullanılan kelimelerin tanımlamalara, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin tarihsel gelişimine yer verilmiş ve GDO'ların olası fayda ve riskleri ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere ilişkin uluslararası hukuki belgelere, bölgesel düzlemde düzenlenen metinlere yer verilmiştir. Konuya ilişkin ülkemizdeki hukuki mevzuat, Ulusal Biyogüvenlik Kanunu öncesi sıkıntılı olması nedeniyle çalışma içerisinde genişçe ele alınmış, meselenin niçin idarenin düzenleyici işlemlerine terk edilmemesi gerektiği ve yine meselenin niçin yasal düzlemde en ince ayrıntılarıyla düzenlenmesi gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin diğer ülke mevzuatlarından örnekler verilerek mukayeseli hukuktaki düzenlemeler de gösterilmiştir.

Tezin dördüncü ve son bölümünde genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler konusunda karşılaşılan sorunlar, meselenin sağlık hakkı ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı kapsamında değerlendirilmesi, GDO'ların patent hakkı ve tüketici hakkı gibi diğer haklarla bağlantısı, sivil toplum örgütlerinin GDO'lar konusundaki rolü ve faaliyetleri, GDO'lardan kaynaklı hak ihlallerine karşı başvuru yolları ele alınmış ve son olarak çözüm önerileri ve sonuç kısmında, yine GDO'lardan kaynaklı karşılaşılan sorunlar için çözüm önerileri sunulmuş, böylece çalışmamız sonlandırılmıştır.

Çalışmada sağlık hakkı ve çevre hakkı gibi hukuka bakan yönlerinin ele alınmasının, konunun hukuki boyutunu teşkil etse de biyoteknolojinin disiplinler

arası bir bilim dalı olduğu göz önüne alındığında, çok sayıda alana katkısının olacağını umuyor, tezin insanlığa ve bir bütün halinde ekosisteme güzellikler getirmesini temenni ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAĞLIK HAKKI VE SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAMA HAKKI

1.1. GENEL OLARAK İNSAN HAKLARI VE KUŞAK AYRIMI

Hak ve özgürlükler, tarihsel olarak ortaya çıkışlarına göre üç kuşak içerisinde incelenmektedir. Bireysel ve siyasal haklar birinci kuşak hakları oluştururken; sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ikinci kuşak hakları ve son olarak dayanışma hakları olarak da bilinen kolektif haklar üçüncü kuşak hakları oluşturmaktadır. Bunların yanında gelişen bilim ve teknolojik uygulamalar sonrasında insan onurunun daha etkin korunması, bilimin kötüye kullanılmaması için dördüncü kuşak haklar dile getirilmektedir. Bilişim teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler ile kişisel verilerin korunması ve unutulma hakkı, genetik mühendislik çalışmaları karşısında insan onurunun korunması hakkı, ekosistem hakkı ve gelecek nesillerin hakkı gibi çeşitli haklar dördüncü kuşak haklar olarak gösterilebilir[2].

Birinci kuşak haklar, tarihsel olarak ilk ortaya çıkan ve devlete karışmama ödevi yükleyen haklardır. Bu haklar, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ve 1770'li yıllarda kabul edilen Amerikan insan hakları bildirilerinde yer almıştır. Kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, kölelik yasağı, din ve vicdan özgürlüğü gibi haklar birinci kuşak haklara örnek olarak gösterilebilir. Bu haklar Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde de tanınmıştır[3].

İkinci kuşak haklar, birinci kuşak haklarda olduğu gibi devlete karışmama ödevi değil, eylemde bulunma, harekete geçme, bir hizmeti sağlama ödevi yükler.

---

[2] Kaboğlu, İbrahim (2013), ***"Özgürlükler Hukuku"***, Ankara, İmge, 7. Baskı, s. 33; Gözler, a.g.e., 157-163. Ayrıca bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208297 , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[3] http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TIntCovCivPolRights.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

İkinci kuşak hakların ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı sonrasına dayansa da, uygulanmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan bu haklara çalışma hakkı, sağlık hakkı, emeklilik hakkı, sendika hakkı, grev hakkı gibi haklar gösterilebilir[4].

Üçüncü kuşak haklar, değişen ve küreselleşen dünya düzeni nedeniyle öncelikle uluslararası sözleşmelerde, bildiri ve beyannamelerde yer almış, daha sonrasında ise ülkelerin iç hukuklarında düzenlenmiştir. Kolektif haklar ya da dayanışma hakkı denilen bu haklara sürdürülebilir gelişme, sağlıklı bir çevre hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı gibi haklar örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü kuşak hakların temelinde dayanışma fikri yatmaktadır. Bu haklar, toplumun ya da halkların kolektif haklarını kapsar[5].

Son yıllarda sözü geçmeye başlayan dördüncü kuşak haklar ise, bilim ve teknolojinin ulaştığı düzeyin insan onurunu ve ekosistemi tehdit etmeye başlamasıyla gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, bilişim teknolojisindeki gelişmeler kişisel verilen korunması ve unutulma hakkını, tıp bilimindeki gelişmeler ise insan onuru ve ekosistem hakkını ele almayı gerektirmiştir. Tıp alanından örnek vermek gerekirse, yeni bilimsel keşifler, özellikle genetik mühendisliği, organ ve doku nakli alanlarında insan haklarına dair yeni soruları gündeme getirmektedir. Teknik ilerlemeler sürdükçe, yaşam doğasıyla ilgili soru(n)ların, bu alanların her biri için yanıtlanması gerekmektedir. Genetik mühendisliği gibi önceden belirlenmiş bir yöntemle, bir organizmanın genetik öğeleriyle oynayarak, organizmanın kendi özünde barındırdığı özellikleri değiştirme yönteminde kaydedilen ilerleme, beraberinde çeşitli ahlaki ve insan hakları ile ilgili soruları getirmekte ve bu, konunun yoğun bir şekilde tartışılmasına sebep olmaktadır. Mesela bir klon organizmasının, bir genden yeniden üretiminin, fare ya da koyunlar üzerinde denenmesine izin veriliyorsa, aynı

[4] http://www.aykultopcu.com/habervemakele-184-hukuk-sisteminde-temel-insan-haklari-ve-gelinen-son-asama-dorduncu-kusak-haklar-ve-bunlari-talep-hakki , Erişim Tarihi: 30.09.2019
[5] Gözler, Kemal (2018), ***"İnsan Hakları Hukuku"***, Ekin, Bursa, s. 158-159. Ayrıca bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/14/pusula_bolum4_insanhaklarininevrimi_istanbulbilgiuniversitesiyayinlari.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

uygulamaya insanlar için de müsaade edilmeli midir? Genetiği değiştirilen ürünlerin sadece üretimi artırma gibi bir amacı mı vardır, yoksa ekosisteme ve insanlığa uzun vadede olumsuz etkileri daha mı fazladır? Cevaplanmayı bekleyen bu tip sorular, konunun her geçen gün daha fazla tartışılmasına ve yeni kuşak hakların gelişimine katkı sağlamaktadır[6].

1.2. ULUSALÜSTÜ İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA, SAĞLIKLI ÇEVREDE YAŞAMA HAKKININ GELİŞİM SÜRECİ

İnsan hakları hukuku çerçevesinde sağlık hakkı ve sağlıklı, dengeli bir çevrede yaşama hakkının normatif yapıdaki kaynaklarını ele alırken, öncelikle bu çerçevedeki sağlık hakkının öznelerini incelemek gerekmektedir. Genel anlamda bir hakkın unsurları, hakkın bağlamı ve kapsamı, hakkın öznesi, hakkın nesnesi ve hakkın güvence altına alınmasının bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır[7].

Bu başlıkta, ikinci kuşak haklar arasında yer alan sağlık hakkı ve sağlık hakkını düzenleyen ulusalüstü insan hakları hukuku belgeleri ele alınacak ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının gelişim süreci incelenecektir. Bu sayede sağlık hakkını oluşturan normatif yapıdaki unsurların daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

1.2.1. Sağlık Hakkına Yönelik Normatif Düzenlemeler

Bu bölümde, Birleşmiş Milletler ve bölgesel yapıdaki kurum ve kuruluşlar tarafından ortaya konulan insan hakları belgelerinde yer alan sağlık hakkına yönelik

---

[6] Gözler, Kemal (2018), ***"İnsan Hakları Hukuku"***, Ekin, Bursa, s. 161-162. Ayrıca bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/14/pusula_bolum4_insanhaklarininevrimi_istanbulbilgiuniversitesiyayinlari.pdf ve http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=KLONLAMA%20VE%20K%D6K%20H%DCCRE%20%C7ALI%DEMALARI%20KAR%DEISINDA%20%20%DDNSAN%20ONURUNUN%20KORUNMASI%20HAKKI&kimlik=-1385159815&url=makaleler/cgul-1.htm , Erişim Tarihleri: 30.09.2019

[7] Metin, Bayram (2017), "Sağlık Hakkı", Sağlık Akademisyenleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s. 46. Ayrıca bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/752004 , Erişim Tarihi: 20.11.2019

normatif düzenlemelerin neler olduğundan söz edilecektir. Bu sayede sağlık hakkının, yapı olarak, hukuken bağlayıcı nitelikteki sözleşmeler tarafından düzenlenen bir insan hakkı olarak, kaynaklık yaptığı yükümlülüklerin temelleri daha net görülecektir. Bununla birlikte, sağlık hakkına yönelik hükümler içeren ulusalüstü insan hakları belgeleri, bölüm çerçevesinde ele alınan belgelerle sınırlı değildir. Hakkın kapsam, bağlam ve genel çerçevesini belirlemede bir araç olarak kullanılabilecek olan ve şüphe barındırmayan bildiriler, eylem programları ve şart biçiminde ortaya konulan bu belgeler, bir bütün olarak çalışma içerisinde yerini almaktadır.

Sağlık hakkına yönelik düzenlemeler, ulusalüstü insan hakları hukuku çerçevesinde hazırlanan belgelerle sınırlı bulunmamaktadır. Modern insan hakları hukukunun doğumu sayılacak erken dönemlerde sağlık hakkı, anayasal düzlem çerçevesinde kendisine yer bulmuştur. 1925 yılında yürürlüğe giren Şili Anayasası'nın 10. maddesi, *"Halk sağlılığını ve ülkenin hijyenik esenliğini gözetim"* görevini devlete yüklemiş ve Anayasal tanımlamanın ilk örneği olarak kayıtlara geçmiştir[8].

Türk hukukunda sağlık hakkının yer alması ise ilk olarak 1961 Anayasası'yla gerçekleşmiştir. 1961 Anayasa metninde sağlık hakkı şu şekilde formüle edilmektedir[9]:

"VII. Sağlık hakkı

Madde 49 – Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.

Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır."

1982 Anayasası düzenlemesi ise şu şekildedir:

[8] Toebes, Brigit(1999), ***"Towards an Improved Understanding of the International Human Right to Health"***, Human Rights Quarterly, Vol. 21, Issue 3, s. 665, p. 20

[9] Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref(2000), ***Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri***, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Yenilenmiş 2. Baskı), s. 174-233.

"I. Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı

MADDE 17 – Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz..."

ve

"VIII. Sağlık, çevre ve konut

A. Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

MADDE 56. – Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir."

1.2.2. Ulusalüstü Belgelerde Sağlık Hakkı

Ulusalüstü yapılar tarafından ortaya konan ve toplumsal hayata sunulan belgelerdeki sağlık hakkına yönelik düzenlemeler incelenirken temel olarak Birleşmiş Milletler kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle Birleşmiş Milletler düzleminde üretilen belgelerdeki normatif düzenlemeler ele alınmaktadır. Birleşmiş Milletler'in alt uzmanlık örgütlerinden bir tanesi olarak kabul edilen Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Anayasası, Birleşmiş Milletler düzleminde insan haklarına yönelik olarak ortaya konulan insan hakları belgeleri sırasıyla ele alınacaktır.

1.2.2.1. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası ve Sağlık Hakkının Ortaya Çıkması

Tarihsel düzlem çerçevesinde sağlık kavramı, bir hak tanımlamasıyla ilk olarak Birleşmiş Milletlerin alt uzmanlık birimi olan Dünya Sağlık Örgütü'nün 1946 tarihli anayasasında yer almıştır[10]. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nın, başlangıç bölümünde aşağıdaki hükümler yer almaktadır:

"Sağlık bir bütün olarak fiziksel, ruhsal ve sosyal esenlik durumudur ve yalnızca hastalık ya da maluliyet yokluğu değildir.

Ulaşılabilir en yüksek sağlık standartlarından yararlanma, ırk, din, siyasi görüş, ekonomik ya da sosyal durum farkı gözetilmeksizin her insanın temel haklarından biridir."[11]

Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin yayınlanmasından önceki dönemlerde, Birleşmiş Milletler Şartı'nın kabul edilmesi ve uygulanmaya başlamasının ardından sağlık hakkı, bu belge tarafından tüm insanlık için bir temel hak olarak tanımlanış ve kabul edilmiştir. Ulusalüstü düzlemde kurulan örgütlerin, kurucu nitelikteki belgeleri, o örgüte üye olan devletler için bağlayıcı bir yapıya sahip bulunmaktadır. Bu sebeple Dünya Sağlık Örgütü'ne üye devletlerin, anayasada tanımlanan sağlık hakkına uygun hareket etmeleri bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir[12]. Bununla birlikte Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nın icrai hükümleri çerçevesinde sağlık hakkına yönelik olarak bir düzenleme yer almamaktadır. Bu sebeple, ulusalüstü doktrinde sözü geçen belge ve maddelerin, sağlık hakkının kaynakları arasında sayılmaması gerektiğine yönelik görüşler de bulunmaktadır[13]. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası, bir insan hakları sözleşmesi değildir. Bu sebeple, icrai hükümleri arasında bir hak olarak sağlık hakkına yer verilmemesi, doğal akış çerçevesinde normal kabul

---

[10] "World Health Organization (WHO)", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, (Rudiger Wolfrum, ed.), Oxford University Press, 2008, Online Edition, [www.mpepil.com] , Erişim Tarihi: 18.01.2017

[11] WHO Anayasası için Bkz. **"Basic Documents, World Health Organization"**, Switzerland, 2009, s. 1- 18. Bkz. http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[12] Toebes, Brigit(1999), ***"The Right to Health as a Human Right in International Law"***, Antwerp, Intersentia – Hart, s. 33.

[13] Toebes, a.g.e., s.34.

edilmektedir. İcrai hükümler çerçevesinde sağlık hakkına yer verilmemesinden bağımsız olarak Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nın tarihsel düzlemdeki en büyük önemi, sağlık kavramına ve sağlık hakkına yer veren ilk belge niteliğinde olmasıdır[14]. Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nda ele alınmasının ardından sağlık kavramı, bir hak olarak kabul edilmiş ve ulusalüstü bir belgeyle hukuk literatürüne dâhil edilmiştir. "Ulaşılabilir en yüksek sağlık standartlarında hak" şeklinde yapılan tanımlama, bu belge sonrasında üretilen ve toplum huzuruna sunulan birçok belgeye de referans kaynak olarak geçmiştir.[15]

Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nda yapılan sağlık tanımlaması, pozitif bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. Bu tanımlama çerçevesinde sağlık kavramı, hastalık ya da sakat olma gibi durumlar sebebiyle ortaya çıkan malululiyet gibi durumların yokluğu olarak tanımlanmamaktadır. Olumlu bir durum olarak tanımlanan sağlık kavramı; fiziksel, ruhsal ve sosyal esenlik olarak bütüncül yaklaşım halindeki yaşam standardını bir ölçüt kabul etmektedir[16]. Bir diğer ifadeyle sağlık hakkı, sadece sağlığın bozulması sonucunda ulaşılabilecek hizmet ya da ürünleri kapsayan tıbbi ve sağlık bakımını kapsamamaktadır. Bunlara ek olarak sağlığın korunması için gerekli koşulların sağlanması için sunulan hizmet ya da ürünleri de kapsayan bir anlayış bulunmaktadır[17]. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı bu tanımlama, farklı sözleşme sistemlerinde hem normatif hem de içtihadi olarak kullanılmaktadır[18].

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak, sözü geçen hükümlerin en önemli özelliklerinden birisi, ayrımcılık sınıfları arasında cinsiyete yer vermemesi olarak kabul edilmektedir. Belgenin oluşturulduğu dönem şartlarının, modern insan hakları hukukunun da başlangıç dönemi olması sebebiyle bu eksikliğin makul bir eksiklik olarak karşılanabileceğine yönelik görüşler bulunmaktadır[19]. Dünya Sağlık Örgütü

[14] Toebes, a.g.e., s.34.
[15] http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 , Erişim Tarihi: 18.09.2019
[16] Dedeoğlu, Necati(2009), ***"Dünya Sağlık Örgütü ve Sosyal Haklar"***, Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu – Bildiriler, Ankara, Belediye-İş Sendikası Yayını, s. 195.
[17] Dedeoğlu, a.g.e., s.195.
[18] "Conclusions 2005", Statement of Interpretation on Article 11§ 5. Bkz. Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights, Council of Europe, 1 September 2008, s. 81.
[19] Dedeoğlu, a.g.e., s.195-196.

Anayasası'ndan iki yıl sonra kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde yer verilen ayrımcılık normu aşağıdaki şekildedir:

"Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da diğer görüş, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da başka statüler gibi herhangi bir türde farklılık gözetilmeksizin bu bildiride düzenlenen bütün haklara ve özgürlüklere sahiptir."[20]

Bu norm, cinsiyet sınıflandırmasını da içerdiği için *'makul bir eksiklik olarak kabul edilen'* argüman geçerliliğini kaybetmektedir. Bu sebeple Dünya Sağlık Örgütü Anayasası, eleştiriye açık bir yapı haline gelmektedir.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemlerde, normatif düzlemde sağlık kavramına yer verip sağlık hakkını ele alan ilk belge Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) belgesine olmasına rağmen, yetki tanımlamasından bağımsız olarak DSÖ, sağlık hakkının, normatif düzlem içeriğinin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesini sağlayacak adımları atamamıştır. Öte yandan Dünya Sağlık Örgütü, normatif standartların oluşturulması konusunda oldukça geniş yetkilere sahiptir. Anayasa metninde, Dünya Sağlık Örgütü'ne sözleşme yapma yetkisi verilmektedir. İlgili madde metni şu şekildedir:

"Asamble, Örgüt'ün yetkisinde olan her konuya ait sözleşme veya anlaşmalar yapma yetkisine sahiptir. Kendi yasal işlemlerine uygun olarak kabul edildiğinde, her Üye Devlet için yürürlüğe girecek olan bu tip sözleşme ve anlaşmaların onaylanması için Asamblenin üçte ikisinin oy vermesi gereklidir."[21]

Basit ya da tavsiye niteliğinin ötesinde bulunan bu madde, Dünya Sağlık Örgütü'nün bir anlaşma ya da sözleşmeyi kabul etmesi durumunda, üye devletlere bu belgeye yönelik olarak 'eylemde bulunma' zorunluluğu getirmektedir. Bu zorunluluk, madde metninde şu şekilde ele alınmaktadır:

---

[20] Evrensel İnsan Hakları Bildirisi madde 2, TBMM Komisyon çevirisi için bkz https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019
[21] Dünya Sağlık Örgütü Anayasası madde 19 için bkz. http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 , Erişim Tarihi:18.09.2019

"Her Üye Devlet, Asamble tarafından bir sözleşme veya anlaşmanın onaylanmasını takip eden 18 ay içinde bu tip sözleşme veya anlaşmaların kabulü için icap eden tedbirleri almayı taahhüt eder. Her Üye Devlet alınan tedbiri Genel Direktöre bildirir. Belirtilen süre içinde bu anlaşmayı veya sözleşmeyi kabul etmeyecek olursa, nedenlerini açıklayan bir beyan gönderir. Kabul ettiği taktirde her Üye Devlet, Bölüm XIV'e uygun olarak, Genel Direktöre bir yıllık rapor göndermeyi taahhüt eder."[22]

Dünya Sağlık Örgütü'nün normatif yetkileri sadece yukarıda açıklanan hükümlerle sınırlı değildir. Madde 21 çerçevesinde tanımlanan hakla birlikte DSÖ, hukuki bağlayıcılığı olan yönetmelik gibi düzenleyici işlemlerde de bulunabilmektedir[23]. Buna karşılık Dünya Sağlık Örgütü, 2003 yılına kadar bu yetkisini kullanıma sokmadığı için ulusalüstü doktrinde sıkça eleştirilmiştir.[24] Dünya Sağlık Örgütü'nün yapısından kaynaklanan ve söz edilen tarihsel geçmişi, 'Tütün Denetimine İlişkin Çerçeve Dünya Sağlık Örgütü Sözleşmesi'yle birlikte değişmeye başlamıştır[25].

1.2.2.2. Birleşmiş Millerler Belgelerinde Sağlık Hakkı

1.2.2.2.1. İkiz Sözleşmeler ve Sağlık Hakkı

İnsan Hakları Manzumesi, Birleşmiş Milletler'in insan haklarına yönelik ortaya koyduğu ve temel belge niteliği taşıyan 'Evrensel İnsan Hakları Bildirisi', 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi' (ESKHS) ve 'Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi' (MSHS) belgelerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

---

[22] Dünya Sağlık Örgütü Anayasası madde 20 için bkz. http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 , Erişim Tarihi:18.09.2019

[23] Dünya Sağlık Örgütü Anayasası Madde 21 için bkz. http://www.tiphukuku.org.tr/icerik.php?gid=169&cat=29 , Erişim Tarihi:18.09.2019

[24] Alston, Philip(1979-1980), ***"The United Nations' Specialized Agencies and Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights"***, Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 18, Issue 1, s. 117

[25] Woo, Alyssa(2002), ***"Health Versus Trade: The Future of the WHO's Framework Convention on Tobacco Control"***, Vanderblit Journal of Transnational Law, Vol. 35, No. 5, s. 1731-1767.

Birinci ve ikinci kuşak hakları bir arada bulunduran Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'ne karşılık, ikiz sözleşmeler iki hak kuşağına ayrılmıştır. Bu sebeple yukarıda sözü geçen belgeler içerisinden, sağlık hakkının normatif kapsamını tespit amacıyla Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ele alınmalıdır.

10.12.1948 tarihinde kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 25. maddesi şu şekildedir:

" 1. Herkesin, yiyecek/(beslenme), giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahını/(esenliğini) temin için, yeterli bir yaşama standardına (sahip olma) hakkı ve işsizlik, hastalık, maluliyet/(sakatlık), dulluk, yaşlılık hallerinde ya da geçim olanaklarından kendi kontrolü dışındaki koşullardan doğan diğer yoksunluk durumlarında, (sosyal) güvenceye (sahip olma) hakkı vardır.

2. Analık ve çocukluk (durumları), (ana ve çocuğu) özel bakım ve yardım görmeye hak sahibi kılar. Tüm çocuklar, ister evlilik içinde isterse evlilik dışında doğmuş olsun, aynı sosyal korumadan yararlanacaklardır."[26]

Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde (EİHB) yer alan bu madde, genel anlamda sağlık hakkını düzenlememektedir. Bu maddenin asıl amacı, bildirinin başlangıç bölümünün beşinci paragrafında göndermede bulunulan 'yeterli bir yaşama standardı' hakkını düzenlemeye yöneliktir. Bir diğer ifadeyle sağlık hakkı, sadece bir insan hakkı olarak ele alınmaktan çok, yeterli bir yaşama standardı hakkının temel bileşenlerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bildirinin hazırlık süreci içerisinde sözü geçen madde, sadece sağlık hakkına ayrılmışken, uzun tartışmaların

[26] Bkz. Gemalmaz, Mehmet Semih(2010), ***"Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri"*** – II. Cilt/Uluslararası Sistemler, İstanbul, Legal, s. 3-19.

sonucunda son halini almıştır[27]. Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin bu çerçevede hazırlanmış olması, günümüz şartlarında sağlık hakkının kapsamının yorumlanması konusunda kritik bir imkân olarak kabul edilmektedir. EİHB; temel ihtiyaçlar arasında yer alan beslenme, giyinme, konut ve ek olarak tıbbi ve sağlık bakımı gibi kavramları bir arada işleyerek aralarında var olan bağı, hukuki olarak da belirtmektedir. Bu bilgi ışığında bildiri, sadece insan haklarının bütünsel bir yapıda olmasının bir göstergesi olmanın ötesine geçmekte ve sağlık hakkının bağlı olduğu ve yakın bir ilişki içinde olduğu diğer haklara da vurgu yapmaktadır[28].

Ekonomik, sosyal ve kültürel hakları, medeni ve siyasi haklar ile birlikte bir arada işleyen EİHB, sözleşme formu aşamasında bu hakları iki ayrı belge olarak ele almıştır. İkiz Sözleşmeler olarak tanımlanan bu iki sözleşmeden Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ikinci kuşak hakları ele alırken, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi birinci kuşak haklara özgülenmiştir. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. maddesi şu şekildedir:

"1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin ulaşılabilir en yüksek düzeyde fiziksel/(bedensel) ve ruhsal sağlık standartlarından yararlanması hakkını tanır.

2. Bu Sözleşmeye Taraf Devletlerce bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için alınacak önlemler:

(a) Ölü doğum oranının ve çocuk ölümlerinin düşürülmesi ve çocuğun sağlıklı gelişmesinin sağlanması;

(b) Çevresel ve sınai sağlık şartlarının bütün yönleriyle iyileştirilmesi;

(c) Salgın, yöresel, mesleki ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve denetim altında tutulması;

(d) Hastalık durumunda bütün sağlık hizmetlerini ve tıbbi bakımı temin edecek koşulların yaratılması, için gerekli bulunan önlemleri de kapsayacaktır." [29]

---

[27] Eide, Asbjorn(1993), "Article 25", ***The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary***, Asbjørn Eide vd. (eds.), Norway, Scandinavian University Press, (2. opplag), s. 385-403

[28] Bkz. Annas, George J.(2005), ***"Human Rights and Health: The Universal Declaration of Human Rights at 50"***, Perspectives on Health and Human Rights, (Ed. Sofia Gruskin, vd.), New York-London, Routledge, s. 67.

[29] Gemalmaz, a.g.e., s. 21-50

Konuyla ilgili bir çalışmada sözü geçen madde, temel insan haklarına yönelik hazırlanan belgeler içerisinde, sağlık hakkını en geniş ve tama yakın olarak işleyen madde olarak tanımlanmaktadır[30]. Sağlık hakkını, EİHB'de ele alınan şeklinin aksine 'yeterli yaşama standartı'nın bir amacı olmaktan çıkartarak başlı başına bir yaşam hakkı olarak tanımlayan Sözleşmenin, daha yetkin bir yapıya sahip olduğu kabul edilmektedir[31]. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan maddenin ilk fıkrası, korunan hakkı ifade etmekle birlikte sağlık hakkını, elde edilebilir en yüksük seviyede bedensel ve ruhsal sağlık standartlarından faydalanma hakkı olarak tanımlamaktadır[32].

1.2.2.2.2. Birleşmiş Milletler'in Diğer Belgelerinde Sağlık Hakkı

Birleşmiş Milletler ve alt kurulları tarafından oluşturulan özel nitelikli insan hakları sözleşmelerinde de sağlık hakkına ilişkin normatif düzenlemeler yer almaktadır.

Konusu ve öznesi itibariyle spesifik bir yapıya sahip olmakla beraber, sağlık hakkını düzenleyen sözleşmelerden bir tanesi olan 'Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin sağlık hakkına ilişkin ortaya koyduğu hükümler şu şekildedir:

"1. Taraf Devletler, aile planlamasına ilişkin olanlar dâhil sağlık bakım hizmetlerinden erkeklerin ve kadınların eşitlik temelinde yararlanmalarını temin etmek için, sağlık bakımı alanında kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldıran uygun/(gerekli) bütün önlemleri alacaklardır.

2. Bu Madde paragraf 1 hükümlerine halel gelmeksizin, Taraf Devletler, hamilelik, loğusalık ve doğum sonrası dönemlerle ilgili uygun/(gerekli) hizmetleri kadınlara, gerekli hallerde hizmetleri bedelsiz/(ücretsiz) sunarak ve bunun yanı sıra,

[30] Chapman, Audrey R.(1997-98), ***"Conceptualizing the Right to Health: A Violations Approach"***, Tennessee Law Review, Vol. 65, Issue: 2, s. 397.
[31] Gemalmaz, a.g.e., s. 1135-1158
[32] Gemalmaz, a.g.e., s. 1135-1158

hamilelik ve emzirme döneminde (kadınların) yeterli düzeyde beslenmeleri imkânını yaratarak, temin edeceklerdir."[33]

'Her Biçimde Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi' belgesi sağlık hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme içermemektedir. Ancak Sözleşme, genel anlamda ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yönelik ırksal bir ayrımcılığın yasağı normunu içinde barındırmaktadır[34].

Birleşmiş Milletler ve alt kurulları tarafından hazırlanan ayrımcılık düzlemli bu iki Sözleşme haricinde, hakkın öznesi olarak spesifik kabul edilen diğer sözleşmelerin ilki, 'Çocuk Hakları Sözleşmesi'dir[35]. Buna göre ilgili hükümler şu şekildedir:

"1. Taraf Devletler, çocuğun ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından ve hastalık halinde tedavi ve rehabilitasyon sağlayan kuruluşlardan yararlanması hakkını tanırlar. Taraf Devletler, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerine ulaşma/(hizmetlerinden yararlanma) hakkından yoksun kalmamasını temin etmek üzere çaba göstereceklerdir.

2. Taraf Devletler, bu hakkın tam/(eksiksiz) olarak uygulanmasının takipçisi olacaklardır ve, özellikle (aşağıdaki konularda) uygun/(gerekli) önlemleri alacaklardır.

(a) Bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi;

(b) Temel tıbbi/(sağlık) bakım hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilerek, bütün çocuklara gerekli tıbbi yardımın ve tıbbi/(sağlık) bakımın sağlanmasının temin edilmesi;

(c) Çevre kirliliği tehlikeleri ve riskleri dikkate alınarak, diğer konuların yanı sıra, hâlihazırda mevcut/(kullanılabilir) teknolojinin uygulanması ve yeterli miktarda besin değeri bulunan gıdalar ve temiz içme suyu sağlanması yollarıyla temel tıbbi/(sağlık) bakım hizmetleri çerçevesi içinde olanlar da dâhil hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi;

---

[33] Gemalmaz, a.g.e., s. 489-514
[34] Gemalmaz, a.g.e., s. 345-367
[35] Gemalmaz, a.g.e., s. 593,626

(d) Anneler için doğum öncesi ve doğum sonrası uygun tıbbi/(sağlık) bakım hizmetlerinin temin edilmesi;

(e) Toplumun bütün kesimlerinin, özellikle de anne-babaların ve çocukların, çocuk sağlığı ve beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin yararları, sağlıklı olma/(hijyen) ve çevre sağlığı ve kazaların önlenmesine dair temel bilgi konularında bilgilendirilmelerinin, eğitim görmelerinin ve bu bilgileri kullanmakta desteklemelerinin temin edilmesi;

(f) Önleyici/(koruyucu) sağlık/(tıbbi) bakım hizmetlerinin, anne-babalar için rehberlik ve aile planlaması eğitimi ve hizmetlerinin geliştirilmesi.

3. Taraf Devletler, çocukların sağlığı bakımından zararlı geleneksel uygulamaların kaldırılması amacıyla etkin ve uygun tüm önlemleri alacaklardır.

4. Taraf Devletler, bu Maddede tanınan hakkın aşamalı/(tedrici) biçimde tam olarak gerçekleşmesini sağlamak amacıyla uluslararası işbirliğini geliştirmeyi ve teşvik etmeyi taahhüt ederler. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına özel bir önem atfedilecektir."[36]

Yukarıda verilen bilgiler ışığında maddeler incelenecek olursa, ilk olarak 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan sağlık hakkı tanımının, elde edilebilir en yüksek seviyede sağlık standardına ek olarak hastalık halinde tedavi ve rehabilitasyon sağlayan kuruluşlardan yararlanma unsurunun da eklenerek genişletildiği görülmektedir[37].

Birleşmiş Milletler belgesi olarak kabul edilen 'Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nde de sağlık hakkına ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır[38].

"Taraf Devletler engelli kişilerin, engellilik temelinde ayrımcılık olmaksızın ulaşılabilir en yüksek sağlık standardı hakkına sahip olduklarını tanırlar. Taraf Devletler engelli kişilerin toplumsal cinsiyete duyarlı sağlık hizmetlerine erişimlerini

---

[36] Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin UNICEF Türkiye Temsilciliği tarafından yapılan çevirisi için bkz. https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[37] Leary, Virginia A.(1993), ***"Implications of a Right to Health, Human Rights in the Twenty-first Century:A Global Challenge"***, Kathleen E. Mahoney, Paul Mahoney (eds.), Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers, s. 489.

[38] Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi" ("Convention on the Rights of Persons with Disabilities")

temin etmek için sağlıkla ilişkili rehabilitasyon da dahil olmak üzere uygun tüm önlemleri alacaklardır. Taraf Devletler özellikle aşağıdaki önlemleri alacaklardır:

(a) Engelli kişilere diğer kişilere sağlananlarla aynı kapsam, kalite ve standartta, cinsel sağlık ve üreme sağlığı alanındakiler ve nüfus temelli halk sağlığı programları dâhil olmak üzere, ücretsiz ya da karşılanabilir sağlık bakımı ve programları sunulması;

(b) Engelli kişilerin, erken teşhis ve gerektiğinde müdahale de dâhil olmak üzere, özellikle engellerinden dolayı ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerini ve çocuklar ve ileri yaştaki kişiler arasındakiler de dâhil olmak üzere, başkaca engellilik durumlarını asgariye indirmek ve önlemek için tasarımlanmış hizmetleri sağlamak;

(c) Bu sağlık hizmetlerini kişilerin içinde bulundukları topluluğa, kırsal bölgeler de dâhil olmak üzere, olabildiğince en yakın şekilde sunmak;

(d) Sağlık çalışanlarının engelli kişilere, özgür ve bilgilendirilmiş rıza temelinde olması da dâhil olmak üzere, meslek içi eğitim ve kamusal yahut özel sağlık bakımı için etik standartlar kabul etmek suretiyle, insan hakları, kişi onuru, otonomi ve engelli kişilerin ihtiyaçlarına dair bilinci artırarak, diğer kişilerle aynı kalitede bakım sunmalarını zorunlu kılmak;

(e) Sağlık sigortası ve ulusal mevzuat tarafından cevaz verildiği durumlarda, adil ve makul bir şekilde sağlanacak olan, yaşam sigortası sağlanmasında engelli kişilere yönelik ayrımcılığı yasaklamak;

(f) Sağlık bakımı yahut sağlık hizmetleri yahut besin ve sıvıların (fluids) engellilik temelinde ayrımcı şekilde esirgenmesinin önlenmesi"[39]

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından hazırlanmış olan 'Yerli ve Kabile Sözleşmesi' de sağlık hakkına yönelik düzenlemeler içermektedir:

"1. Hükümetler yeterli sağlık hizmetlerinin ilgili nüfuslara/(ahalilere) sağlanması sorumluluğunu üstleneceklerdir.

2. Bu tür hizmetlerin örgütlenmesi, ilgili nüfusların/(ahalilerin) sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarına ilişkin sistematik çalışmalara dayanacaktır.

---

[39] Sözleşme madde 25. Ayrıca çeviri için bkz. https://www.engelsizerisim.com/detay/bm-engelli-haklari-sozlesmesinin-turkce-tam-metni/ , Erişim Tarihi: 18.09.2019

3. Bu tür hizmetlerin geliştirilmesi sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeye ilişkin genel önlemlerle eşgüdümlü olacaktır."[40]

'Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'de, sağlık hakkı birden fazla hükümde ele alınmaktadır[41]. Sözleşmenin 28. maddesi şu şekildedir;

"Göçmen işçiler ve aile fertleri, yaşamlarının korunması veya sağlık yönünden düzeltilmesi mümkün olmayan bir zararın önlenmesi için gerekli olan her türlü tıbbî bakım görme hakkına, ilgili Devletin vatandaşlarına yapılan uygulamaya eşit olarak sahiptirler. Söz konusu acil tıbbî bakımın sağlanması göçmen işçilerin ikamet ve istihdamına ilişkin herhangi bir düzensizlik nedeniyle reddedilemeyecektir."[42]

Aynı Sözleşmenin 43. maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir:

"1. Göçmen işçiler aşağıda belirtilen hususlara ilişkin olarak İstihdam Devletinin vatandaşlarıyla eşit muamele görürler.(...)

e) Gerekli katılım şartlarını haiz olmak kaydıyla, sosyal ve sağlık hizmetlerinden yararlanmada; (…)"[43]

Yine aynı Sözleşmenin 45. maddesindeki ilgili bölümde;

"1. Aşağıda belirtilen hususlarda göçmen işçinin, İstihdam Devletinde bulunan aile fertleri bu Devletin vatandaşlarıyla eşit muamele görürler: (…)

c) Sosyal ve sağlık hizmetlerinden yararlanmada gerekli katılım şartlarını haiz olmak kaydıyla;"[44] denilmektedir.

[40] Eide, Asbjorn (2006), Wenche Barth Eide, ***"Article 24: The Right to Health", A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child***, Leiden, A. Alan, v.d. (Eds.), Martinus Nijhoff Publishers, s. 9, para. 22.; "Yerli ve Kabile Nüfus/(Ahali) Sözleşmesi (Sözleşme No. 107)" ("Indigenous and Tribal Populations Convention (Convention No. 107)"), Sözleşme m. 20,

[41] Virginia, a.g.e., s. 489.

[42] Çeviri için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/gocmen.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[43] Çeviri için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/gocmen.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[44] Çeviri için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/gocmen.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

1.2.3. Bölgesel Örgütlerin Belgelerinde Sağlık Hakkı

İnsan haklarını korumaya yönelik sistemlere, kurumsal bir yapı kazandırılması noktasında üç bölgesel sistem, başarılı olarak kabul edilmektedir. Sözü geçen bu bölgesel sistemler; Avrupa Konseyi, Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği olarak ön plana çıkmaktadır. Bu örgütler, alt başlıklar halinde sırasıyla ele alınacaktır.

1.2.3.1. Avrupa Konseyi Belgeleri ve Sağlık Hakkı

Avrupa Sosyal Şartı Belgesi, Avrupa Konseyi çerçevesinde sosyal hakları düzenleyen en temel belge olarak kabul edilmektedir[45]. Günümüz şartları itibariyle Avrupa Sosyal Şartı ifadesiyle, iki şartın net bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bu Şartlar sırasıyla 1961 tarihinde ilan edilen Avrupa Sosyal Şartı ve 1996 tarihinde ilan edilen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'dır[46]. Bu noktada en çok eleştiri, bu iki belgenin bir arada kullanıyor olmasına getirilmektedir[47]. Her iki belgenin de bir arada varlıklarını sürdürüyor olmasının en büyük sebebi, Avrupa Konseyi'ne üye pozisyonda bulunan on bir devletin, Avrupa Sosyal Şartı Belgesi'ne taraf olmasına karşılık, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na taraf olmayı kabul etmemeleri gösterilmektedir. Sözü geçen on bir devletin, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na taraf olmaları durumunda, Avrupa Sosyal Şartı yürürlükten kalkacak ve tek başına Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı yürürlükte kalacaktır[48].

Gerek Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, gerekse Avrupa Sosyal Şartı belgeleri, haklar ve ilkeleri ele alan birinci bölümden ve bu hak ve ilkelerin aktif ve etkin bir biçimde uygulanmasını ele alan ikinci bölümden oluşan temel bir yapıya sahiptir. Sözü geçen Şart belgelerinin, ilk bölümlerinin on birinci paragrafları ortak bir yapıya sahip bulunmaktadır:

---

[45] Gemalmaz, a.g.e., s. 1069-1074
[46] Gemalmaz, a.g.e., s. 1080-1092
[47] http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874136.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019
[48] Ertan, İzzet Mert (2008), ***"Avrupa Konseyi Düzleminde Sosyal Hakların Korunması"***, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 80-81

“Herkes, ulaşılabilecek en yüksek sağlık düzeyinden yararlanmasını mümkün kılacak her türlü önlemden yararlanma hakkına sahiptir.’’[49]

Yukarıda verilen ortak ifade incelenecek olursa öncelikle, Dünya Sağlık Örgütü Anayasasında geçen elde edilebilir en yüksek seviyede sağlık standartları kalıbının bir belgede ilk kez kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte sözü geçen standartların kullanılmasıyla ilgili yararlanmayı sağlayacak olan herhangi bir önleme ilişkin vurgu yapılmamaktadır. Bir diğer ifadeyle, hakkın gerçekleştirilmesine yönelik alınacak tedbir ve önlemler sınırlandırılmayarak hakkın, sözleşme organları tarafından görece mümkün olan en geniş şekilde yorumlanmasına ve gerekli durumlarda uygulamaya geçirilmesine olanak tanınmaktadır.

Gerek, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nda, gerekse Avrupa Sosyal Şartı’nda sağlık kavramına ve sağlık hakkına yönelik çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu hükümler arasında Sağlığın Korunması Hakkı başlığını taşıyan 11. madde doğrudan sağlık hakkını düzenlemektedir.

“Akit Taraflar, sağlığın korunması hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla, ya doğrudan ya da kamusal veya özel örgütlerle işbirliği içinde, diğer önlemlerin yanı sıra,

1. Sağlığın bozulmasına yol açan nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak;

2. Sağlıklı olmayı teşvik etmek ve sağlık konularında kişisel sorumluluk duygusunu geliştirmek üzere eğitim ve danışma hizmetleri sağlamak;

3. Kazalar açısından olduğu gibi, salgın, yöresel ve diğer hastalıkları olabildiğince önlemek üzere tasarlanmış uygun önlemler almayı taahhüt ederler.’’[50]

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın, Avrupa Sosyal Şartı’na yönelik olarak getirdiği tek yenilik, üç numaralı paragrafa eklenen *‘... ve bunların yanı sıra kazaları...’* ifadesi olarak dikkat çekmektedir. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın açıklayıcı raporunda, kaza (accident) teriminin içeriğiyle ilgili bir açıklama

[49] Çeviri metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[50] Çeviri metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

yapılmadığı için, bu ifadeyle ilgili bir belirsizlik bulunmaktadır[51]. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne göre, kapsam çerçevesine dâhil edilen başlıca kaza türleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Trafik kazaları,
- Ev kazaları,
- Okulda ve okul yolunda gerçekleşen kazalar,
- Hayvanların yol açtığı kazalar,
- İş dışında gerçekleşen kazalar,
- İş kazaları[52].

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin belirlemiş olduğu bu kaza kapsamına göre kaza kavramının oldukça geniş yorumlandığını söylenebilecektir.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın ve Avrupa Sosyal Şartı'nın sağlık hakkına ilişkin ortaya koyduğu hükümler birçok maddede ele alınmaktadır[53]. Buna göre;

- Madde 3; güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına yönelik hakları içermektedir.
- Madde 7; çocukların ve gençlerin sağlıklarını tehlikeye atacak ve zararlı sayılabilecek işlerde çalıştırılmamalarına yönelik düzenlemeler içermektedir.
- Madde 8; hamile ya da yeni doğum yapmış ya da emzirme dönemindeki kadınların, sağlıklarını tehlikeye atacak ve zararlı sayılabilecek işlerde çalıştırılmamasına yönelik düzenlemeler içermektedir.
- Sosyal ve tıbbi yardım haklarını içeren 13. madde metni şu şekildedir:

"Akit Taraflar sosyal ve tıbbi yardım hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla:

[51] European Social Charter, a.g.e., s.166.
[52] "Digest of the Case Law of the European Committee of Social Rights", 1 September 2008, s. 88. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Digest/DigestSept2008_en.pdf , Erişim Tarihi: 28.02.2017
[53] Çeviri metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

1. Yeterli olanağı bulunmayan ve kendi çabasıyla veya başka kaynaklardan, özellikle bir sosyal güvenlik sisteminden yararlanarak böyle bir olanak sağlayamayan herkese yeterli yardımı sağlamayı ve hastalık halinde bunun gerektirdiği bakımı sunmayı;

2. Böyle bir yardım görenlerin, bu nedenle siyasal ve sosyal haklarının kısıtlanmasını önlemeyi;

3. Herkesin, kişisel veya ailevi mahrumiyet halini önlemek, gidermek ya da hafifletmek için gerekebilecek öneri ve kişisel yardımları uygun kamusal ya da özel hizmetler eliyle alabilmesini sağlamayı;

4. Bu maddenin 1, 2 ve 3 fıkralarında değinilen hükümleri, ülkelerinde yasal olarak bulunan diğer Akit Tarafların vatandaşları ile kendi vatandaşlarını eşit tutarak, 11 Aralık 1953'te Paris'te imzalanmış olan Avrupa Sosyal ve Tıbbi Yardım Sözleşmesi ile üstlendiği yükümlülükler çerçevesinde uygulamayı taahhüt ederler."[54]

Yukarıdaki verilen bilgiler ışığında, Avrupa Sosyal Şartı'nın sağlık hakkına ilişkin toplumun tüm kesimlerini bütüncül bir güvence altına almayı hedeflediği söylenebilir. Sağlık hakkının kapsamı sadece tıbbi bakımı içermemekte, bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi de sağlık hakkı kapsamına dâhil edilmektedir.

Bunlara ek olarak, Avrupa Konseyi tarafından ortaya konulmuş olan temelde biyoloji ve tıp uygulamalarında birey haklarının gözetilmesini esas alan 'İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde de sağlık hakkına ilişkin hükümler mevcuttur. Bu bağlamda madde metni şu şekildedir:

"Taraflar, sağlık gereksinimleri ve mevcut kaynakları dikkate alarak, kendi yasal yetkileri dâhilinde, uygun nitelikteki sağlık hizmetlerinden adil bir şekilde yararlanılmasını sağlayacak uygun tedbirleri alacaklardır."[55]

---

[54] Çeviri metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf , Erişim Tarihi: 18.09.2019

[55] Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Haklarının ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi : İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi" ("Convention for the Protection of Human Rights and Human Dignity with Regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine"), Sözleşme madde 3, Tam çeviri için bkz. https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/48486,insan-haklari-ve-biyotip-sozlesmesipdf.pdf?0 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Sözü geçen hüküm ele alınacak olursa, 'mevcut kaynaklar' ifadesinin, sağlık hakkının maddi kaynaklara yönelik sınırını belirlediği görülmektedir.

1.2.3.2. Amerikan Devletleri Örgütü ve Sağlık Hakkı

Amerikan Devletleri Örgütü'nün hazırladığı belgeler incelendiği zaman, sağlık hakkına ilişkin normatif anlamda düzenlemelerin ilk olarak Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi'nde yer aldığı görülmektedir. Sözü geçen sağlığın ve refahın korunmasıyla ilgili madde metni;

"Her kişi, kamunun ve toplumun kaynaklarının elverdiği ölçüde, beslenme, giyim, barınma ve tıbbi bakıma ilişkin sağlık ve sosyal alanlardaki önlemler yoluyla, sağlığın korunmasına hak sahibidir."[56] şeklindedir.

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'ndan sonra, sağlık hakkını uluslararası bağlamda düzenleyen ikinci belge olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bildiri çerçevesinde sağlık hakkı, başlı başına bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Bildirinin önemli olarak kabul edilmesindeki bir diğer neden, sağlık kavramı ve sağlık hakkıyla birlikte beslenme, giyim, barınma arasındaki bağın, normatif olarak gösterilmiş olmasıdır. Sözü geçen madde çerçevesinde, 'kamunun ve toplumun kaynaklarının elverdiği ölçüde' ifadesinin kullanılması, ekonomik kaynakların elverişliliğini ölçü kabul ederek sağlık hakkının sınırlarını çizmektedir. Hakların gerçekleştirilmesiyle, hakların kullanımı için ihtiyaç duyulacak olan kaynaklar arasındaki ilişkiyi normatif olarak ortaya koyması nedeniyle, ilk modern uluslararası insan hakları belgesi olarak kabul edilen Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi, öncü bir örnek olarak ön plana çıkmaktadır[57].

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi'nin aksine 'Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi' (AmeİHS), yapı itibariyle düzenlediği haklar arasında sağlık

---

[56] Sözleşme madde 11, Çeviri için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/amerikan_insan_haklari.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019
[57] Bkz. http://www.kho.edu.tr/akademik/kho_bilim_dergi/2017_2/3.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

hakkına yer vermemiştir[58]. Sözleşme çerçevesinde incelenen sosyal haklar, tek bir hüküm olarak öngörülmüştür[59]. Sağlık hakkı, AmeİHS sistemine 1988 tarihli "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokolü" ile girmiştir. Ek protokolün, sağlık hakkını ele alan ilgili maddesi şu şekildedir:

"1. Herkes, en yüksek derecedeki bedeni, akli ve sosyal esenlik halinden yararlanma anlamında anlaşılmak gereken, sağlık hakkına sahip olacaktır.

2. Sağlık hakkının kullanılmasını temin etmek amacıyla, Taraf Devletler, sağlık meselesini kamunun iyiliğine dair bir konu olarak tanımak ve özellikle, bu hakkı temin etmek amacıyla aşağıdaki önlemleri almak konusunda mutabıktırlar:

a. Toplum içindeki tüm bireylerin ve ailelerin yararlanacakları zorunlu/(temel) sağlık bakımını teşkil eden, temel sağlık bakımı;

b. Sağlık hizmetlerinden yararlanmanın, Devletin yargı yetkisine tabi tüm bireyleri kapsayacak şekilde genişletilmesi;

c. Başlıca bulaşıcı hastalıklara karşı evrensel/(genel geçer) aşı kampanyası yürütülmesi;

d. Bölgesel ve süreklilik arz eden hastalıkların, meslek hastalıklarının ve diğer hastalıkların önlenmesi ve tedavisi;

e. Sağlık sorunlarının önlenmesi ve tedavisi konusunda halkın eğitilmesi;

f. Yüksek risk gruplarının ve yoksulluk nedeniyle en fazla mağdur olabilir durumda bulunanların sağlık gereksinimlerinin karşılanması"[60].

1.2.3.3. Afrika Birliği Örgütü ve Sağlık Hakkı

Sağlık hakkına ilişkin Afrika Birliği Örgütü tarafından hazırlanan belgeler incelenecek olursa, ele alınacak ilk belge Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'dır[61]. Sağlık hakkını ele alan ve düzenleyen madde şu şekildedir:

---

[58] "San Jose Paktı" olarak da adlandırılan "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi" ("American Convention on Human Rights")

[59] Gemalmaz, Mehmet Semih(1994), ***"Latin Amerika'da İnsan Hakları"***, İstanbul, Kavram Yay., (3. Basım), s. 108.

[60] "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokolü" ("Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights") Article 10, https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b90.html , Erişim Tarihi: 19.09.2019

"1. Her birey, elde edilebilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlıklılık halinden yararlanma hakkına sahip olacaktır.

2. Bu Şartın Tarafı Devletler, kendi halklarının sağlığını korumak ve hastalandıklarında tıbbi bakım görmelerini temin etmek için gerekli önlemleri alacaklardır."[62]

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nı, çalışma çerçevesinde ele alınan diğer belgelerden ayıran temel neden, bölgesel yapıdaki üç hükümetler arası örgütün, birinci kuşak hakları düzenleyen ve temel yapıdaki insan hakları sözleşmeleri arasında, sağlık hakkına doğrudan yer veren tek ve spesifik bir belge olmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bir bütün olarak sağlık hakkını incelememektedir. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokolü, sağlık hakkını, bu ek protokol ile hak listesine eklemiş olmasına rağmen, onu, bireysel şikâyet başvurusu ile koruma altına alınan haklar arasında kabul etmemektedir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ise, bu anlamda daha farklı bir yapıya sahip bulunmaktadır[63].

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda belirtilen hüküm, yapısı itibariyle sağlık hakkını öngören insan hakları sözleşmelerine göre daha kısadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, sağlık hakkıyla ilgili olarak alınacak spesifik önlemlere yer vermek yerine, gerekli önlemleri tanımlaması gösterilebilir. Bu nedenle Şart, hükmün içeriğinin doldurulmasıyla ilgili Şartı yorumlayacak olana geniş bir serbesti tanımaktadır.[64]

---

[61] Sözleşme çevirisi için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/afrikali_insan.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[62] Sözleşmenin çevirisi ve Sağlık Hakkını düzenleyen 16. maddenin tamamı için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/afrikali_insan.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[63] Ayrıntılı bilgi için bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99801 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[64] Ayrıntılı bilgi için bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/99801 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na bağlı olarak hazırlanan Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü de sağlık hakkıyla ilgili incelenmesi gereken belgelerden bir tanesi olarak kabul edilmektedir. 'Sağlık Hakkı ve Üremeye İlişkin Haklar[65]' başlıklı 14. madde şu şekildedir:

"1. Taraf Devletler, cinsel sağlık ve üreme sağlığını da içeren kadının sağlık hakkına saygı gösterilmesini ve desteklenmesini sağlayacaklardır. Bu hak aşağıdaki hususları kapsamaktadır:

a) Doğurganlıklarını kontrol etme hakkı;

b) Çocuk sahibi olup olmamaya, sahip olacağı çocukların sayısına ve sıklığına karar verme hakkı;

c) İstediği doğum kontrol yöntemini seçme hakkı;

d) HIV/AIDS de dahil olmak üzere cinsel yolla bulaşan hastalıklara karşı kendini koruma ve korunma hakkı;

e) Özellikle, HIV/AIDS de dahil olmak üzere cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanmış olması halinde, uluslararası kabul gören standartlara ve en iyi uygulamalara uygun olarak, kendisinin veya eşinin sağlık durumu hakkında bilgi edinme hakkı;

f) Aile planlama eğitimi alma hakkı.

2. Taraf Devletler aşağıdaki amaçlar doğrultusunda uygun tüm tedbirleri alacaklardır:

a) Başta kırsal bölgelerde yaşayanlar olmak üzere kadınlara yönelik bilgilendirme, eğitim ve iletişim programlarını da içeren yeterli, güvenilir ve erişilebilir sağlık hizmetleri sunmak;

b) Kadınlara yönelik olarak hamilelik ve emzirme süreçleri boyunca, doğum öncesi, doğum ve doğum sonrası sağlık ve beslenme hizmetleri sunmak, mevcut hizmetleri ise iyileştirmek;

c) Cinsel taciz, tecavüz, ensest hallerinde ve hamileliğin devamının annenin ruhsal

---

[65] Sözleşme çevirisi için bkz. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/446_1.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

ve fiziksel sağlığını veya annenin ya da fetüsün yaşamını tehlikeye attığı durumlarda tıbbi kürtaja izin vererek kadının üreme haklarını korumak."[66]

Sözü geçen protokolün normatif yapısı, sağlık hakkını ele alan diğer şart ve belgelerden farklı bir yapıya sahiptir. Diğer belgeler, öncelikle sağlık hakkını tanımakta ve sağlık hakkının gerçekleştirilmesine yönelik alınacak önlemleri örneklendirmektedir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü'yse, bu çerçeveden farklı bir şekilde sağlık haklarından kaynaklanan bir dizi alt hakkın da tanımlamasını yapmakta ve daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

Afrika Birliği Örgütü düzleminde ele alınacak bir diğer belge ise 'Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı[67]'dır. Sağlık ve Sağlık Hizmetleri başlıklı 14. madde;

"1. Her çocuk, bedeni, akli ve ruhsal sağlık bakımından temin edilebilir en yüksek derecedeki standartlardan yararlanma hakkına sahip olacaktır.

2. Bu Şarta Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak uygulanmasının takipçisi olmayı üstleneceklerdir ve özellikle aşağıdaki konuları gerçekleştirmek üzere önlemler alacaklardır:

(a) bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi;

(b) temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine önem verilerek, bütün çocuklara gerekli tıbbi yardımın ve sağlık hizmetlerinin/(tıbbi bakımın) sağlanması;

(c) temiz içme suyu ve yeterli beslenmenin sağlanması;

(d) temel sağlık hizmetleri çerçevesi içinde, uygun nitelikteki teknolojinin kullanılması yoluyla, hastalıklara ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi;

(e) annelere doğum öncesinde ve sonrasında, uygun nitelikte sağlık hizmetlerinin/(tıbbi bakımın) sunulması;

(f) koruyucu sağlık hizmetlerinin ve aile yaşamına ilişkin eğitimin geliştirilmesi ve bu hizmetlerin sunulması;

---

[66] Sözleşme çevirisi için bkz. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/446_1.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[67] "Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı" ("African Charter on the Rights and Welfare of the Child") 11.07.1990

(g) temel sağlık hizmetleri programlarının, ulusal gelişme planlarıyla bütünleştirilmesi;

(h) bilhassa ebeveynler, çocuklar, toplum önderleri ve sosyal hizmetlerde çalışanlar olmak üzere, toplumun bütün kesimlerinin, çocuk sağlığı ve çocuk beslenmesi, anne sütü ile beslenmenin yararları, hijyen ve çevre temizliği ve ev içinde ve diğer yerlerde vuku bulan kazaların önlenmesi konularında temel bilgileri edinmelerinin ve bu bilgilerin kullanılmasında desteklenmelerinin temin edilmesi;

(i) çocuklara yönelik bir temel hizmet programının planlanmasına ve idaresine, hükümetler-dışı örgütlerin, yerel toplulukların ve bu hizmetlerden yararlanacak olan nüfusun anlamlı/(kayda değer) şekilde katılımının temin edilmesi;

(j) çocuklar için temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde, teknik ve mali yöntemler yoluyla yerel toplum kaynaklarının harekete geçirilmesinin desteklenmesi."[68] şeklindedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında, sözü geçen Afrika Birliği belgelerinin en temel özelliğinin, taraf olan devletlere ilişkin spesifik hüküm ve yükümlülükleri ayrıntılı ve net bir şekilde düzenlediği görülmektedir.

1.2.4. Sağlık Hakkı ve Diğer Haklar Arasındaki İlişkiler

Bir sözleşme organının sahip olduğu yetkiler, denetim ve yorum fonksiyonunu üstlenmekte olduğu insan hakları sözleşmelerinde yer alan haklar ile sınırlandırılmaktadır. Bu sınırlandırmanın temel gerekçesi, sözleşme ve organ arasında yer alan hukuki ilişkilerin doğal bir sonucu kabul edilmektedir. İnsan hakları sözleşmelerinde yer alan hak ve özgürlükler, sözleşme organının konu bakımından yetkilerinin de sınırını oluşturmaktadır. Buna göre, sözleşme organı olarak tanımlanan bir taraf, devlet kurumunu, sözleşmede yer almayan ve düzenlemesi gerçekleşmemiş haklara ilişkin sorumlu tutamamakta, buna bağlı olarak da sözleşme kurallarıyla uyumsuzluk tespitinde bulunamamaktadır.

---

[68] Sözleşme metni için bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/files/Temel_Belgeler_1.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Konuyla ilgili ele alınabilecek sözleşmelerin, sadece hazırlık çalışmaları ölçü alınarak değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelere bağlı kalınarak yorumlanması, ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan ve güncel olarak kabul edilen gelişmelere uyum sağlayamamalarına neden olmaktadır. İnsan haklarına ilişkin ortaya konulan sözleşmeler, yalnızca sözleşme organları tarafından yeni gelişmelere bağlı olarak yapılacak yerinde değerlendirmeler sayesinde ömürlerini sürdürebilmektedirler[69].

Sözleşmeler, tarihsel bir bakış açısıyla incelendiğinde, oluşturuldukları dönemin şartlarından etkilenirler. Birleşmiş Milletler ve bölgesel yapılar tarafından hazırlanan sözleşmeler, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk düzeni, Soğuk Savaş döneminden etkilenmiştir. Bu sebeple veri olarak kabul edilmelidir. Liberal bir sistem olarak tanımlanan Batı sistemleriyle Marksist ve Sosyalist bir yapıda gözüken Doğu sistemleri arasındaki çekişmeler, modern anlamda insan hakları hukukun doğumuyla ortaya çıkan ve uzun bir dönem süresince kendisini göstermektedir. Medeni ve siyasi haklar ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uluslararası insan hakları hukukundaki hiyerarşik konumlandırılması, bu çekişmenin en büyük örnekleri arasında gösterilmektedir[70].

Tarihsel perspektif çerçevesinde ele alındığında, sağlıklı yaşam hakkının, diğer haklarla ilişkisi üç ana kuşak içerisinde incelenebilir.

Sağlıklı yaşam hakkı ve birinci kuşak haklar:

- Yaşam hakkı
- İşkence ve kötü muamele yasağı
- Özel yaşama saygı gösterilmesi hakkı

Sağlıklı yaşam hakkı ve ikinci kuşak haklar:

- Sosyal güvenlik hakkı
- Eğitim hakkı
- Gıda hakkı
- Su hakkı

---

[69] Naz Çavuşoğlu (1992), ***"İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ni 'Yaşayan Belge' Yapan Yorum Teknikleri"***, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 14, s. 132

[70] Ertan, Avrupa Konseyinde Sosyal Haklar, s. 8

Sağlıklı yaşam hakkı ve üçüncü kuşak haklar:

- Çevre hakkı
- Gelişme hakkı[71]

Konu bütünlüğünün sağlanması için tezin bu bölümü, üçüncü kuşak haklar arasında yer alan çevre hakkı çerçevesinde ele alınmaktadır.

1.2.5. Sağlıklı Yaşam Hakkı ve Çevre Hakkı İlişkisi

Birey olarak insanın hayatını devam ettirebilmesi için çevre faktörü büyük bir önem taşımaktadır. Bir diğer ifadeyle bireylerin sağlıklarını koruyabilmeleri ve en uygun düzeyde sağlıklı bir hayat sürdürebilmeleri açısından çevre koşulları önemli bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda, çevrenin korunmasına ve nitelik olarak geliştirilmesine yönelik atılan adımların tamamı, insan sağlığını korumaya ve nitelik bakımından geliştirmeye yönelik adımlar olmaktadırlar[72].

Günümüz şartlarınde çevrenin korunması ve geliştirilmesi, hem ulusal hukuk normlarının ötesinde hem de uluslararası hukuktan ayrı ve bağımsız bir hukuk dalı olarak kabul edilmektedir. Normatif ve içtihadi yapısıyla uluslararası çevre hukuku, 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte giderek genişleyen bir yapıya sahip bulunmaktadır[73].

Mevcut kapsamı incelendiğinde, deniz hukuku, zehirli maddeler, nükleer enerji, su hukuku ve uluslararası su yollarının korunmasına yönelik adımlar, çevre hukukunun alt başlıkları arasında gösterilmektedir[74].

---

[71] Özgür Temiz (2014), ***"Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı"***, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 69, No:1, s. 165-188.

[72] Çevrenin korunmasının insan sağlığına etkisi için ayrıca bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155592 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[73] Philip Sands (2003), ***"Principles of International Environmental Law"***, United States of America, Cambridge University Press, s. 47

[74] Patricia Birnie (2009), v.d., ***"International Law & Environment"***, Great Britain, Oxford University Press, s. 48

Çevrenin korunmasını ve nitelik olarak geliştirilmesini, bir insan hakkı olarak kabul eden ve çevre ile insan hakları arasındaki bağı inceleyip ortaya koyan ilk belge 'Stockholm Bildirisi' olarak kabul edilmektedir[75]. 'İnsan Çevresine Dair Birleşmiş Milletler Konferansı Bildirisi' olarak da bilinen bu bildirinin ilk ilkesi şu şekildedir:

"İnsan, kişi onuruna ve esenliğine/(refahına) uygun bir yaşama elveren nitelikteki bir çevre içinde, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir (...)"[76]

Yapısı itibariyle incelendiğinde, 'Stockholm Bildisi'nin aslında 'çevre hakkı'nı tanımadığı görülmektedir. Bildiri, çevre hakkını tanımaktan çok, diğer insan haklarının kullanılabilmesi için temel düzeyde çevresel sağlığın kaçınılmaz bir şekilde gerekli olduğunu ifade etmektedir[77].

1992 yılında yayımlanan 'Çevre ve Gelişmeye Dair Rio Bildirisi'nin[78] onuncu ilkesi çerçevesinde, çevrenin korunması ve nitelik olarak geliştirilebilmesi için üç usuli hak göz önünde bulundurulmak zorundadır[79]. Söz konusu usuli hakların düzenlendiği onuncu ilke;

"Çevreye dair konular, bütün vatandaşların uygun düzeydeki katılımlarıyla en yetkin biçimde ele alınabilir. Ulusal düzeyde, her kişi, kendi topluluklarındaki tehlikeli maddeler ve faaliyetler hakkında bilgi dahil olmak üzere, kamu makamlarının elinde bulunan çevreye ilişkin bilgiye uygun/(yeterli) biçimde erişecektir ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına/(imkanına) sahip olacaktır. Devletler, bilginin geniş çaplı olarak edinilmesini sağlamak suretiyle, kamunun/(halkın) konulara vakıf olmasını ve katılımını kolaylaştıracak ve teşvik

---

[75] Dinah Shelton (2002), ***"Human Rights and Environment Issues in Multilateral Treaties Adopted between 1991 and 2001"***, Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment 14-16 January, Geneva: Background Paper No. 1.
[76] "İnsan Çevresine Dair Birleşmiş Milletler Konferansı Bildirisi/Stockholm Bildirisi" ("The Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment/Stockholm Declaration") 05/06/1972-16/06/1972. Ayrıca bkz. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5594.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019
[77] Shelton, Dinah(1991-1992), ***"Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment"***, Stanford Journal of International Law, Vol. 28, Issue 1, s. 113
[78] *Çevre ve Gelişmeye Dair Rio Bildirisi*" ("*Rio Declaration on Environment and Development*") 03/06/1992 ile 14/06/1992
[79] Gemalmaz (2010), *"**İnsan Hakları Hukuku Belgeleri"***, II. Cilt, s. 1195-1203.

edecektir. Giderim ve hukuk yolları dahil olarak, yargısal ve idari işlemlere etkili biçimde erişim sağlanacaktır.”[80] şeklindedir.

Onuncu ilkeye göre, ‘Çevre ve Gelişmeye Dair Rio Bildirisi’nin özellikle üç hak üzerinde durduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, çevre hakkının sahip olduğu usuli güvenceler olarak tanımlanabilecek olan bu haklar sırasıyla;

1- *“Bilgiye erişebilme hakkı*
2- *Karar almaya yönelik süreçlere katılabilme hakkı*
3- *Hukuk yollarına yönelik haklar”* olarak gösterilmektedir.[81]

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu’nca hazırlanan ‘Çevre Meselelerinde Bilgiye Erişim, Karar Almada Kamu/(Halk) Katılımı ve Adalete Erişime Dair UNECE Sözleşmesi’/Aarhus Sözleşmesi, yukarıda verilen üç usuli hakkı bir bütün olarak güvence altına alan ilk sözleşme olarak ön plana çıkmaktadır[82]. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren yaşanılan çevresel felaketlerin sonucu olarak ortaya çıkan çevre hakkı, yetmişli yıllardan bu yana farklı hukuki metinlerde düzenlenmiş olsa bile, bu metinlerin en dikkat çekeni ‘Aarhus Sözleşmesi’dir. Öyle ki BM eski Genel Sekreteri Kofi Annan, Aarhus Sözleşmesi için; “Çevresel demokrasi adına BM bünyesinde şimdiye kadar gerçekleştirilen girişimlerin en iddialısıdır.” demiştir[83]. Çünkü Sözleşme, çevreye ilişkin karar alma konusunda halkın katılımını sağlamayı öngördüğü gibi, bunu soyut düzeyden çıkartıp devletlerin lütfuna bırakmadan, hukuki bir zorunluluk olarak düzenlemiştir[84].

Diğer sözleşmelerden farklı olarak ‘Çevre Meselelerinde Bilgiye Erişim, Karar Almada Kamu/(Halk) Katılımı ve Adalete Erişime Dair UNECE Sözleşmesi/Aarhus

---

[80] Bildirinin çeviri metni için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/cevre_ve_kalkinma.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2109
[81] Kaboğlu, İbrahim (1996), ***“Çevre Hakkı”***, Ankara, İmge, s. 95
[82] Jonas Ebbesson (2002), ***“Information, Participation and Access to Justice: the Model of the Aarhus Convention”***, Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment 14-16 January, Geneva: Background Paper No. 5.
[83] Şirin, Tolga (2015), ***“Çevre, İnsan, Devlet, Anayasa Üzerine Güncel Denemeler”***, Tekin Yayın, İstanbul, s. 22 vd
[84] Şirin, a.g.e., s. 22 vd

Sözleşmesi'[85], çevre hakkını bağımsız ve ayrı bir hak olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Sözleşmeyi önemli kılan nedenlerden biri, 'çevresel bilginin' sadece toprak, su ve havayla sınırlandırılmamış olmasıdır. Bununla beraber Sözleşme'de genetiği değiştirilmiş organizmalar ile, bunlara ilişkin analizleri içerecek bilgilerin de çevresel bilgi niteliği taşıdığı belirtilmiştir[86]. Aarhus Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde bu tanımlama, şu şekilde yer almaktadır:

"Her bireyin, hem bireysel hem de diğer bireylerle ortak olarak sağlığı ve refahı ve görevleri açısından uygun olan bir çevre içerisinde yaşamaya, bugünkü ve gelecekteki nesillerin yararına çevreyi koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğunu da tanıyarak,"[87]

Çevre hakkını işleyen ve düzenleyen iki insan hakları sözleşmesi bulunmaktadır. Bu sözleşmeler ve ilgili hükümleri sırasıyla;

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 24. maddesinde;

"Bütün halkların, kendi gelişmelerine elveren genel olarak tatmin edici bir çevreye sahip olma hakkı olacaktır."[88] denilmektedir.

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Protokolü'nün 11. maddesi de;

"1. Herkes, sağlıklı bir çevrede yaşama (...) hakkına sahip olacaktır.

2. Taraf Devletler, çevrenin korunmasını, muhafaza edilmesini ve iyileştirilmesini geliştireceklerdir."[89] şeklindedir.

---

[85] Aarhus Sözleşmesi çevre hakkına ilişkin âlâ hükümler içermesi itibariyle 'Çevre Hakkının Daniskası' olarak da isimlendirilmektedir. Bkz. Şirin, Tolga(2015), *"Çevre, İnsan, Devlet, Anayasa Üzerine Güncel Denemeler"*, Tekin Yayın, İstanbul, s. 21 vd

[86] Şirin, a.g.e., s. 23

[87] Sözleşmenin çeviri metni için http://did.ormansu.gov.tr/did/Files/AARHUS%20S%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[88] Şartın 24. maddesi. Çevirinin tam metni için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/afrikali_insan.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Sözü geçen Sözleşmelerin ilgili maddeleri incelendiğinde, Afrika Şartı'nın çevreyi, gelişme hakkının bir gerekliliği olarak ifade ettiği görülmektedir. Bir diğer anlamıyla Afrika Şartı, çevre hakkını gelişme hakkıyla birlikte incelemektedir. Buna göre hakkın öznesi, halk olarak belirlenecektedir. Çevre hakkı bu sözleşmeye göre bireysel bir hak olmanın ötesinde kolektif bir yapıya sahip ve kolektif bir hak olarak tanımlanmaktadır[90].

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Ek Protokolü, çevre kavramını 'sağlıklı' sıfatıyla bir bütün olarak ele almaktadır. Buna göre sağlık, *"insan yaşamının da içinde bulunduğu fiziksel, ekonomik, kültürel, toplumsal, estetik, vb. bir dizi temel koşullar bütününün, bu bütünlüğü koruyabilmesi"* anlamına gelmektedir[91].

Bunlara ek olarak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi birinci kuşak hakları düzenleyen Sözleşmelerin çerçevesinde yer almasa dahi, çevrenin korunmasına yönelik konular çeşitli haklar altında incelenmekte ve koruma alanına dâhil edilmektedir[92].

Çevrenin korunması ve nitelik olarak iyileştirilmesine yönelik Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ESKHS) 12. maddesinin 2. fıkrasının b bendi, normatif bir dayanak olarak kabul edilmektedir. ESKHS'nin 12. maddesinin 2. fıkrasının b bendi çerçevesinde, çevresel ve sınai olarak sağlık şartlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu madde fıkrasının ilgili bendine göre, öncelikle, çevresel şartların iyileştirilmesi suretiyle bireylerin ve bir bütün olarak halkın radyasyon ve diğer zararlı bütün kimyasallardan ve genel anlamda insan sağlığı üzerinde dolaylı ya da doğrudan etki oluşturabilecek zararlı madde ve çevresel şartlardan korunmasını ve bunlara maruz kalmasının önlenmesini veya ilk

---

[89] Sözleşme'nin 11. maddesi. Tam metin için bkz. https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b90.html , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[90] Kuzu, Burhan (1997), ***"Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı"***, İstanbul, Fakülteler Matbaası, s. 100.

[91] Gemalmaz, Mehmet Semih (1986-87), ***"Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi"***, İÜHFM, Cilt 52, Sayı 1-4, s. 233.

[92] Gemalmaz, ***"Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi"***, s.234

adımda maruziyetin hafifletilmesi gerektiği belirtmektedir. Sözleşme hükmüne göre aktör konumundaki devlet, nükleer ya da biyolojik niteliğe sahip silahların kullanımından uzak durmalıdır. Devletin çevresel yükümlülüklerinin hem kendi faaliyetleri (saygı gösterme) hem de üçüncü kişilerin faaliyetleri (koruma) bakımından geçerli olduğunun vurgulanması gerekmektedir[93].

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Avrupa Sosyal Şartı'nda yer alan hastalıkların ve kazaların önlenmesine yönelik önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını düzenleyen madde metni kapsamında, çevresel şartlara ilişkin önlemleri ve uygulamaları da incelemektedir[94]. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin üzerinde özel olarak durduğu çevresel şartlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Hava kirliliği
- Nükleer santrallerin sebep olduğu tehlikeler
- Asbest kullanımının sebep olduğu riskler[95].

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi haricinde, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu da bu konuda adımlar atan komisyonlardan bir tanesi olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü Afrika Şartı hak listesinde, sağlık hakkının yanı sıra çevre hakkına da yer verilmekte ve her iki hakkın ihlali iddiasıyla Komisyon, önüne gelen bir vakayı örnek olarak kullanılabilmektedir. Hükümetler dışı pozisyonda bulunan iki örgütün, başvuran sıfatıyla müdahil oldukları vakada, petrol arama faaliyetlerinin sebep olduğu çevre kirliliği ve buna bağlı olarak Ogoni Halkının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde inter alia (diğerleri arasında) çevre ve sağlık haklarının ihlal edildiği iddiasında bulunulmuştur[96].

---

93 Dinç, Güney (2008), ***"Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan"***, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 143,

94 Şartın 11. maddesi Sağlık Hakkını düzenlemektedir. Çeviri metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

95 LaDou, Joseph (2004), ***"The Asbestos Cancer Epidemic"***, Environmental Health Perspectives, Vol. 112, No. 3, 2004, s. 287.

96 *The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria*", (Communication No. 155/96), 30th Ordinary Session, 13th to 27th October 2001, s. 50-54. Ogoni halkının hak ihlaline ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/i/n/insan_haklar__305_n__305__anlamak_kitap_bask__305_ya_isbnli_____kapakli.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Sözü geçen olayın konu açısından önemi, özellikle Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun yaşanan olaya yönelik tutumuyla ilgilidir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, bu vaka özelinde emsal teşkil edecek şekilde, yaşanan hadiseyi çevre hakkının ve sağlık hakkının birlikte ve bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşüne ulaşmıştır. Bu görüşü destekler bir durum, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun, vakaya taraf olan devletlerin çevresel meselelere ilişkin yükümlülüklerinin tespit edilmesi aşamasında, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin sağlık hakkına ilişkin olan Genel Yorum No. 14'e göndermede bulunmasıdır[97].

Bunlara ek olarak, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu vakaya taraf olan devletlerin, Şart'ın 16. ve 24. maddelerinden kaynaklanan yükümlülüklerinin neler olduğuna yönelik açıklamalar getirmektedir. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'na göre 24. madde, taraf devletlerin kirlenmeyi ve çevresel bozulmayı önlemeye yönelik makul önlemler almasını ve bu önlemleri uygulamasını, koruma alanlarının nitelik ve nicelik olarak geliştirilmesini, ekolojik olarak sürdürülebilir bir gelişmenin yakalanmasını ve doğal kaynakların kullanılmasıyla ilgili bir güvenceyi temin etmesi gerekmektedir[98].

Yukarıda verilen bilgilerin yanında, taraf devletlerin sözü geçen hükümlere uygun faaliyetleri yalnızca müdahaleci olmayan bir tutum takınmayı değil, aynı zamanda;

- tehdit altındaki çevrelerin bağımsız bilimsel gözetiminin yaptırılması ya da en azından bu denetimlere izin verilmesi,
- herhangi büyük bir sınaî faaliyeti önleyecek şekilde çevresel ve sosyal etki çalışmalarının zorunlu kılınması ve bunların yayınlaması,
- tehlikeli madde ve faaliyetlere maruz kalan topluluklar için uygun gözetimi üstlenmeleri ve bu topluluklara bilgi sağlamaları,

[97] Ayrıntılı bilgi için bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/05/05/BMde_Insan_Haklari_Yorumlari_1981_2006.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019
[98] Bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/afrikali_insan.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019

- ve nihayet bireylere, topluluklarını etkileyen gelişmeye ilişkin kararlarda, seslerini duyurmaları ve bu kararlara katılmaları için makul imkânların sağlanmasını içermektedir[99].

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, çevre hakkını, sağlık hakkı çerçevesinden ele almaktadır. Bu durum, insan haklarının bir bütün olduğunu ve bölünmez bir niteliğe sahip olduğu ilkesiyle birlikte içtihadi bir genel kabul olarak ortaya çıkmaktadır.[100]

[99] Bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/afrikali_insan.htm , Erişim Tarihi: 19.09.2019
[100] African Human Rights Law Journal, Vol. 3, No. 1, 2003, s. 178.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA (GDO) VE ÜRÜNLER

2.1. GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERİN TARİHÇESİ VE ETKİLERİ

2.1.1. Genel Olarak

Tohum egemenliği olarak da gösterilen Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) sürecini anlayabilmemiz için 1974 tarihinde tamamlanıp 1975'de Başkan Geral Ford tarafından resmi politika olarak kabul edilen ve orijinal adı 'National Security Study Memorandum 200: Implications of Worldwide Population Growth for U.S. Security and Overseas Interests' (Ulusal Güvenlik Araştırması Raporu 200: Dünya Nüfus Artışının ABD Güvenliği ve Denizaşırı Çıkarlarına Etkisi) olan rapor[101]u incelemek gerekmektedir. Ulusal güvenliğe ilişkin bu rapor, 1995 yılında Joseph Brewda tarafından ortaya çıkartılmış; Schiller Enstitüsü tarafından dünyaya duyurulmuştur[102]. Yüz yirmi üç sayfalık raporun özeti; "Petrolü kontrol edersen ulusları, yiyeceği kontrol edersen insanları kontrol edersin." ifadesini taşıyan cümle sayılabilir[103].

Söz konusu raporda (NSSM 200), özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan on üç ülke[104], ilerleyen yıllarda nüfus artışı itibariyle elde edebilecekleri ekonomik, siyasi ve askeri alanlardaki konumlarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal güvenliğine tehlike oluşturabilir şeklinde gösterilmiştir. Bu ülkeler arasında Türkiye

---

[101] http://schillerinstitute.org/strategic/NSSM200.htm , Erişim Tarihi 11.12.15

[102] Schiller Instituti, 'Food for Peace', http://www.schillerinstitute.org/food_for_peace/kiss_nssm_jb_1995.html , Erişim Tarihi, 11.12.15

[103] Yalçın, Soner (2017), ***"Saklı Seçilmişler, Siz Onları Değil, Onlar Sizi Seçti"***, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, s. 40-41 vd. Konuyla ilgili ayrıca Bkz. https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/yesil-devrim-645286/ , Erişim Tarihi: 05.09.2019

[104] Bu ülkeler, Brezilya, Türkiye, Etiyopya, Hindistan, Bangladeş, Pakistan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Nijerya, Mısır, Meksika ve Kolombiya'dır.

de vardır. Henry Kissinger'e göre bu ülkelerin, özellikle doğum kontrol yöntemiyle nüfusları kontrol altına alınmalı ve dolayısıyla gelecekteki stratejik konumları kendilerine zarar getiremeyecek şekilde dizayn edilmeliydi. Kissinger'in ikinci önerisi, raporda sözü geçen on üç ülkeye gıda sevkiyatının sınırlandırılmasıdır. 1972-73 yıllarında küresel gıda krizinin olmasıyla açlık sorunu ortaya çıkmış ve bu ülkeler için doğum kontrolü yapma gereksinimi büyük oranda ortadan kalkmıştır[105]. 1974 yılında ise Roma'da gerçekleştirilen Gıda Konferansı'na ABD Tarım Bakanı Earl Butz katılacakken son anda yapılan değişiklikle Henry Kissinger katılmış ve toplantıda, açlıkla mücadele edebilmek için bu ülkelere tarımsal üretim desteğinden çok, küçük gıda yardımlarının yapılmasını teklif etmiştir[106]. Rapor doğrultusunda gıdanın silaha dönüşümü Gıda Konferansı'nın düzenlenmesiyle başlamıştır denilebilir.

Gıda sektörü ile beraber özellikle insanların genetik hastalıklarının tedavisi ve bazı ilaç ve enzimlerin gen mühendisliği ile üretilmesi, biyoteknolojinin tıp alanında ağırlıklı olarak gen teknolojisi şeklinde gelişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda gen mühendisliği, uygulama alanlarına göre renklerle sembolize edilecek şekilde tasniflendirilmiştir. Buna göre,

-Yeşil Gen Mühendisliği; bitkilerin genetiğinin değiştirilmesi

-Kırmızı Gen Mühendisliği; tıp ve ilaç alanında yararlanılan biyoteknoloji

-Beyaz/Gri Gen Mühendisliği; endüstride yararlanılan biyoteknolojiyi ifade etmek için kullanılmaktadır[107].

Gen mühendisliği ile üretilen ilk ilaç, bilindiği kadarıyla, 1982 yılında ABD'de Gıda ve İlaç Dairesi (Food and Drug Administration/FDA)'nin da onayından geçerek

---

[105] http://www.karasaban.net/kuresel-gida-krizinin-nedenleri-2-gida-rejimi-kavramisibel-caskurlu/ , Erişim Tarihi: 20.12.15

[106] Demirkol, Kenan(2010), ***"GDO: Çağdaş Esaret",*** İstanbul, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, s. 26-27

[107] Demirkol, a.g.e., s. 27

şeker hastalığının tedavisinde kullanılan insülindir. Yine gen mühendisliği ile üretilen ve FDA tarafından kullanımı onaylanan ilk aşı ise, 1987 yılında Hepatit-B aşısı olmuştur[108].

Genetiği değiştirilmiş bakteriler sayesinde üretilen ilaçlardan birkaç yıl sonra, gen mühendisliği ile 1992 yılında California merkezli Calgene Şirketi tarafından ilk kez raf ömrü uzatılmış domates üretimi gerçekleştirilmiştir. 17 Mayıs 1994 tarihinde ABD Sağlık Bakanlığı Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) tarafından, genetik mühendislik yöntemi ile üretilen bu domatesin, geleneksel yöntemlerle yetiştirilen domatesler kadar güvenliği olduğuna ilişkin açıklama yapılmıştır[109].

2.1.2. Tanımlar

2.1.2.1. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO'lar) ve Ürünler

Bir canlının gen diziliminin bir bölümünün ya da tamamının değiştirilmesi ya da bu canlıya kendi gen diziliminde bulunmayan başka bir karakter kazandırılması veya canlının doğal programının bozulması şekillerinden biriyle elde edilen yeni organizmaya 'Genetiği Değiştirilmiş Organizma', kısa adıyla da 'GDO' denir[110]. Bu organizmaların bir ürün içerisinde kullanılmasına veya genetiği değiştirilerek yeni baştan bir ürün elde edilmesine de genetiği değiştirilmiş ürün denilir.

Bir canlıdan diğerine genetik mühendislik yöntemi ile yapılan gen aktarımı, bir nevi kesme, yapıştırma ve çoğaltma işlemidir. Kesme işleminden, aktarılacak olan genin bulunduğu canlının DNA'sından kesilerek çıkarılması; yapıştırma işleminden

---

[108]Demirkol, a.g.e., s. 28
[109]Federal Register (59): 23 Mayıs 1994, Dosya no. 91A-0330. Ayrıntılı bilgi için Bkz. https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1994-05-23/html/94-12494.htm
[110] Özer, Kemal (2011), ***"Deccal Tabakta-Siyasi, Dini ve Vicdani Açıdan GDO"***, Hayy Kitap, 7. Baskı, s. 16

ise kesilerek çıkartılan bu genin, 'vektör' adı verilen taşıyıcı virüs[111] ile DNA molekülüne yapıştırılması anlaşılmaktadır. Genetiğin değiştirilmesi işlemi, sadece aynı türden canlılar arasında değil, bitkiden bitkiye yapılabildiği gibi, hayvandan bitkiye ya da bitkiden hayvana da yapılabilmektedir[112]. İşte bu yüzdendir ki, GDO karşıtı çıkışlarıyla bilinen ve nihayetinde tutuklanan, Fransız çiftçi aktivisti ve politikacı Jose Bove, GDO'lar için ''bitkiyle hayvanın, insanla keçinin evlendirilmesidir.'' demiştir.[113]. Genetik mühendislikte gelinen nokta itibariyle bu iddiaya somut örnek olarak; akrep geninin patateste, kolera bakterisi geninin yonca otunda, köpekbalığı geninin çilekte, yengeç geninin domateste bulunması gösterilebilir[114].

2.1.2.2. Gen ve Genom

Genetik unsurun en küçük birimi olan gen; canlıların her türlü özelliklerini belirleyen ve bunun nesilden nesile aktarımını sağlayan, hücrenin çekirdeğindeki kromozomlarda bulunan kalıtım maddesidir[115]. Bir diğer ifadeyle gen; genom içerisindeki küçük DNA bölümleri ve protein kodları olup, organizmanın bireysel özelliklerinin belirlenmesini sağlar. Genom ise; organizmanın sahip olduğu genetik şifrenin tümüne verilen isimdir[116]. Yani genom, bir canlının bütün genetik bilgisiyken; gen, bu genetik bilginin alt şubeleri denilebilir. Yapılan araştırmalar, insanlığın gene ilişkin bilgisinin %5 civarında olduğunu göstermektedir. Sadece küçük bir kısmı hakkında bilgiye sahip olduğumuz gen üzerinde, farklı türler

[111] Virüsler, cansız ortamlarda kristal yapıda bulunur ve uygun, canlı bir ortama girdiklerinde DNA'sını bu ortama bırakarak çoğalmaya başlarlar.
[112] Özer, a.g.e., s. 16
[113] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. http://www.democracynow.org/2015/11/30/french_farmer_activist_jose_bove_on ve http://quod.lib.umich.edu/w/wsfh/0642292.0031.020?rgn=main;view=fulltext , Erişim Tarihleri: 02.01.16
[114] https://www.milligazete.com.tr/haber/1171930/gdo-domateste-balik-patateste-tavuk-geni , Erişim Tarihi: 10.10.2019
[115] Ayrıntılı bilgi için Bkz.
http://gen.nedir.com/
http://www.kasder.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=365%3Anoeromueskueler-hastalklarda-noeroloji-haricinde-baka-uzmanlk-dallarndaki-doktorlarnda-takibi-gerekiyor-mu&catid=42%3Akas-hastalklar-hakknda-sss&Itemid=89&lang=tr , Erişim Tarihleri: 02.01.16
[116] http://www.ebiyoloji.org/biyoloji-sozlugu/item/genom , Erişim Tarihi: 02.01.16

arasında gen transferi yapılmasının sonuçları öngörülebilir olamayacağı için, bu aktarım eleştirilmektedir[117].

2.1.2.3. Modifiye Organizmalar

Modifiye kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre 'değiştirme, değiştirilmiş' anlamına gelmektedir.[118]. Bu yüzden 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar' yerine literatürde zaman zaman 'Genleri Modifiye Organizmalar', 'Genetik Olarak Modifiye Edilmiş Organizmalar' tabirleri de kullanılmaktadır[119].

2.1.2.4. Transgen, Transgenik Teknoloji ve Transgenik Organizma

Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre transgen, *'bir bitki ya da hayvana sokulan ve başarılı bir şekilde döllere geçirilebilen klonlanmış gen'* demektir[120]. Transgenik teknoloji ise, bir genin bir insan eliyle herhangi bir canlıdan alınıp, bu genin başka bir canlının DNA'sına transfer edilmesini sağlayan teknolojiye verilen isimdir[121]. Transgenik teknoloji sonucunda, genleriyle oynanan ürüne de transgenik organizma denir. Genetiği değiştirilmiş organizmalar, genetik mühendislik yöntemi ya da diğer adıyla modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş yeni bir genetik ürün kombinasyonuna sahip olan herhangi bir canlı organizma iken; transgenik ürün ya da transgenik organizma ise farklı kaynaklardan genleri almış ve kombine DNA

---

[117]Özer, a.g.e., s. 21

[118]http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5687e6850707d3.08024233 , Erişim Tarihi: 02.01.16

[119]İlgili makaleler için Bkz. , Erişim Tarihleri: 05.04.2016
https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/605/174377.pdf?sequence=1&isAllowed=y ,
http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/0008b9a5380fcac_ek.pdf ve
https://www.academia.edu/5598252/Genetik_Modifiye_G%C4%B1dalar , Erişim Tarihleri: 05.04.2016

[120]http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5687ea520fd8f3.94251197 , Erişim Tarihi: 05.04.2016

[121]Özer, a.g.e., s. 17

teknoloji uygulamalarıyla düzenlenmiş organizmayı ifade etmektedir[122]. Diğer bir ifadeyle, modern biyoteknolojik yöntemlerle kendi türü dışında bir türden gen aktarımı suretiyle bazı özellikleri değiştirilerek üretilmiş bitkilere günümüzde transgenik bitki, hayvanlara transgenik hayvan, mikroplara ise transgenik mikrop denilmektedir.

2.1.2.5. Standart Tohum, Hibrit Tohum ve Aşılama

Standart tohum; ata yadigârı tohum ya da saf tohum dediğimiz tohumdur. Özellikle kırsal kesimlerde vakit geçirenler tarafından bilinen saf tohumla yapılan üretim, tarımsal üretim sonrası bu üretimden bir miktar tohumluğun ayrıldığı, bir sonraki sene yine bu tohumun kullanılması ile yapılan üretimdir. Anadolu'da ata yadigârı yerli tohumlarla yapılan üretim, kendini yenileyerek yıllardır devam etmektedir. İşte bu tip ata yadigârı yerli tohumlara standart tohum ya da saf tohum adı verilir. Standart tohumda, aynı tür, yine aynı tür ile tozlaşır ve döllenir[123].

Kelime olarak melez anlamına gelen hibrit ise biyoteknolojik yöntemlerle tohumlarda da uygulanmaktadır[124]. Hibrit tohum, bir veya daha fazla gen bakımından farklı en az iki canlı arasında çaprazlama sonucu elde edilen melezleme ve tek kullanımlık yani kısır tohum demektir[125]. Başka bir açıklama ile hibrit tohum, yakın akraba olmayan iki standart tohumun birbiri ile çaprazlanması sonucunda oluşur. Örneklemek gerekirse atların kendi aralarında çiftleşmesinden at, eşeklerin kendi aralarında çiftleşmesinden ise eşek meydana gelmekteyken, at ile eşeğin çiftleşmesinden katır oluşur. Tam bir örnek olmasa da hibrit tohumlar da buna benzerlik gösterir. At ile eşek kendi arasında üreme özelliğine sahip ve ebeveynlerinin özelliklerini gösterirken, katır kısırdır ve oğul döller vermez. Bununla

---

[122] http://www.tarimkutuphanesi.com/Neyi_Yesem_(mi),_yemesem_(mi)?..._Transgenik_Organizmalar_Genetigi_Degistirilmis_Organizmalar_(GDO)_M.Fethi_ORS_Ziraat_Yuk._Muh._01261.html , Erişim Tarihi: 03.04.2016
[123] https://www.saftohum.com/hibrit-tohum-nedir-f1-melez/ , Erişim Tarihi: 16.08.2019
[124] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5687f8592aba70.83743234
[125] Özer, a.g.e., s. 17

beraber katır, hem ata hem de eşeğe göre daha dayanıklıdır. Atın ve eşeğin ortak özelliklerini göstermesi yanında, ikisinin birleşmesinden oluşan ve ebeveynlerinde olmayan özellikleri de katırda görmek mümkündür[126]. Hibrit tohumlar, yakın akraba olmayan en az iki canlı arasında melezleme sonucunda oluştuğu için, kendisini oluşturan döllerden farklı niteliklere sahiptir ve tekrar tohum olarak kullanılması olanaklı gözükmemektedir[127].

Melezleme yöntemi denilen bu uygulama ile elde edilen tohum, hastalık ve zararlılara dayanıklılığı, raf ömrünün uzunluğu, yüksek verim sağlaması ve sıcağa ya da soğuğa karşı direnci gibi çeşitli nedenlerle tercih sebebi olabilirken, aynı zamanda klasik ıslahla yetiştirilen yerel çeşitliliği de azaltmaktadır. F-1 denilen hibrit tohumdan üretilen ürün, kısır üründür ve bu ürünün çekirdeği ya yoktur ya da kendisinden artık yeni ürün elde edilemeyecek şekildedir[128]. Ancak aksi yönde görüşler de bulunmaktadır. Türkiye Tohumcular Birliği Başkanı Yıldıray Gençer, *‘‘Hibrit tohum kesinlikle kısır tohum değildir. Hibrit eşittir doğal demektir.’’* deyip, hibrit tohumların GDO’lu ürün olmadığını savunmaktadır. Yaptığı açıklamada Gençer, ayrıca, hibrit tohumların kısır olmadığını, sadece bu tohumlardan aldığınız ürün kalitesinin bir önceki kaliteyi sağlayamayacağını, tohumlarda otomatikman anneye ya da babaya doğru bir kaymanın oluşacağını belirtmektedir[129]. Mevcut duruma bakılacak olursa, hibrit tohumların, tıpkı GDO’larda olduğu gibi tescil edilerek marka/patentleşmesinin sağlanarak ticarileşmesinin söz konusu olduğu da söylenebilecektir[130].

Aşılama ise verimsiz bir türün, yine aynı tür içerisinde olmak şartıyla, tohumsuz olarak verimli bir şekle evrilmesi ya da üretilmesidir. Aşılama işlemi, aşı

---

126 https://www.saftohum.com/hibrit-tohum-nedir-f1-melez/ , Erişim Tarihi: 16.08.2019
127 https://www.bolgegundem.com/hibrit-nedir-hibrit-tohum-nedir-hibrit-arac-nedir-622405h.htm , Erişim Tarihi: 10.10.2019
128 http://tohumu.com/index.php?id_cms=14&controller=cms , Erişim Tarihi: 03.04.2016
129 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/426970/Tohum_islahinda_yeni_gelismeler.html ve http://www.haber7.com/guncel/haber/1020421-hibrit-tohum-gdo-ile-karistirilmasin , Erişim Tarihi: 02.01.16
130 http://www.agaclar.net/forum/doga-cevre-ekoloji-gida-hukuk-ve-politikalari/16887.htm , Erişim Tarihi: 10.10.2019

ile çoğaltılmak istenen türden bir göz veya aşı kalemi denilen küçük parçanın alınıp, anaç adı verilen diğer bitki üzerine yerleştirilmesiyle yapılan kaynaşma işidir[131]. Aşılama, başka ve kolay yollarla çoğaltılamayan çeşitlerin neslinin tükenmesinin önlenmesi, bazı anaçların özelliklerinden yararlanmak istenmesi, tür ve çeşidin ismine göre üretimi gerçekleştirme gibi çeşitli amaçlar için yapılır[132].

Aşılama işleminin tutması için aşılanacak tür (aşı kalemi) ile anaç türün arasında doku uyuşmasının olması gerekmektedir. Dolayısıyla aşılama, tür içi çoğalmanın bir yoludur. Hibritte ise uyum şartı aranmamaktadır. Çünkü hibritte, genetik müdahale içerdiği için, tohumun işlemi reddetme ihtimali yoktur. Hibrit ile aşılama arasında bulunan bir başka fark ise, aşılama hiç kimsenin mülkiyetinde bulunmayan bir yöntem iken, hibritte mülkiyet hakkı söz konusudur. Hatta bazı hibrit tohum türlerinde, tohumun çimlenmesi ya da üretimin arttırılması için uygulanacak olan işlemlerde, tohumu tescilli hale getiren firmanın saptamış olduğu kimyasal ilaçların kullanılma zorunluluğu vardır[133].

2.1.2.6. Terminatör Gen

Amerika'da bulunan ve daha sonra Monsanto tarafından satın alınan Delta ve Pine şirketi ile Tarım Bakanlığı, 3 Mart 1988 tarihinde bitki tohumlarının hasadının yapılmasının ardından, bu tohumların tekrar ekildiğinde gelişimini normal olarak sürdürmesi, ancak yeni tohum vermemesi tekniği üzerinde 5,723,765 sayılı patentin sahibi olmuşlardır[134]. Muameleye tabi tutulan bitkinin normal şekilde büyüdüğü, ancak bir sonraki jenerasyonda tohum üretebilme kabiliyetine sahip olamadığı bu sistem, teknoloji koruma sistemi ya da terminatör gen teknolojisi olarak isimlendirilir. Terminatör gen teknolojisinde bitkinin, tekrar tohum vermemek üzere, bir nevi kendi kendini yok ederek filizlenmesi engellenmektedir. Dolayısıyla bu teknolojinin uygulanmasıyla transgenik ürünleri yetiştiren ya da bunları alan çiftçiler,

---

[131]Özer, a.g.e., s. 18
[132]http://www.tarimkutuphanesi.com/ASILAMA_TEKNIGI_00054.html , Erişim Tarihi: 03.01.16
[133]Özer, a.g.e., s. 19
[134]http://www.psrast.org/terminexpl.htm , Erişim Tarihi 04.01.2016

üretmiş oldukları tohumlardan gelecek yıl için saklamış oldukları tohumları kullanmamak üzere anlaşma yaparlar ve ihtiyaç duydukları tohumları her yıl satın almak zorunda kalırlar. Böylece çiftçiler, patenti elinde bulunduranlara karşı bağımlı hale gelirler. Bu yüzdendir ki terminatör gen teknolojisi, tohum öldürme stratejisi GURT (Genetic Use Restriction Technology) olarak da isimlendirilmektedir[135].

Kanada merkezli Uluslararası Kırsal Kalkınma Örgütü (Rural Advancement Foundation International- RAFI) terminatör gen teknolojisine karşı çıkmış ve olası zararlarını kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. RAFI'ye göre, küçük çiftçilerin, özellikle de üçüncü dünya ülkelerinde tarımla uğraşan ve her yıl tohum alma gücüne sahip olmayan çiftçilerin, bu teknoloji nedeniyle tohum alma noktasında sıkıntılar yaşayacağı, bununla beraber patentlemenin bir uzantısı olarak kendi tohumunu elde edip bu yöntemle üretim yapma yönteminin sona erebileceği (mülkiyet hakkı, inhisari kullanım vb. nedenlerle) ve dolayısıyla da genetik ya da daha geniş kapsamda ekolojik çeşitlilik olarak da tercüme edilen biodiversity'de azalmalar olacağı ihtimali kuvvetlidir[136]. Yine; terminatör genlerle ilgili gen kaçışlarının olacağı ve ekosistemdeki doğal döllenmenin zamanla azalacağı, alerjik reaksiyonların ve buna bağlı zehirlenmelerin artabileceği görüşü de dile getirilmektedir[137].

2.1.3. Yeşil Devrim

Yeşil Devrim fikrinin arka planında esas olarak Ulusal Güvenlik Araştırması Raporu ve 1974 yılında Roma'da düzenlenmiş olan Dünya Tarım Konferansı'nda konuşan ABD Tarım Bakanı Earl Lauer Butz'un *''Gıda, pazarlık masasındaki en önemli araçlardan biridir. İnsanların size güvenip dayanmalarının, size bağımlı*

---

[135] http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anadolu/article/viewFile/5000140648/5000128640 , Erişim Tarihi 04.01.2016

[136] http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/465222.stm , Erişim Tarihi 05.01.2016

[137] Açıkgöz, Nevin ve Nazimi (1999), ***"Transgenik Çeşitler, Islahçı Hakları ve Terminatör Teknoloji"***, Anadolu Dergisi, 9(1), s. 95-96 ayrıca Bkz. http://arastirma.tarim.gov.tr/etae/Belgeler/AnadoluDergisi/1999/TRANSGEN%C4%90K%20%C3%87ES%C4%90TLER,%20ISLAH%C3%87I%20HAKLARI%20VE.pdf , Erişim Tarihi 05.01.2016

olmalarının ve bu şekilde sizinle işbirliği yapmalarının yolunu arıyorsanız, onları gıdaya bağımlı hale getirmek bana kalırsa mükemmel bir yöntemdir.'' sözleri yatmaktadır[138].

Tarım, 1900'lü yıllarda genel itibariyle kırsal alanlarda ve küçük topraklarda yapılırdı. Çiftçiler, tohumları üretmiş oldukları ürünlerden elde ederlerdi. Bu yöntem, bilinen ve geçmişten bu yana kullanılan en eski yöntem olması nedeniyle klasik tohum elde etme yöntemi olarak da bilinir. Klasik tohum elde etme yönteminde çiftçiler, başka bir kişi ya da kurum/kuruluşa bağımlı hale gelmeden kendi tohumlarını yine kendi ürettikleri ürünlerden karşılamaktaydılar. Ancak Yeşil Devrim'in en önemli silahlarından biri olan hibrit tohumlarla tohum, endüstri ürünü olmuş, görünen yüzüyle ticarileştirilmiş ve çiftçiler tohum elde etmek için tohumun maliklerine karşı bağımlı hale getirilmeye başlanmıştır[139].

Yeşil Devrim, daha fazla ürün elde etmek için tohum ıslahı, makineleşme, pestisit, herbisit, kimyasal gübre ve sulama gibi çeşitli teknolojilerin tarımda kullanılmasını ifade eder. Yeşil devrim uygulaması kapsamında kullanılan tohumlara, "mucize tohumlar" (higher yielding varieties – yüksek verimli çeşitler) adı verilir. Birinci Yeşil Devrim olarak adlandırılan bu yaklaşım, 1950-1970 yılları arasında ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, temel besin kaynaklarının üretiminde başlangıçta kayda değer artışlara yol açmıştır.

1953 yılında ise dünya gıda kontrolünü Rockefeller merkezli ABD'ye vermek için mülkiyetin tek bir elde toplanması amacıyla, tarımın tekelleşmesi için "Tarım Geliştirme Konseyi" kurulmuştur. Bu konseyin yanı sıra, oluşturulan hibrit tohumların doğal tohumlarla aynı olduğu yönünde kamuoyu oluşturulmaya başlanmıştır. Aynı yıl içerisinde ABD'de Buğday ve Mısır Geliştirme Merkezi

---

[138] Yeşil Devrim için ayrıntılı bilgiler hakkında bkz. https://odatv.com/abd-yesil-devrimi-boyle-gerceklestirdi-1211141200.html , Erişim Tarihi: 27.10.2019

[139] http://www.bugday.org/blog/yerli-hibrit-gdolu-nedir-bu-tohum-meselesi/ , Erişim Tarihi: 10.10.2019

(CIMMYT) kurulur. Bu Merkez, "Barış için Gıda" (P.L. 480) yardımı için Rockefeller'in nüfus kontrol programına katılmayı ve ülkenin kapılarını Amerikalı yatırımcılara açmayı bir ön koşul olarak getirmiştir[140].

1970'li yıllarda, uzun süredir devam etmekte olan genetik araştırma ve çalışmalarından sonra, Birinci Yeşil Devrimin değişik bir uygulaması, gelişmekte olan ülkelerde yayılmaya başlamış ve buna İkinci Yeşil Devrim adı verilmiştir. İkinci Yeşil Devrim kapsamında, Rockfeller Vakfı ve Meksika hükümetinin işbirliği ile yürütülen çalışmalar sonucunda, Meksika buğday üretiminde kendine yeterli bir ülke haline geldiği gibi ihracat yapmaya da başlamıştır. Meksika'nın bu durumu, gelişmekte olan diğer ülkeler için de olumlu örnek olmuş ve Hindistan başta olmak üzere birçok ülkede yüksek verimli tohumlar kullanılmaya başlanmıştır. Yeşil devrimin, kısa vadede olumlu sonuçları olsa da, uzun vadede ülkelere, vatandaşlarına ve çevreye olumsuz birçok sonucu ortaya çıkmıştır. Örneğin yüksek verimli türlerin kullanımı tohum giderlerini artırmıştır. Söz konusu tohumlar, yüksek miktarda gübre ve pestisit kullanımına gereksinim duyduğu için bu durum, doğru orantılı bir şekilde yapılan harcamaları da artırmıştır. Kullanılan fazla miktardaki gübre ve pestisitler ise yabani ot yetişmesine ve suların kirlenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda yüksek verimli denilerek kullanılan tohumlar, topraktaki azotu daha fazla tükettiği için toprak, geleneksel tohumlara göre daha hızlı bir şekilde fakirleşmiştir. Gübre, sulama ve pestisitlere bağımlı olarak verimi artan bu tohumlar, bu girdiler yetersiz olduğunda, geleneksel türlere göre daha az ürün vermektedirler. Yeşil Devrimin sunduğu yüksek verimli çeşitler başlangıçta birkaç kez ürün verebilmelerine rağmen, ilerleyen dönemlerde sadece bir kez ürün veren şekle dönüşmüşlerdir. Söz konusu bu durum, çiftçilerin tohum konusunda yüksek verimli çeşitlerin patentini elinde bulunduran şirketlere bağımlı hale gelmesine ve üretim maliyetinin daha da artmasına neden olmuştur[141].

---

[140]Engdahl, F. William(2013), ***"Ölüm Tohumları, Genetik Bilimin Arkasındaki Karanlık Oyunlar"***, İstanbul, 4. Baskı, Bilim+Gönül Yayınları s. 127

[141] http://www.tarimpusulasi.com/bilgi-deposu/yesil-devrim-nedir/5594 , https://econominal.org/yesil-devrim-ne-kadar-yesil/ ve http://ayrintidergi.com.tr/yesil-devrim-monsanto-ve-hair-uzerine-notlar/ , Erişim Tarihleri: 27.09.2016

2.1.4. GDO'lu Ürünlerin Etkileri

II. Dünya Savaşı sonrası hızla artan dünya nüfusunun (1950'lerde 2,5 milyar olan dünya nüfusu 2010'da 7,5 milyara ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler'e göre 2050 yılında Dünya nüfusunun 9,8 milyar olması beklenmektedir)[142] beraberinde getirdiği yeni besin kaynakları arayışına, ilk olarak 1960'ların sonlarına doğru Yeşil Devrim (Green Revolution) ile çözüm bulunacağı inancı hâkim olmuştur. Kendisine çok umut bağlanılan bu devrimin, zaman geçtikçe kullanılan kimyasallardan kaynaklı ciddi yan etkileriyle karşılaşılmış ve söz konusu kimyasalların birçoğu 1970'li yıllarda yasaklanmıştır. Bu aşamada kullanılan tarım topraklarının artırılması çok mümkün olmadığı için mevcut topraklarda verimin artırılması yoluyla yeni arayışlara girişilmiş ve gen transferi teknolojisi gündeme gelmiştir. Devam eden çalışmalar sonucunda, 1996 yılında Amerika'da ilk transgenik ürün olan domates (Flavr Savr) piyasaya sürülmüştür[143]. Takip eden yıllarda mısır ve soyada da gen transferi işlemleri uygulanmış ve bu uygulamalarla mahsullerin raf ömrünün uzayacağı, herbisit denilen yabani otlara karşı ürünlerin direncinin artacağı, pestisit denilen böcek ilacı kimyasalının kullanımının azalacağı, ürünlerin iklim ve hava olayları gibi abiyotik strese dayanıklılığının artacağı şeklinde yararlar vaat edilmiştir. Vaat edilen bu yararlar, yeni gelişen bir alan olması ve önünde karşılaşılabilecek hukuki bir engelin olmaması gibi faktörlerle, dünya gelinde 1996 yılında yaklaşık iki milyon hektar alanda GDO'lu ekim alanı bulunmaktayken, bu alan 2000 yılında yaklaşık kırk beş milyon hektara, 2010 yılında yüz kırk sekiz milyon hektara, 2016 yılında ise yaklaşık iki yüz milyon hektara tırmanmıştır[144].

Vaat edilen yararların yanı sıra, yapılan bilimsel çalışmalar ve tecrübe edilen konularla, açlığa[145] çözüm olarak sunulan bu yeni teknolojinin bazı kesin etkileri ve

---

[142] https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html , Erişim Tarihi: 20.12.17

[143] NOFOUZI, Farzad, ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizma(GDO) Nedir, Nasıl Yapılmaktadır?"***, Güncel Gastroenteroloji 17/4, Aralık 2013, Ankara, s. 2; http://guncel.tgv.org.tr/journal/47/pdf/100137.pdf , Erişim Tarihi: 20.12.2017

[144] International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications(ISAAA) Report in 2016

[145] Gıda azlığından kaynaklı açlığa karşı tez olarak, Hintli iktisatçı Amartya Sen'e Nobel ödülünü kazandıran ve Türkçe'ye de 'Özgürlükle Kalkınma' ismiyle çevrilip basılan kitabında Sen, yoksulluk ve kıtlığı anlatmış ve 'Demokrasilerde kıtlık yaşanmaz.' diyerek açlık ve kıtlığın yalnızca gıdanın

ileriye dönük olası riskleri de gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. GDO'lu gıdaları toplum sağlığı açısından önemli yapan konuların başında, dünya genelinde 185 milyon hektarı aşkın bir alanda çoğunluğu soya, mısır ve papayadan oluşan sanayi hammaddesi olarak gen teknolojisi ile üretilen bu ürünlerin gündelik hayatta sıkça tükettiğimiz pek çok gıda içerisinde bulunma olasılığının yüksekliği ve hayvan yemi olarak da kullanılması gibi dolaylı yollarla yine insan vücuduna giriş yapması gelmektedir[146]. Nitekim konunun önemi nedeniyle Dünya Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), gen transfer işleminin her adımının kontrol altında olmadığını, transfer edilen genin, konakta birleşme, açığa çıkarma veya durağanlaşma yoluyla farklı ve istenmeyen sonuçlara neden olabileceğini belirtmiş ve önlem olarak GDO'lu ürünlere tüketim öncesi ve sonrasında risk değerlendirmesi ve güvenlik değerlendirmesi yapılması gerektiğini belirtmiştir[147]. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün 2005 yılında kanıtlara dayalı yayınlanan raporuna göre, GDO'ların insan sağlığı ve gelişimi için potansiyel risk olasılığı taşıdığı, tarımsal GDO'larda kullanılan genlerin çoğunun yeni ve güvenilir olduğuna ilişkin bir done bulunmadığı, gen transferinin istenmeyen gelişimsel ve fizyolojik etkilere neden olabileceği belirtilmiştir[148].

Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin hücre içi toksisiteyi (toksin oranını) artırması, bağışıklık sisteminin zararlı bakterilere karşı direncinin kırılmaya başlaması, alerjik reaksiyonların vuku bulması, geleneksel tarıma olumsuz etkisi, tohumların patentlenmesi meselesi, biyolojik çeşitliliğin azalma olasılığı ve doğanın

---

azlığından değil asıl olarak onun yeryüzünde adil/eşit dağıtılamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu tezine kanıt olarak 1940lı yıllarda Bengal'de yaşanan kıtlığı göstermektedir.

146 Ergin, Işıl vd. (2011), ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar: Sağlığa Zararlarını Kanıtlamak Neden Zor? Sorunlar ve Riskin İpuçları"***, Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 2011, 9(2), s. 114

147 Food and Agriculture Organization of the United Nations/World Health Organization (FAO/WHO). Safety assessment of foods derived from genetically modified animals, including fish, a joint FAO/WHO expert colsutation on food derived from biotechnology, Rome, Italy, 17-21 November 2003. FAO/WHO, Rome. http://www.who.int/foodsafety/publications/safety-assessment/en/ , Erişim Tarihi: 26.12.17

148 http://www.who.int/foodsafety/publications/modern-food-biotechnology/en/ , Erişim Tarihi: 26.12.17

genetik havuzuna radikal müdahale yapılmasının sonuçlarının kestirilememesi gibi konular biyoteknolojik gelişmelerin zararları arasında tartışma konusu olmuştur[149].

GDO'lu tohumların patentlenmesi meselesi, geleneksel tarımı ortadan kaldırma ve çiftçileri dolayısıyla da biyoteknolojik gelişmeleri kullanamayan devletleri tohum sahibi şirketlere karşı bağımlı hale getirecek olması, kaygı verici bir durum olarak gösterilmektedir. Geçtiğimiz yıllardaki istatistikler de dikkate alınırsa, bu endişenin haklı yanları bulunmaktadır. Çünkü GDO'lu bitkilere ilişkin olarak alınan dört patentten üç tanesinin dünya üzerinde tekel sahibi olan beş firmaya (Monsanto, Aventis, Dow, DuPont ve Syngenta) ait olması ve dünya genelinde GDO'lu tarım yapılan yerlerde kullanılan genetiği değiştirilmiş tohumların %90'nın patentinin Monsanto şirketine ait olması, yine bu şirketle beraber Bayer gibi şirketlerin hem tohum üreticisi/sahibi, hem tarım ilacı üreticisi hem de insan ilacı sektöründe yer almaları tohum güvenliğine duyulan endişeleri artırmaktadır[150].

2.1.4.1. Olası Faydaları

2.1.4.1.1. Sağlık Açısından

2.1.4.1.1.1. Tıp Açısından

İnsanlarda kullanılan aşı ve ilaçlarda GDO'ların maliyeti düşürmesi ve güvenliği artırdığı savları, GDO'nun insan sağlığı açısından potansiyel faydaları arasında gösterilmektedir. Dünyada milyonlarca şeker hastasının kullandığı insülin

---

[149] Hayırlıdağ, Mustafa, vd. (2006), ***"Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar ile İlgili Etik ve Hukuki Tartışmalar ve Kıtalararası Durum Değerlendirmesi"***, Tarım Ekonomisi Dergisi, 22-1, s. 1 vd

[150] Haspolat, Iraz vd.(2011), ***"Tüketicilerin Genetik Yapısı Değiştirilmiş Gıdalara İlişkin Görüşleri: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma"***, Üçüncü Sektör Sosyo-Ekonomik Dergisi, Cilt 46, 2011, 40-60, s. 55. Wieczorek, Ania, ***"Use of Biotechnology in Agriculture: Benefits and Risks, Cooperative Extension Service"***, Biotechnology, May 2003, p. 1-6. Ayrıca Bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37361302 , Erişim tarihi: 31.12.17 ve https://m.bianet.org/bianet/tarim/178776-bayer-in-gdo-lu-tohum-ureten-monsanto-yu-almasinin-anlami , Erişim Tarihi: 31.12.17

ilacı buna örnek olarak verilebilir. İnsülin ilacı, rekombinant DNA teknolojisi sayesinde bakterilere ürettirilmektedir[151].

GDO'ların aşı alanında kullanımı ise daha çok deney amaçlıdır. Bitkileri kullanarak (hâlihazırda kullanılan bitkiler: mısır, tütün, kolza, patates vs) kuduz, veba ve hepatit gibi hastalıklara karşı yenebilir aşılar üretilmeye çalışılmaktadır[152]. Yine benzeri bir gerekçe ile çeltiğe A vitamini üreten gen (beta karoten) enjekte edilerek A vitamini eksikliğinin yaygın olarak görüldüğü toplumlarda, A vitamini eksikliğinden kaynaklanan görme kaybı sorununun aşılacağı vaat edilmiştir[153].

Biyoteknoloji uygulamalarının aşı ve ilaçlarda kullanılmasının esas amacının insan sağlığı açısından hayati değer taşıyan maddelerin yeterli seviyede üretilmesinin sağlanması olduğu söylenmektedir[154].

2.1.4.1.1.2. Besin Değerinin Artırılması Açısından Etkileri

Transgenik yemlerle, yemde bulunan amino asit, protein, yağ, vitamin vb gibi besleyici ögelerin artırılması amaçlanmaktadır. Bu yollarla, özellikle kanatlı hayvanların metabolizmaları hızlandırılarak, normalden çok daha kısa sürede büyümeleri mümkün hale getirilmektedir. Ancak tavuk gibi kanatlı hayvanların, enjekte edilen hormonlarla civcivlikten 40 gün gibi kısa bir süre içerisinde tavuk haline getirilmesi ve bu tavuğun insanlar tarafından tüketilmesinin enjekte edilen hormonların insan bedenine de geçebileceği ve insanların hormonal faaliyetlerinde

---

151 https://drkorkmaz.com/gdo-genetigi-degistirilmis-organizmalar/ , Erişim Tarihi: 31.12.17

152 Özgen Ö. vd.(2007), ***"Labelling Biotechnological Foods and Consumer Protection, International Dimensions of Mass Media Research"***, (Edited by Yorgo Pasadeos), Atiner Publication, Greece, s. 617-630

153 'Golden Rice' yani 'Altın Pirinç' olarak özellikle Güneydoğu Asya ülkelerine pazarlanan bu teknolojinin vaat edilen yararı getirmesi bir yana birçok alerjik vakaya sebep olduğu gözlemlenmektedir. Bkn. https://www.evrensel.net/haber/203263/gdo-destekcilerinin-psikolojik-savasi-altin-pirinc , Erişim Tarihi: 31.12.17

154 Haspolat, Iraz (2012); ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik"***, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, Sayı 59, s. 76.

bozulma oluşacağı riski de, aynı kişiler tarafından, bu faydanın altına şerh olarak düşülmektedir[155].

2.1.4.1.2. Tarım ve Çevre Açısından Etkileri

Tohumlarının gen dizilimlerinde değişiklik yapılarak ya da kendisinde olmayan bir genin o tohuma enjekte edilmesiyle amaçlanan yararlar arasında birim alandan daha yüksek verimde ürün elde etmek, tarım zararlılarına ve başkaca hastalıklara karşı tohumların ve dolayısıyla bitkinin direncini artırmak, bu yolla toprağa karışan kimyasal zehrin (böcek ilacı olan pestisit ve ot ilacı olan herbisit) oranını azaltmak, ürünlerin raf ömrünü uzatmak sayılabilir[156]. Bitkilere, böceklere ve zararlı otlara karşı dayanıklılık kazanması amacıyla geliştirilen Bacillus Thuringiensis (Bt), böceklerin sindirim sistemine zarar veren, böylece böcekleri imha etmeye yarayan bir protein üretmektedir[157].

2.1.4.2. Olası Zararları

2.1.4.2.1. Gen Kaçışı ve Biyolojik Çeşitliliğin Doğasının Bozulması

Dünya Sağlık Örgütü biyoteknolojide virüslerin gen transferlerinde kullanılmasının iki açıdan potansiyel tehlike taşıdığını belirtmektedir. Bu potansiyel tehlikelerden ilki, doğada pasif konumdaki virüslerin aktif duruma geçmesi, diğeri ise bulaşıcı veya kansere neden olabilecek (karsinojen) diziler oluşturabilecek yeni birleşmeler gösterebilmesidir. Bu iddialara kanıt olarak da globin geni içeren vektör

---

155 https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/yamyam-tavuklar-sagliga-cok-zararli-1546456/ , Erişim Tarihi: 10.10.2019

156 Hayırlıdağ, Arslan, Örnek Büken, a.g.m., s. 2. Arslan, D., Şengelen, M. (2010), ***"Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar"***, Ankara, Ankara Tabibler Odası.

157 Haspolat, a.g.m., s. 77.

virüsün kullanılması sonucunda ortaya çıkan murin lösemi virüsü ileri sürülmektedir[158].

Uluslararası Hijyen ve Çevre Sağlığı Dergisi'nde yayınlanan bir makalede, İtalyan marketlerinden alınan GDO'lu mısır ve soya ile beslenmiş inek sütleri üzerinde yapılan araştırmalar ve deneyler sonucunda, bu sütlere GDO'lu soya ve mısırdan genetik materyal geçişi olduğu, söz konusu bu yeni genlerin de pastörizasyon işlemine dirençli oldukları tespit edilmiştir[159]. Dünya Sağlık Örgütü uzman panelinde yapılan açıklamada, horizontal gen transferinin, düşük oranda rastlanılan bir durum olsa da, potansiyel tehlikelerinden ötürü görmezden gelinebilecek bir durum olmadığını belirtilmiştir[160].

Genetiği değiştirilmiş mısırlardaki Bt genlerinin etkisinin, sadece mısır için zararlı olan koçan kurtlarını öldürücü olduğu söylense bile, söz konusu genin aktarıldığı mısır polenlerinden kral kelebeklerinin de öldüğü, yapılan gözlemlerle ortaya çıkmıştır[161].

Monsanto'nun Yeni Zelanda Orman Araştırma Kurumu ile geliştirdiği biyomühendislik ürünü ormanların, ekosisteme ve dolayısıyla biyolojik çeşitliliğe etkileri yadsınamaz bir gerçekliktir. Bazı kaynaklarca 'yaşam ormanları' ya da 'canlı ormanları' adlandırmaları yerine 'ölüm ormanları' ve 'ölüm mühendisliği' olarak adlandırılan ve gen transfer teknolojisi kullanılarak yetiştirilen ağaçlardan oluşan biyomühendislik ürünü ormanlar, normal yağmur ormanlarının aksine çiçek açamıyor, çevreye orman içerisinde yetişen böcekleri, tırtılları öldürücü toksinler salgılamakta ve orman içerisinde canlı yaşamasına çok müsaade etmediği gibi

---

[158] Ergin vd., a.g.m., s. 119

[159] Agodi, Antonella; Barchitta, Martina; Grillo, Agata; Sciacca, Salvotore; ***"Detection of Genetically Modified DNA Sequences in Milk from the Italian Market, International Journal of Hygiene and Environmental Healt"***, Volume 209, Issue 1, 10 January 2006, pages 81-88.

[160] Işıl vd, a.g.m., s. 119

[161] Friedlander, Blaine, Toxic Pollen From Widely Planted, ***"Genetically Modified Corn Can Kill Monarch Butterflies"***, Cornell Study Shows, 1999. http://news.cornell.edu/stories/1999/04/toxic-pollen-bt-corn-can-kill-monarch-butterflies , Erişim Tarihi: 31.12.17. Ayrıca Bkz. http://abcnews.go.com/Technology/story?id=120016&page=1 , Erişim Tarihi: 31.12.17.

yaşayanlara da barınak sağlayamamaktadır. En az bu sorunlar kadar önemli bir başka konu ise, bu ağaçların salgıladıkları polenler, havada rüzgârla, kuşlarla, böceklerle ortalama Amerika Birleşik Devletleri'nin 1/5'i kadar (400 ile 600 mil-650 ile 950 km arası) yol kat edebilmekte ve hem organik hem de klasik tarımın yapıldığı diğer coğrafyalara taşınabilmektedir. Böylece oradaki canlı ekosistemine transgenik DNA'ları bulaştırma riskiyle beraber, değerli ve koruma altındaki bitkilerin genetik yapısının bozulmasına neden olabilecektir[162].

Yapılan çalışmalarda genetiği değiştirilmiş ürün yetiştiren Amerikalı çiftçilerin, geleneksel yöntemlerle tarım yapanlara oranla daha fazla kimyasal tarım ilacı kullandıkları tespit edilmiştir. Bu gelişme GDO'nun insanlığa ve çevreye faydaları arasında gösterilen GDO'lar sayesinde tarımda daha az kimyasal ilaç kullanılacağı ve toprakların bundan sonra daha az kirleneceği iddiasının çürüdüğünün göstergesidir. Çünkü tarım ilaçlarına karşı direnç kazanan zararlı bitkiler, kullanılan ilaçlardan zamanla zarar görmemeye başlamış ve bu da çiftçileri bitkilerdeki haşereleri öldürmek için daha yoğun tarım ilacı kullanmaya itmiştir[163].

2.1.4.2.2. Alerjik Reaksiyonlar

Farklı ürünlerin genlerinin birbirine transferi, istenmeyen bazı alerjik reaksiyonlara sebep olabilmektedir. Gen transferi sonucunda, dünya üzerinde yaygın anlamda karşımıza çıkan en büyük alerjik reaksiyonlardan bir tanesi Brezilya'da yaşanmıştır. Proteini artırması amacıyla Pioneer Hi-Bred isimli firma tarafından Brezilya fındığının geninin, metiyonin[164] açısından fakir bir gıda olan soya fasulyesine aktarılması sonucunda, soya fasulyesini tüketenlerde görülen bu alerjik reaksiyon, sonrasında ölümle sonuçlanmadan derhal tedbir alınarak GDO'lu soya fasulyeleri piyasadan derhal toplatılmıştır[165].

---

[162] Khan, a.g.m., p. 87.
[163] Haspolat, a.g.m., s. 78
[164] Vücutta yağların parçalanmasını ve büyüme hormonunun salgılanmasını sağlayan aminoasittir.
[165] Khan, S. J.; Muafia, S.; Nasreen Z.and Salariya, A.M.(2012); ***"Genetically Modified Organisms (GMOs): Food Security or Threat to Food Safety"***, Pakistan Journal of Science (Vol. 64 No. 2 June),

Yine, Tarım ve Gıda Kimyası Dergisi (Journal of Agriculture and Food Chemistry)'nde yayınlanan bir araştırmaya göre, gen transferi işlemi yapılmış MON 810 isimli mısırla, bazı fareleri otuz-doksan gün arası beslemişler ve bu süre zarfında besinlere aktarılan genlere farelerin bağırsaklarında rastlanmıştır. İzleyen günlerde de farelerin immün sistemi zayıflayamaya başlamıştır[166]. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü biyoteknolojiye dair endişelerini dile getirirken, 'Horizontal Gen Transferi' olarak isimlendirilen yatay gen geçişinin gerçekleşmesini örnek göstermektedir. Vücuda alınan GDO'lu gıdanın DNA'sının hepsinin sindirilemeyip fare bağırsaklarında GDO'lu gıda DNA'larına rastlanması, söz konusu DNA parçacıklarının, memelinin hücrelerine veya bağırsaklarındaki bakterilerin yapısına geçme ihtimalini de göstermektedir[167].

2.1.4.2.3. Zehirlilik (Toksisite) ve Kanserojenlik

Vücudun metabolizmasına olumsuz etki eden zehirlere toksin denmektedir. Çok büyük oranda, yiyecekler, içecekler ve solunum gibi dış etkenlere bağlı olarak insan vücuduna giren bu toksinler, hücre içinde birikmelere neden olarak vücut direncini düşürmektedir. Uzun süreli GDO'lu ürünlerle beslenilmesinin, insan sağlığına etkileri konusunda somut araştırmalar yaygın olmasa da, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde kaygı verici sonuçlara ulaşılmıştır. Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (European Food Safety Authority) tarafından 2007 senesinde yapılan bir araştırmada, genetiği değiştirilmiş soya ile beslenen dişi farelerden doğan bebek farelerin, akranlarına göre fiziksel olarak daha küçük boyutta oldukları ve

---

p. 86. Smith, Jeffrey, Genetically Engineered Modified May Cause Rising Food Allergies, Institute for Responsible Technology, http://responsibletechnology.org/genetically-engineered-foods-may-cause-rising-food-allergies-part-one/ , Erişim Tarihi: 20.12.17. Nordlee, Julie A.; Taylor, Steve L.; Townsend Jeffery A.; Thomas Laurie A.; Bush Robert K., Identification of a Brazil Nut Allergen in Transgenic Soybeans. The New England Journal of Medicine, 1996; 334(11): 688-692.

[166] Finamore, Alberto; Roselli, Marianna; Britti, Serena; Monastra, Giovanni; Ambra, Roberto; Aida Turrini and Elena Mengheri; ***"Intestinal and Peripheral Immune Response to MON810 Maize Ingestion in Weaning and Old Mice"***, Journal of Agriculture and Food Chemistry, 2008, 56(23), Rome, Italy. http://pubs.acs.org/doi/abs/10.1021/jf802059w , Erişim Tarihi: 27.12.17

[167] Işıl E.; Karababa, A. O.; a.g.m., s. 119.

çoğunluğunun üç haftalık süre içerisinde hayatını kaybettikleri ortaya çıkmıştır[168]. Konuyla ilgili yapılan bir başka deneyde, genetiği değiştirilmiş patates ile beslenen farelerin tamamında iç organlarda küçülme, sindirim sistemlerinde bozulma, bağışıklık sistemlerinde çökme, kan yapılarında negatif yönlü değişme ve mide çeperlerinde kalınlaşma olduğu gözlemlenmiştir[169].

Hücre içi pestisit üreten GD besinlerle beslenen kadınlar üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki, gebe kadınların kanında %93, fetüslerin kanında ise %80 civarında Cry1Ab toksini tespit edilmiştir. Yapılan bu deney, hücre içi toksinlerin plasentaya geçebildiğini ve vücuttan hızlı bir şekilde atılmasının çok mümkün olmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Benzeri etkinin birkaç nesil sonrasında insanlar üzerinde ne gibi sonuçlarının olacağını kestirmek zor olsa da, bu alanda yeni çalışmalara ihtiyacın olduğu kesindir[170].

Gen transferinin ve biyoteknolojik çalışmaların olası zararlarından bir başkası, genetiği değiştirilmiş besinlerle beslenenlerin, kansere yakalanma eğiliminin artmasıdır. Recombinant Bovine Growth Hormone (rBGH) isimli gen teknolojisi ile elde edilen bu hormon, hayvanlara verildiğinde süt üretimini artırmaktadır. Söz konusu bu hormonun mandıra ineklerine günlük olarak enjekte edilmesi sonrası rBGH ile kanser riski artışı arasında bilim insanlarınca bağlantı tespit edilmiştir[171].

---

168 Haspolat, a.g.m., s. 77. İnce, Hatice Özlem; Bahadıroğlu, Cengiz; Toroğlu, Sevil; Bozdoğan, Hakan (2013); ***"Genetiği Değiştirilmiş Mısır Bitkisinin Bazı Böcek Türlerine Karşı Direnci Üzerine Değerlendirmeler"***, Nevşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi Cilt 2(1), 78-89, s. 83.

169 Dr. Arpad Pusztai'nin yapmış olduğu deney için bkz. https://www.organicconsumers.org/news/arpad-pusztai-and-risks-genetic-engineering#close , Erişim Tarihi: 31.12.17.
https://www.researchgate.net/publication/242711715_Arpad_Pusztai's_Feeding_experiments_of_GM_potatoes_with_lectins_to_rats_Anatomy_of_a_controversy_1998_-_2009 , Erişim Tarihi: 31.12.17
http://www.agbioworld.org/biotech-info/articles/biotech-art/pusztai-potatoes.html , Erişim Tarihi: 31.12.17

170 Aris, Aziz; Lebnanc, Samuel (2011); ***"Maternal and Fetal Exposure to Pesticides Associated to Genetically Modified Foods in Eastern Townships of Quebec"***, Canada, Reprod Toxicol, s. 533. https://www.aboca.com/sites/www.aboca.com/files/attach/news/11_maternal_and_fetal_expo_to_pesticides.pdf , Erişim Tarihi: 20.12.17

171 Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi(FDA) 1993 yılında bilim insanlarının itirazlarına rağmen bir firmanın büyüme hormonu satmasını ve süt veren ineklere bu hormonun enjekte edilmesini onaylamıştır.

Şöyle ki; hayvana enjekte edilen bu hormon, süt üretiminin artmasını sağlamakla beraber, hayvanın taşıdığı kötü huylu hücrelerin de, orantısız bir şekilde büyümesine neden olmakta, hayvanın etinden ya da sütünden istifade eden canlılar da, kanser riski artışına neden olan iGF-1(Insulin-like Growth Factor-1) geçişine neden olmaktadır. Her ne kadar, üretici firma tarafından, söz konusu bu hormonun, sütün pastörizasyonu ile ortadan kaldırılacağı iddia edilmiş olsa da, yapılan deneylerde hormona maruz kalmış hayvanlardan alınan sütler, otuz dakika boyunca kaynatılsa bile (normal pastörizasyon işlemi sadece otuz saniye sürmektedir), hormonun sadece %19 civarında bir kısmının kaybolduğu kaydedilmiştir. Yine, kendisine rBGH hormonu enjekte edilen mandıra ineklerinde, ortalama yaşam süresi kısalmış ve yüksek oranda doğum kusurluluğuna rastlanmaya başlanmıştır[172]. rBGH hormonu enjekte edilmiş ineklerin sütünden elde edilen besinleri tüketen insanlarda meme, prostat ve kolon kanserine yakalanma riskinin normal insanlara göre % 400 ile 500 arasında arttığı tespit edilmiştir[173]. Kanada, Yeni Zelanda, Avrupa Birliği ve Avusturalya'da rBGH hormonu yasaklanmış olmasına rağmen, Birleşmiş Milletler Gıda Kodeksi'nde (Codex Alimentarius) rBGH hormonu güvenli olarak sertifikalanmıştır. Ayrıca, bilim insanları rBGH hormonu enjekte edilen memelilerde çok yüksek seviyelerde meme enfeksiyonlarına rastlandığına ve bu enfeksiyonun tedavisi için memeli hayvanlara daha fazla antibiyotik verildiğine dikkat çekerek, sütlerde kabul edilemez derecede kalıntısı bulunan söz konusu antibiyotiklerin, halk sağlığını tehdit edeceğini belirtmektedirler[174].

Son dönemde yapılan araştırmalarda GDO'lu ürünlerde kullanılan herbisit etken maddesinin, yani 'Glyphosate'ın, kanserojen etki barındırdığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Glyphosate'ın genetik toksisite yapıcı ve oksidatif (oksitleyici) stres yapıcı

---

https://www.fda.gov/AnimalVeterinary/SafetyHealth/ProductSafetyInformation/ucm130321.htm , Erişim Tarihi 23.12.2017 Spiroux, J., F.; Roullier, D. Cellier, G.E. Seralini; A Comparison of the Effects of Three GM Corn Varieties on Mammalian Health. Int J Biol Sci., 5:706-726 (2009).

172 Khan, a.g.m., s. 87; Mead, Paul S., ***"Food Related Illness and Death in the United States"***. Emerg. Infec. Diseases, 5: 607-625, 1999.

173 Batalion, Nathan (2008), ***"50 Harmful Effects of Genetically Modified(GM) Foods"***. PakAlert Press, p. 12

174 Mazza, Raffaele (2005); ***"Assessing the Transfer of Genetically Modified DNA From Feed to Animal Tissues"***, Transgenic Research, 14: p. 775-784 https://www.researchgate.net/publication/7521807_Assessing_the_Transfer_of_Genetically_Modified_DNA_from_Feed_to_Animal_Tissues , Erişim Tarihi: 23.12.2017

etkileri göz önüne alınarak lenfoma yapıcı etkisine yönelik kanıtlar da 2015 yılından bu yana ileri sürülmektedir[175].

2.1.4.2.4. Antibiyotik Direnci, Zararlılarda Direncin Artması

GDO'lu ürünlerin insan sağlığına etkileri ele alındığında karşımıza çıkan önemli noktalardan bir tanesi de antibiyotik direnci ile karşılaşılabilme ihtimalidir. Genetiği değiştirilmiş ürün ve türevlerindeki rekombinant/trasngenin DNA'sının insan vücuduna horizontal (yatay) gen geçişi söz konusu olabilmektedir. İnsanlar tarafından tüketilen bütün gıdaların canlılardan geldiği ve DNA'nın da bütün canlıların bileşenlerinden birisi olduğu göz önüne alınırsa, gıda ürünleri ile beraber DNA'nın da vücuda alındığı ortadadır. Normal şartlar altında, vücuda alınan DNA ve dolayısıyla gıdalar, sindirim sisteminde parçalayıcı etkiye sahip olan çeşitli parametrelere (mide sıvısının asitliği, reaktif kimyasallar, sıcaklar vb.) ve enzimatik aktivitelere maruz kalarak parçalanıp sindirilmekte ve vücuttan dışarı atılmaktadır[176]. Ancak bazı durumlarda DNA'nın parçalanmayıp stabil kaldığı da vakidir. Şayet DNA parçalanmadan incebağırsağın son kısmı, körbağırsak ve kolon gibi DNA parçalama aktivitesinin en az, mikrofloranın yüksek oranda olduğu sindirim sisteminin bu kısımlarına ulaşabilirse, mikrofloranın çıplak DNA'yı hücre içine alma ihtimali vardır. Mikrofloradaki bakteriler, hücre içine giren yabancı DNA'nın kendi genomlarına katılmasını engelleyici donanıma sahip olmasına rağmen, bakteriyel kökenli genlerin bakteriler tarafından yapıya alınması teorik olarak mümkün görünmektedir[177]. Nitekim yapılan deneylerde genetiği değiştirilmiş mısırla beslenen ineklerde ve tavuklarda, mısır kloroplast DNA'sının, tavuk ve ineklerin bazı

---

[175] http://governance.iarc.fr/ENG/Docs/CPWild-LSmith&ABiggs.pdf , Erişim Tarihi: 23.12.2017 https://www.reuters.com/investigates/special-report/glyphosate-cancer-data/ , Erişim Tarihi: 23.12.2017
https://www.centerforfoodsafety.org/files/glyphosate-faq_64013.pdf , Erişim Tarihi: 23.12.2017

[176] Çelik, Venhar; Turgut Balık, Dilek (2007); ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar(GDO)"***, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 23(1-2), 13-23, s. 19. Tüysüzoğlu, B. B.; Gülsaçan, M.(2004); ***"Türkiye'de GDO"***, Bilim ve Teknik, Sayı 443, 36-43. Van Den Eede, G.; Aarts, H.; Buhk, H. J.; Corthier, G.; Flint, H. J.; Hammes, W.; Jacobsen, B.; Midtvedt, T.; van der Vossen, J.; von Wright, A.; Wackernagel, W.; Wilcks, A.(2004); ***"The Relevance of Gene Transfer to The Safety of Food and Feed Derived From Genetically Modified(GM) Plants"***, Food and Chemical Toxicology, 42, 1127-1156. http://cib.org.br/wp-content/uploads/2011/10/estudos_alimentares15.pdf , Erişim Tarihi: 02.01.18.

[177] Çelik, vd, a.g.m., s.20

dokularına girdiği tespit edilmiştir. Konuya ilişkin fareler üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, çift zincirli M-13 bakteriyofaj DNA'lı ürünlerle beslenen fareler sindirim sonrası incelendiğinde, DNA pigmentlerinin bütününün parçalanmadığı, parçalanmadığı gibi, farenin kan dokusuna ve çeşitli dokulara ulaştığı ve farenin DNA'sına kovalent bağla bağlanmak suretiyle yeni karakterize bir bağ oluşturduğu gözlemlenmiştir[178].

Gen teknolojisinde marker gen yani vektör/işaretleyici gen olarak kullanılan antibiyotik direnç genlerinin büyük oranda bakteri kökenli olmasından ötürü, GDO'lu ürünlerin potansiyel zararları arasında, antibiyotiklerin ilerleyen zamanlarda etkisinin azalacağını göstermektedir. Çünkü GDO'lu ürünlerin tüketilmesi ile söz konusu antibiyotik direnç genlerinin insanların bağırsak mikroflorasına geçmesi, antibiyotiğe karşı direnç düzeyinin artmasına da yol açabilecektir[179].

---

[178] Hemmer, W.(2005), ***"Foods Derived from Genetically Modified Organisms and Detection Methods"***, BATS. https://www.bats.ch/bats/publikationen/1997-2_gmo/gmo_food.pdf , Erişim Tarihi: 02.01.18. Einspanier, Ralf; Andreas, Klotz; Jana, Kraft; Karen, Aulrich; Rita, Poser; Fredi, Schwägele; Gerhard, Jahreis; Gerhard, Flachowsk (2001); ***"The Fate of Forage Plant DNA in Farm Animals: A Collaborative Case-Study Investigating Cattle and Chicken Fed Recombinant Plant Material"***, European Food Research and Technlogy, 212, 129-134, p. 130 vd. http://cib.org.br/wp-content/uploads/2011/10/estudos_alimentares11.pdf , Erişim Tarihi: 02.01.2018. Schubbert, Rainer; Renz, Doris; Schmitz, Birgit; Doerfler, Walter (1997); ***"Foreign (M13) DNA Ingested by Mice Reaches Peripheral Leukocytes, Spleen, and Liver Via The Intestinal Wall Mucosa And Can Be Covalently Linked To Mouse DNA"***, Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America, 94, 961-966. http://www.jstor.org/stable/41418?seq=1#page_scan_tab_contents , Erişim Tarihi: 03.01.18

[179] Çelik, Turgut Balık, a.g.m., s.20. Kuiper, H.A.; Konig, A.; Kleter, G.A.; Hammes, W.P.; Knudsen (2004), ***"I. Concluding Remarks, Food and Chemical Toxicology"***, 42, 1195-1202.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERE İLİŞKİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZENLEMELER

3.1. Genel Olarak

Biyoteknoloji uygulamaları günümüzde tarım, gıda ve hayvancılık sektöründen kimya ve sağlık gibi sektörlere kadar birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bu alanlardaki etkisinin gün geçtikçe artmasıyla biyoteknoloji uygulamaları, dünya çapında senelik atmış beş milyar doları geçen ciroya ulaşmış; sağlık ve çevre konusu yanında aynı zamanda küresel bir ticaret sektörü haline de gelmiştir[180]. 2009 yılı verilerine göre dünya yüzeyinde yüz yirmi beş milyon hektar alanda tarımsal biyoteknoloji uygulamaları gerçekleştirilmiştir[181]. Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünleri savunanların olmasının yanında, bu organizma ve ürünlerin özellikle çevre ve insan sağlığı üzerinde ciddi riskler oluşturacağını belirtip genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere karşı çıkanlar da vardır.[182] Biyolojik çeşitliliği etkileme ihtimali olan bu risklerin başında, gen kaçışı gelmektedir. Bunun yanında, GDO içeren besinlerin tüketiminin insan vücudunda antibiyotiğe karşı direnç oluşturma ihtimali de olası riskler arasında gösterilmektedir[183]. GDO'lu tohumların patentlenmesinin özellikle tarım sektöründe devasa bir tekelleşmeyi beraberinde getireceğini iddia edenler vardır[184]. Kısır tohumlardan yeni ürün aldıktan sonra bu ürünlerden tohum ayırma imkânı kalmayacak ve çiftçiler, tohum şirketlerine mahkûm hale geleceklerdir. Özellikle sayıları bir elin parmağını geçmeyen büyük biyoteknoloji şirketlerinin hem GDO'lu ürünlerin tohum piyasasına sahip olması, hem de bu tür ürünlerde kullanılması gereken kimyasal ilaçları üretmesi, GDO

---

[180]Soykan, Serkan(2007), ***"Avrupa Birliği ve Ülkemiz Mevzuatlarında Biyogüvenlik"***, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, s. 4 vd

[181] http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyakasim2009.pdf , Erişim Tarihi: 28.09.2019

[182]Bu risklerin en başında gen kaçışı gelmektedir. Gen kaçışı sebebiyle de uzun vadede biyolojik çeşitliliğin azalma ihtimalinin çok kuvvetli olduğunu dile getirilmektedir.

[183]Güneş, Ahmet M(2008), ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Çevre Hukuku-Uluslararası Düzenlemeler"***, Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye'deki Mevcut Durum, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 66, Sayı 2, s. 51-52; Ünal, Ali(2009), ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik Yasa Tasarısı"***, İstanbul, s.6-7-8 vd

[184] https://gaiadergi.com/tohum-uzerinde-carpik-mulkiyet-patentler-tekellesme-ve-tohum-totaliterizmi/ , Erişim Tarihi: 28.09.2019

alanındaki tekelleşmeyi göstermektedir[185]. GDO'lu ürünlerin gerek insan sağlığına, gerekse de çevreye olan kısa ve uzun vadedeki etkilerine ilişkin yapılan bilimsel çalışmaların kesin bir nitelikten yoksun olması, ilgili ülkeleri bu konuda riskler ve belirsizliklerle orantılı bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunluğu, biyoteknolojik uygulamalara mesafeli yaklaşarak konuya ilişkin sıkı bir hukuki rejim oluşturmuşlar ve GDO'lu ürünlerin üretimine ve pazarlanmasına karşı tavırlarını belli etmişlerdir. Buna karşın, biyoteknolojinin bir nevi kazanç kapısı gibi görüldüğü Kuzey ve Güney Amerika kıtası ülkelerinde GDO'ya ilişkin hukuki rejimler AB ülkelerine nazaran daha esnek bir şekilde oluşturulmuştur[186].

3.2. Uluslararası Düzenlemeler

3.2.1. İhtiyatlılık Prensibi

İhtiyatlılık ilkesi, çevrenin korunması kapsamında, risk kavramını belirsizlikten ayırmaya ve onu yönetmeye ilişkin bir ilkedir.[187] İhtiyatlılık ilkesi, sağlık ve çevre sorunlarıyla ilgilenen sivil toplum kuruluşlarıyla birtakım siyasetçilerin, biyoteknolojinin kullanılmasıyla insan sağlığı ve çevre üzerinde ortaya çıkabilecek risklerin tam kestirilememesini dikkati çekmek için ihtiyati önlemlere başvurulmak üzere oluşturulmuş bir ilkedir. Bu ilke, 1992 senesinde Rio Deklarasyonu'nda şöyle tanımlanmıştır;

"Çevreyi korumak amacıyla, ihtiyati yaklaşım Devletlerin kendi yeterliliklerine göre Devletler tarafından geniş bir şekilde uygulanmalıdır. Ciddi ve geri dönüştürülemez zarar tehlikesi olması durumunda, tam bilimsel kesinlik eksikliği,

---

185Güneş, a.g.m., s. 52
186Güneş, a.g.m., s. 53
187Risk ve belirsizlik kavramlarını birbirinden ayrılabileceğini ve bunun mümkün olduğunu Ekonomist Knight da iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Marjolein B. A. Van Asselt and Ellen Vos, The Precautionary Principleeand the Uncertainty Paradox, https://www.researchgate.net/profile/Ellen_Vos/publication/233042496_The_Precautionary_Principle_and_the_Uncertainty_Paradox/links/00b4952f9de3ea7d10000000.pdf?disableCoverPage=true , Erişim Tarihi: 22.02.2016

çevresel bozulmayı engellemek için maliyet etkili önlemleri ertelemek için bir sebep olarak kullanılamaz."[188]

Risk düzenlemelerinde etkinliğin ve meşruluğun sağlanması, ilgili bütün tarafların katılımı ve denetim mekanizmalarına olan güvenin sağlanmasıyla gerçekleşecektir[189]. İhtiyatlılık ilkesi sayesinde riski yönetenler ile riski değerlendirenler arasındaki iletişim sağlanacak ve böylece karar alma süreci kolaylaşmış olacaktır[190].

İhtiyatlılık ilkesi, çevre hukukunda uluslararası örf ve adet hukukunun bir ilkesi haline gelmiştir. Ancak sadece çevre hukukunda değil, içerisinde risk bulunan ve bilimsel kesinlikten uzak olan her türlü uluslararası antlaşmaların prensibi olarak kullanılmaktadır. Çünkü Rio Deklarasyonu'nda yer alan ihtiyatlılık ilkesi, Uluslararası Hukuk Birliği'nin (ILA) 2002 Yeni Delhi Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Uluslararası Hukuk Prensipleri Deklarasyonu'nda ilkenin kapsamını genişletici bir tutum sergilemiş ve devletlerin, uluslararası organizasyonların, sivil toplumun ve özellikle bilimsel ve iş topluluklarının insan sağlığına, doğal kaynaklara ve ekosisteme ciddi zarar verebilecek insan faaliyetlerinden bilimsel belirsizlik bağlamında kaçınılmasını önermektedir[191].

İhtiyatlılık ilkesi, sadece Rio Deklarasyonu'nda değil, bunun yanında doğrudan ya da dolaylı Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi'nde[192] ve

---

[188]Deklarasyonun 15. Maddesinin orijinal hali "In order to protect the environment, the precautionary approach shall be widely applied by States according to their capabilities. Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation." şeklindedir. http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm , Erişim Tarihi: 22.02.2016

[189]Oğuzlar, Gülçin Özlem(2009), ***"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalara İlişkin Uluslararası Ve Avrupa Birliği'ndeki Düzenlemeler"***, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, s.10 vd

[190]Christoforu, Theofanis(2003), ***"The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: A European Legal Perspective"***, Science and Public Policy, Vol. 30, No: 3, June, pp. 205-211

[191] http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi103/assets/basic-html/page-368.html# , Erişim Tarihi: 28.09.2019

[192]Bu sözleşme 30 Temmuz 2009 tarihli ve 27304 sayılı Resmi Gazete'de de yayımlanmıştır. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090730-2.htm , Erişim Tarihi: 24.02.2016

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde[193] de yer almış uluslararası bir ilkedir.

İhtiyatlılık ilkesi, riskin göz önünde bulundurulup insan sağlığı ve çevreye geri dönüşü imkânsız zararların verilmemesi amacını gütse de, uluslararası hukukta bağlayıcı nitelikte uygulanmamaktadır. Nitekim Gabcikovo-Nagymaros davasında bu ilke neredeyse hiçbir rol oynamamıştır. Çoğunluk görüşünün bu ilkeye yeterli miktarda değinmemesi, ilkenin hukuki hiyerarşide saygı görmemesi, onun gelişimine de engel olmaktadır[194]. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) temyiz mercii de aynı saikle hareket etmektedir. Buna rağmen Avrupa Birliği, EC-Hormones davasında ihtiyatlılık ilkesini, uluslararası hukukun asıl kaynaklarından sayılan uluslararası örf ve adet ilkesi olarak değerlendirmiştir[195]. Yine Avrupa Birliği, Kanada ve ABD menşeli et ürünlerinde büyüme hormonu kullanılmasının insan sağlığına ne gibi etkileri olacağının bilinmemesi gerekçesiyle, ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası örf ve adet hukukundan olduğunu, en azından hukukun genel prensiplerinden biri sayıldığını göstererek bu ülkelerden et ithalatını yasaklamıştır. Bu yasaklamaya karşı açılmış olan davada DTÖ Temyiz Mahkemesi, ihtiyatlılık ilkesinin uluslararası hukuktaki yeri konusunda bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır[196].

İhtiyatlılık ilkesinin yeni gelişmekte olması nedeniyle, uluslararası hukukta ilkenin tanımı ve yeri noktasında görüldüğü gibi netlik kazanmış bir durum söz konusu değildir. Buna rağmen ilkenin, sürdürülebilir kalkınma konusunda sonuç olarak, uluslararası hukukun örf ve adet normları seviyesine ulaştığı söylenebilir[197].

---

[193]Bu Sözleşme de 13 Mayıs 2009 tarihli ve 27227 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/05/20090513-1.htm , Erişim Tarihi: 24.02.2016

[194]Çiçek, Erol(2012), ***"İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hâkim Olan Bazı İlkeler"***, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 103, s. 368. Davanın içeriğiyle ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Bkz. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/269/2420.pdf , Erişim Tarihi: 14.03.2017

[195]Çiçek, a.g.m., s. 368.; Sur, Melda(2010), ***"Uluslararası Hukukun Esasları"***, Beta, İstanbul, Güncellenmiş 4. Baskı, s. 15

[196]Hepburn, J vd.(2015), ***"The Principle of the Precautionary Approach to Human Health, Natural Resources and Ecosystems"***, March, Oxford, UK, pp. 17; http://www.worldfuturecouncil.org/fileadmin/user_upload/papers/CISDL_P3_PrecautionaryPrinciple.pdf , Erişim Tarihi: 14.03.2017

[197]Hepburn, a.g.m., s. 22

İhtiyatlılık ilkesinin kullanımıyla ilgili Avrupa Adalet Divanı, 1998 yılında önemli bir karar vermiştir. Söz konusu olayda, Avrupa Komisyonu deli dana hastalığını gerekçe göstererek İngiltere'den et ithalatını yasaklamıştır. Bu karara karşı İngiliz Ulusal Çiftçiler Birliği tarafından alınan kararın orantılılık ilkesine aykırı olduğu iddia edilerek dava açılmıştır. Adalet Divanı vermiş olduğu kararda, orantılılık ilkesinin bir sonucu olarak en az külfetli olan seçeneğin seçilmesi gerektiğini kabul etmiş ancak söz konusu, insan sağlığına ilişkin bir riskin varlığı ise bu tür durumlarda riskin gerçekliği ve ciddiyeti tamamen vuku bulana kadar bu şekilde koruyucu tedbirlerin alınabileceğine hükmetmiştir. Yine bu kararda Divan, kamu sağlığının korunmasının gerekliliğini, ekonomik durumların da ötesinde olduğunu ihtiyatlılık ilkesine atıfta bulunarak vurgulamıştır[198].

3.2.2. Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ve Protokolleri

3.2.2.1. Biyoçeşitlilik Sözleşmesi

Biyoçeşitlilik Sözleşmesi (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi), 1992 yılının Mayıs ayında Kenya'nın Nairobi kentinde son şeklini alıp 5 Haziran 1992 tarihinde Brezilya'nın Rio de Janerio kentinde düzenlenen 'Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda imzalanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından doğacak faydanın adil şekilde paylaşımı gibi konuları düzenleyen Sözleşme, 29 Aralık 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[199]

Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, 27 Aralık 1996 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak 14 Mayıs 1997 tarihi itibariyle Türkiye'de yürürlüğe girmiştir[200].

---

[198] Çiçek, a.g.m., s. 369. Ayrıca dava kararıyla ilgili Bkz. http://curia.europa.eu/en/actu/communiques/cp98/cp9831en.htm , Erişim Tarihi: 24.02.16

[199] http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa , Erişim Tarihi: 21.06.16

[200] RG. 27.12.1996, S.22860; http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22860.pdf , Erişim Tarihi: 14.03.2017, s. 1-76.

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın bünyesinde yer alan Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne bağlı 'Doğa Koruma Daire Başkanlığı Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Ulusal Odak Noktası' tarafından Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır[201].

3.2.2.2. Cartagena Protokolü

3.2.2.2.1. Protokole Giden Süreç

Biyoteknolojik uygulamaların yaklaşık 25 yıldır dünya genelinde yaygınlaşması, birtakım kaygıları da beraberinde getirmiştir. Genetiği değiştirilmiş organizmaların üretiminin ve ticarete konu olmaya başlamasının hem insan sağlığına, hem çevreye, hem de sosyo-ekonomik yapıya mevcut ve olası etkilerinin (olacak) olması, bu ürünlerin laboratuvar ortamında genetiğinin değiştirilmesi aşamasından tarlada üretimine, üretim sonucunda ticaret olarak da isimlendirebileceğimiz doğaya salınımından kullanımına kadar hemen hemen her aşamasında küresel çapta biyogüvenlik düzenlemelerin oluşturulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu bu ihtiyaç, ilk defa Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi[202] şartlarının hazırlanması sürecinde gündeme gelmiştir. Cartagena Protokolü öncesi Gıda ve Tarım Örgütü, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütler her ne kadar biyoteknoloji uygulamalarına yönelik çalışmalar yapıp kılavuz ilkeler hazırlamış olsalar da, bu çalışmalardan hiçbirisi bağlayıcı nitelikte olmamış; dahası bu uygulamalardan ortaya çıkan denetim boşluğunu doldurmaya yetmemiştir[203].

Biyoteknolojik uygulamalardan kaynaklanan denetim boşluğunun giderilmesi, bu uygulamaları kullanmaya başlayan gelişmekte olan devletlerin uygulamaya

---

[201] https://docplayer.biz.tr/1412280-Ulusal-biyolojik-cesitlilik-stratejisi-ve-eylem-plani.html , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[202] 1992 yılından imzalanan ve biyolojik çeşitliliğin ve biyolojik kaynakların etik, ekonomik yarar ve insanların geleceğinin korunmasını esas alarak düzenlenen sözleşme için ayrıca Bkz. https://www.cbd.int/convention/ ve http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 21.06.16

[203] Oğuzlar, a.g.e., s. 14

yönelik hukuki düzenlemelerden yoksun olması, gelişmiş devletlerin kamuoyunda biyoteknolojinin güvenirliliğini sağlayamaması ve hepsinden de önemlisi, söz konusu teknolojinin uygulanmasının insan sağlığı, çevre ve gıda güvenliği gibi alanları doğrudan etkilemeye başlaması, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi taraflarını biyogüvenlik konusunda uluslararası bir anlaşma yapmaya sevk etmiştir. Sonuç olarak taraf devletler, dört yıllık bir çalışmanın akabinde, Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne ek olarak Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nü 29 Ocak 2000 tarihinde kabul etmişlerdir. Protokol, kabul edilmesi sonrası 11 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir[204].

Türkiye, Protokolü 17 Haziran 2003 tarihinde 4898 sayılı Kanun ile onaylamış; Protokol de 24 Haziran 2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir[205].

3.2.2.2.2. Protokolün Temel Özellikleri

Biyogüvenlik genel anlamıyla, modern biyoteknolojinin uygulanmasının insan sağlığı ve çevreye vereceği zararı azaltmak, hatta ortadan kaldırmak için alınması gereken politik ve işlevsel önlemlerin tamamı olarak tanımlanabilir[206].

Bu kapsamda hazırlanmış olan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, uluslararası düzeyde geçerli olan biyogüvenlik rejimini tesis eden ilk metin olma özelliğine sahiptir. Çünkü protokolün özü, genetiği değiştirilmiş organizmaların sınır aşan hareketlerine ilişkin uluslararası yükümlülükleri öngörmektedir[207].

---

[204] http://bch.cbd.int/protocol?a=cpb-27 , Erişim Tarihi: 30.09.2019
[205]RG. 24.06.2003, S. 25148; http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030624.htm#3
[206]Çetiner, Selim(2011), ***"Biyogüvenlik Nedir? Ne Değildir?"***, Tarla Sera Dergisi, Şubat, s. 88; ayrıca Bkz. http://research.sabanciuniv.edu/18136/1/Biyog%C3%BCvenlik_Nedir_Ne_de%C4%9Fildir.pdf
[207]Güneş, a.g.m., s. 55

Kapsam olarak Protokol, bir önsöz, kırk madde ve üç adet ekten oluşmaktadır[208]. Protokolün önsözünde, modern biyoteknolojinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasının insan sağlığı üzerindeki tehlikeleri kabul edilmek suretiyle biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumsuz etkileri hakkında artan kamu ilgisinin bilincinde olunduğu ve modern biyoteknolojinin çevre ve insan sağlığı için yeterli güvenlik tedbirleri ile geliştirildiğinde ve kullanıldığında insanlığın refahı için büyük bir potansiyele sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda Protokol, biyoteknolojik gelişmelere karşı çıkmanın aksine, bu uygulamaların geliştirilmesini destekleyici tavrını ortaya koymuş; ancak değiştirilmiş canlı organizmaların, insan sağlığı ve çevre üzerinde ortaya çıkabilecek olası risklerine karşı ithalatçı taraflara ticaret işlemini onaylama ya da reddetme serbestîsi tanımıştır[209].

Protokolün bir diğer özelliği, Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne ek olarak hazırlanmış olması ve bu yüzden asıl Sözleşmenin eki statüsünde olmasıdır. Protokolde, temel olarak genetiği değiştirilmiş organizmaların sınır aşan hareketliliği düzenlenmiş ve aynı zamanda bu düzenlenme yapılırken çevre ve insan sağlığının korunması için taraflara bazı yükümlülükler getirilmiştir.

Cartagena Biyogüvenlik Protokolü hem ticaret hukukuna hem de çevre hukukuna ilişkin düzenlemeler yapması nedeniyle kendisine özgü uluslararası bir düzenlemedir[210]. Protokol aynı zamanda çevre hukukunun temel prensiplerinden birisi olan ihtiyatlılık ilkesini esas alıcı bir özelliğe sahiptir. Bunların yanında istenilen amaçların gerçekleştirilmesi için ön bildirim anlaşması, takas mekanizması, belgeleme ve risk yönetimi gibi önemli düzenlemeler de bu protokolde yer almaktadır[211].

---

[208]Protokolün orijinal metni için Bkz. https://bch.cbd.int/protocol/text/ , Erişim Tarihi: 11.05.2016

[209] https://www.cbd.int/convention/ ve http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 21.06.16

[210]Oğuzlar, a.g.e., s. 14-15

[211]Güneş, a.g.m., s. 55-56

3.2.2.2.3. Protokolün Amaç ve Kapsamı

Protokol, en başta genetiği değiştirilmiş canlı organizmaları kapsamaktadır. Genetiği değiştirilmiş canlı organizma, genetik materyali aktarabilen veya çoğaltabilen biyolojik varlık anlamında kullanılmaktadır.

Protokol'ün amacını düzenleyen ilk maddesi, Çevre ve Kalkınmaya İlişkin Rio Bildirgesi'nde sözü geçen ihtiyati yaklaşım ilkesine paralel olarak, insan sağlığı üzerindeki riskler göz önünde bulundurulmak şartıyla ve özellikle sınır aşan hareketler üzerinde odaklanarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek ve modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş olan değiştirilmiş canlı organizmaların güvenli nakli, muamelesi ve kullanımı alanında yeterli bir koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmak, şeklinde düzenlenmiştir.[212]

Protokole ilişkin getirilen eleştirilen başında Protokol'ün ilk maddesinde düzenlenen Protokol'ün amacı gelmektedir. Çünkü, metinden açıkça anlaşılacağı üzere Protokolde korunan asıl hukuki değer, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımıdır. Buna karşılık Protokol'de insan sağlığının korunmasıysa, ikincil bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Protokol'ün Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin eki niteliğinde olması ve Protokol'de düzenlenen hükümlerin bir bütünlük içerisinde ele alınması, biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş genetiği değiştirilmiş organizmaların biyolojik çeşitlilik üzerinde doğurabileceği risklerin bu Protokol'ün asıl ilgi alanını oluşturduğu söylenebilecektir[213].

Protokol'ün ikinci maddesinde, taraf ülkelerin genel yükümlülükleri ve hakları, ülkelerin ulusal ve uluslararası hukukta sahip olduğu egemenlik haklarına

---

[212] Rio Bildirgesi'nin 15. maddesi; "Çevreyi korumak için ihtiyati yaklaşım devletlerin kendi kabiliyetlerine göre geniş olarak uygulanacaktır. Ciddi ve geri dönüştürülemez hasar tehlikesi olan yerlerde tam bilimsel kesinlik eksikliği çevresel kirlenmenin önlenmesi için gecikmenin sebebi olarak kullanılamayacaktır."

[213] Güneş, a.g.m., s. 56

Protokol'ün etki edip etmeyeceği, Protokol'ün yorumlanması meselesi gibi genel hükümleri düzenlenmiştir.

Protokol'ün üçüncü maddesinde, Protokol'de geçen bazı terimlerin açıklamalarına yer verilmiştir. Kavramlar arasında dikkati çeken tanımlardan bazıları, ithalat ve ihracatta sınır ötesi hareketin kasti olarak yapılabileceği ile genetiği değiştirilmiş organizmaların "değiştirilmiş canlı organizma" olarak ele alınması ve bunun, 'modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş yeni bir genetik materyal kombinasyonuna sahip olan herhangi bir canlı organizma' olarak ifade edilmesidir.

Protokol'ün kapsamı dördüncü maddede ele alınmıştır. Buna göre Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nde genetiği değiştirilmiş canlı organizmalar üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Birinci grubu genetiği değiştirilmiş ekim amaçlı tohumlar, yetiştirme amaçlı hayvanlar ya da mikroorganizmalar gibi çevreye serbestçe salınabilenler oluştururken, ikinci grup, dış çevre ile etkileşimi birinci gruptakilere nazaran daha zor olan ve özel önlemlerle sınırlandırılan, kapalı kullanıma yönelik olan organizmalardan oluşur. Son grupta ise yem, gıda ya da işleme amacıyla doğrudan kullanılacak olan canlı organizmalar (mısır, pamuk, soya v.s.) ele alınmıştır[214].

Genetiği değiştirilmiş tahıllardan elde edilen yağ, sos, un gibi işlenmiş ürünler ile gıda güvenliği konusu, Protokolün esas itibariyle genetiği değiştirilmiş canlı organizmaları düzenlemesinden ötürü kapsam dışında kalmıştır[215]. Diğer bir ifadeyle, işleme kavramı ve gıda güvenliği Protokol tarafından tanımlanmadığı ve üzerinde durulmadığı için işlenmiş ürünler (içeriğinde genetiği değiştirilmiş katkı maddesi bulunan ürünler) Protokolün kapsamı dışında sayılmıştır. Bununla beraber Protokol'ün beşinci maddesine göre, diğer ilgili uluslararası anlaşmaların ya da kuruluşların hedef aldığı, insanlar için ecza malzemesi olan genetiği değiştirilmiş canlı organizmalara, sınır ötesi harekette sınırlama getirilerek bu Protokol

[214] Oğuzlar, a.g.e., s.15
[215] Chazournes, L. - Mbengue, M(2004), ***"GMOs and Trade: Issues at Stake in the EC Biotech Dispute"***, RECIEL, Vol. 13, No. 3, pp. 289-305. Akt. Oğuzlar, a.g.e. s. 15

hükümlerinin geçerli sayılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla ecza malzemesi olan genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketi için bu Protokol bir anlam ifade etmemektedir[216].

3.2.3. Dünya Ticaret Örgütü Antlaşmaları Çerçevesinde Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar

1947 yılında yirmi üç ülke tarafından imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması[217] (İngilizce karşılığı; General Agreement on Tariffs and Trade -GATT)[218] uluslararası ticareti, haklar ve sorumluluklar açısından düzenleyen bir anlaşmadır. GATT ile yalnızca malların ticareti düzenlenmiştir. Değişen dünya ve gelişen teknoloji karşısında yetersiz kalmaya başlayan GATT yerini, Uruguay Round müzakeleri sonrasında yirmi dokuz ayrı çok taraflı hukuki belgeyi/anlaşmayı ve yirmi beş Bakanlar Bildirisi'ni kapsayan, 15 Nisan 1994 tarihinde Marakeş'de (Fas) imzalanan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşması'na (Final Act) bırakmıştır. 1 Ocak 1995 tarihinde faaliyete girmiş olan DTÖ, uluslararası ticaret sisteminin temel organı olmuştur[219]. Dünya Ticaret Örgütü'nü Kuran Anlaşma ile eki niteliğindeki anlaşmalar, malları, hizmetleri ve fikri mülkiyeti de kapsamaktadır.

DTÖ Anlaşmaları ile Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ve Cartagena Biyogüvenlik Protokolü ilişkisine gelecek olursak, DTÖ Anlaşmaları, genetiği değiştirilmiş organizmalara yönelik Sözleşme ve Protokol'den bağımsız özel düzenlemeler içermemektedir. Bununla beraber genetiği değiştirilmiş organizma içeren ürünler, şayet mallar kapsamında ele alınırsa, bu durumda Dünya Ticaret Örgütü hukuku uygulanacaktır[220].

---

216 https://www.cbd.int/convention/ ve http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 21.06.16

217 Ayrıntılı bilgi için Bkz. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm E.T. , Erişim Tarihi: 06.03.17

218 Bundan sonra GATT diye anılacaktır.

219 Ayrıntılı bilgi için Bkz. http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa , Erişim Tarihi: 06.03.17

220 Oğuzlar, a.g.e., s. 22

Bünyesinde çeşitli anlaşmaları barındıran Dünya Ticaret Örgütü'nde, genetiği değiştirilmiş organizmaların ticareti için genel itibariyle Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması[221] ile Ticarette Teknik Engeller Anlaşması[222] göz önünde bulundurulmaktadır. Burada genetiği değiştirilmiş organizmaların DTÖ Anlaşmaları'ndan hangisinin kapsamına gireceğine ilişkin yapılacak olan değerlendirme, her ticaret nesnesinin niteliği ve taşıdığı risk göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. Bununla beraber, ticaret konusu olan genetiği değiştirilmiş organizma içeren bir mal DTÖ kapsamında birden fazla Anlaşma kapsamında da bulunabilir ancak Ticarette Teknik Engeller Anlaşması'nın ilk maddesine göre, şayet ticaret konusu genetiği değiştirilmiş organizma içeren mal, Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşması kapsamında ise bu durumda olaya Ticarette Teknik Engeller Anlaşması hükümleri uygulanamayacaktır. Benzeri şekilde GATT hükümleri ile DTÖ Anlaşmaları arasında uyuşmazlık olması durumunda, hem sonraki kanun hem de özel kanun olmaları nedeniyle DTÖ Anlaşmaları hükümleri uygulanacaktır[223].

GATT'a göre üye devletler, ithalat ve ihracatı kısıtlayıcı nitelikte olsa bile insan, hayvan ve bitki yaşamı ve sağlığı ile doğal kaynakları koruma amaçlı önlemler alabileceklerdir.

3.3. Bölgesel Hukuki Düzenlemeler Kapsamında Avrupa Birliği

3.3.1. Genel Olarak

1980'li yıllarda dünya genelinde yaygınlık kazanmaya başlayan biyoteknolojik gelişmelerle beraber devletlerin ve toplumların biyoteknolojik gelişmelere karşı oluşan kaygıları da artmaya başlamıştır. Bu kaygılara karşı Avrupa Birliği'nin ilk somut tepkisi, 23 Nisan 1990 tarihinde kabul edilen Genetiği Değiştirilmiş

---

[221] Agreement in the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS Agreement), 15 December 1993

[222] WTO Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT Agreement), 12 April 1979

[223] Ayrıntılı bilgi için Bkz. http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa , Erişim Tarihi: 06.03.17

Mikroorganizmaların Kapalı Sistemlerde Kullanımına İlişkin Konsey Yönergesi (bundan sonra kısaca Sistem Yönergesi olarak ifade edilecektir) ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Çevreye Bilinçli salınımına İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Yönergesi (bundan sonra kısaca Serbest Salım Yönergesi olarak ifade edilecektir) olmuştur. Bu iki yönergenin kabul edildiği dönemde, Avrupa Birliği'nde biyoteknoloji alanında kanun düzeyinde metne sahip tek ülke Danimarkadır[224]. Sistem Yönergesi ve Serbest Salım Yönergesi ile Avrupa Birliği sınırları içerisinde hem insan sağlığı, çevrenin korunması ve eşit rekabet koşullarının oluşturulması hem de birlik üyesi ülkeler arasında farklılıkları ortadan kaldırarak tek düzeleşmek amaçlanmıştır. Avrupa Toplulukları Anlaşması'nın (ATA) 249. maddesinin 3. fıkrasına göre Yönergeler, üye ülkelerin iç hukukuna doğrudan uygulanma kabiliyetine sahip olmayıp bu konuda düalist bir görüş benimsenmiştir. Bir diğer ifadeyle, Yönergelerin üye ülkelerin iç hukukunda onaylandıktan sonra hüküm ifade edecektir[225].

Avrupa Topluluğu Antlaşması 249. maddenin 2. fıkrasında ise monist görüş esas alınmıştır. Buna göre Tüzükler, üye ülkelerin iç hukuklarında doğrudan uygulanma imkânı bulabilmektedir. Biyoteknoloji alanında Avrupa Birliği tarafından yönergelerden sonra kabul elden Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü[226] (bundan sonra Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük olarak ifade edilecektir), Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların İzlenebilirliği ile Etiketlenmesine ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalardan Üretilmiş Gıda ve Yemlerin İzlenebilirliğine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü[227] (bundan sonra kısaca Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların İzlenebilirliği ve Etiketlenmesine İlişkin Tüzük olarak ifade edilecektir) ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü[228] (bundan sonra Genetiği Değiştirilmiş

---

[224] https://www.cbd.int/countries/?country=dk , Erişim Tarihi: 30.09.2019
[225] Güneş, a.g.m., s. 63.
[226] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 05.01.18
[227] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0024:0028:EN:PDF , Erişim Tarihi: 05.01.18
[228] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF , Erişim Tarihi: 05.01.18

Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Tüzük olarak ifade edilecektir) ATA'nın tüzük hükümleri gereği üye ülkelerin iç hukuklarında doğrudan uygulanacaktır. Avrupa Birliği'nin genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin temel hukuk normları bu beş düzenleme olmakla birlikte özellikle, Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük ile Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların İzlenebilirliği ve Etiketlenmesine İlişkin Tüzük, GDO'ların kullanılması, piyasaya sürülmesi ve izlenilmesi bakımından çok büyük önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği'ndeki genetik olarak değiştirilmiş organizmaları düzenleyen yukarıda sayılı beş temel norm birlikte ele alındığında normların ortaya çıkan ortak özellikleri, genetiği değiştirilmiş organizmaların kullanımı, işlenmesi, çevreye salınımı, piyasaya sürülmesi gibi konularda bu düzenlemelerin ihtiyatlılık ilkesinin esas alınarak yapıldığı ve insan sağlığı ile çevrenin korunmasının ön planda tutulduğu gösterilebilir. 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği çevre hukukunun bir parçası olan ihtiyatlılık prensibine göre Birlik, çevre politikaları oluştururken ihtiyat ilkesini göz önünde bulundurmak zorundadır. ATA'nın bunu destekleyici niteliğindeki altıncı maddesinin entegrasyon ilkesi, ihtiyat ilkesinin çevre koruma politikalarıyla beraber insan sağlığı ve tüketicinin korunmasını gerektirmektedir[229].

Avrupa Birliği üyelerinin çevre bakanlarınca oluşan Çevre Bakanları Konseyi'nin 1998 yılında genetiği değiştirilmiş organizmalar içeren gıdaların Birlik sınırları içerisinde üretimini, satışını ve dış ülkelerden alımını yasaklaması, Birliğin ihtiyatlılık ilkesinden taviz verilmediğini göstermektedir. Çünkü, ihtiyatlılık ilkesi kapsamında bu tarihlerde hem genetiği değiştirilmiş organizmaların insan sağlığı ve çevre üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunun bilinmemesi, hem de bu ürünlere ilişkin Birlik içerisinde yeterli hukuki normun olmaması böyle bir kararın alınmasını zorunlu kılmıştır. Ancak alınan bu karar, dünya üzerinde üretimde ve ticarette en büyük paya sahip olan ABD'yi rahatsız etmiş ve söz konusu yasak üzerine Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla, AB üye devletlerine yoğun bir baskı kurulmuştur. 2001

[229] Güneş, a.g.m., s. 64.

yılındaki Serbest Salım Yönergesi'nde yapılan değişikle bu baskılar sona ermiş olsa da, 2004 yılının Mayıs ayına kadar Avrupa Birliği üye ülkelerine genetiği değiştirilmiş ürünlerin fiili olarak girişine izin verilmemiştir. Bu tarihten sonra, özellikle tarım sektörü başta olmak üzere genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin AB ülkelerine giriş yaptığı söylenebilir[230].

3.3.2. Sistem Yönergesi

Avrupa Birliği'nde genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin düzenlenen ilk hukuki metinlerden birisi olan sistem yönergesi, 1990 yılında çıkarılmış olup yapılan çeşitli değişiklikler sonrası 1998 yılında son halini almıştır[231]. Sistem yönergesi, temel olarak genetiği değiştirilmiş organizmaların kapalı sistemlerde kullanılmasını düzenlemektedir[232]. Yönergenin ilk halinin ikinci maddesinde, Yönergenin kapsamı ve Yönerge ile amaçlanan konular tek tek sayılmış; bazı tanımlamalara da yer verilmiştir. Bu tanımlamalardan olan genetiği değiştirilmiş mikroorganizmaların virüsler, viroidler, hayvan ve bitki hücre kültürleri olmak üzere hücreli veya hücresiz de olsa genetik materyali kopyalanabilen veya taşınabilen mikrobiyolojik varlıklar olduğu hüküm altına alınmıştır. Önemle belirtmek gerekir ki, Yönergenin çekirdeği hükmünde olan ikinci maddesine göre bu Yönerge, mikroorganizmaların kapalı alanlarda genetik olarak değiştirilmesine ilişkin faaliyetlerle beraber bunların çoğaltılması, depolanması, taşınması, imhası, elden çıkarılması ve diğer kullanım faaliyetleri kapsamında toplum ve çevre ile kimyasal ya da biyolojik temasını kısıtlayıcı çalışmaları ele alan bir düzenlemedir. Diğer bir ifadeyle, genetiği değiştirilmiş bitki ve hayvanlar, bu Yönerge kapsamının dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, Yönerge doğrultusunda genetiği değiştirilmiş mikroorganizmalara yönelik kontrollü koşullarda laboratuvar çalışmalarına izin verilmiştir. 1998 yılında yapılan köklü değişiklikle, Yönergenin beşinci maddesinin ilk fıkrasında genetiği

---

[230] Güneş, a.g.m., s. 65. Ayrıca bkz. https://m.bianet.org/bianet/tarim/178776-bayer-in-gdo-lu-tohum-ureten-monsanto-yu-almasinin-anlami , Erişim Tarihi: 30.09.3019

[231] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:330:0013:0031:EN:PDF , Erişim Tarihi: 06.01.18

[232] Yönergenin 23.04.1990 tarihli ilk haline https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-1/dir_1990_219/dir_1990_219_en.pdf linkinden erişilebilir. , Erişim Tarihi: 06.01.18

değiştirilmiş mikroorganizmaların kapalı sistemlerde kullanılması sırasında, insan sağlığı ve çevre üzerinde ortaya çıkması olası olumsuzluklara karşı, üye devletlerin uygun tedbirler alması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Bu fıkranın amacına ulaşabilmesi amacıyla, aynı maddenin ikinci fıkrasında genetiği değiştirilmiş organizmaların kapalı sistemlerde kullanım faaliyetini yürüten kişiler, söz konusu faaliyet sonucunda ortaya çıkması olası, insan sağlığına ve çevre üzerindeki etkisine yönelik risk değerlendirmesini yapmakla sorumlu tutulmuştur. Bu nedenle, Yönergenin insan sağlığı ve çevrenin korunmasına öncelik verdiği söylenebilir. Nitekim 1998 yılında değişiklikle Yönergeye eklenen beşinci maddenin üçüncü fırkası bunu doğrular niteliktedir. Söz konusu fıkraya göre, genetiği değiştirilmiş mikroorganizmaların kapalı alanda kullanım faaliyetleri, bu faaliyetlerin insan sağlığı ve çevre üzerindeki olası risklerin boyutuna göre dört çeşit risk grubuna ayrılmıştır. Bu gruplamalar; faaliyet kapsamındaki risk, önemsiz risk ise birinci sınıf, düşük seviyede bir risk söz konusu ise ikinci sınıf, orta seviyede bir risk olması halinde üçüncü sınıf, yüksek ihtimalli bir risk ise dördüncü sınıf risk olarak nitelenmiştir. Riskin derecesine göre Yönerge, faaliyeti yürüten kişi/kişilerin ve üye devletin o nispette daha sıkı tedbirler almasını öngörmektedir. Beşinci maddenin dördüncü fıkrası, faaliyetin yürütülmesi sırasında, riskin hangi gruba gireceği konusunda şüphe çıkması durumunu düzenlemiştir. İlgili fıkraya göre risk gurubunda şüphe çıkması durumunda, bu şüphe daha düşük risk grubuna yönelik tedbirlerin alınması konusunda yeterli kanıtlarla ispat edilemezse, riskin bir üst seviyedeki risk grubuna uygulanacak tedbirlerin alınmasını gerekli görmektedir[233].

3.3.3. Serbest Salım Yönergesi

Genetiği değiştirilmiş organizmalar ve bu organizmaları içeren ürünlere ilişkin Avrupa Birliği hukukunun temel normlarından birisi olan Serbest Salım Yönergesi, tıpkı Sistem Yönergesi gibi 1990 yılında çıkarılmış[234] ve birçok değişikliğe

---

[233] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:330:0013:0031:EN:PDF , Erişim Tarihi: 06.01.18

[234] Official Journal L 117, 08.05.1990 P. 0015 – 0027. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31990L0220&from=EN , Erişim Tarihi: 07.01.18

uğradıktan sonra 2001 yılında yapılan değişiklikle son halini almıştır[235]. Söz konusu bu değişikliklerle, üye devletlerin risk değerlendirmesine ilişkin düzenlemelerinin senkronizasyonu, izin usullerinde şeffaflaşma, kamuoyunun bilgilendirilmesi, karar alma süreçlerine katılımını artırma ve Yönergenin bilimsel alandaki gelişmelere uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır[236].

Serbest Salım Yönergesi, Sistem Yönergesinden farklı olarak sadece genetiği değiştirilmiş mikroorganizmaları değil, organizmalarla beraber bu organizmaları içeren ürünleri kapalı alan sınırı tanımadan düzenlemektedir. Dört bölümden oluşan Yönergede, A bölümünde (ilk dört madde) genel hükümler, B bölümünde (beşinci ve on birinci maddeleri arası) genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlarla çevreye salımı, C bölümünde (on ikinci ve yirmi dördüncü maddeleri arası) söz konusu organizmaların piyasaya sürülmesi ve son olarak D bölümünde (yirmi beşinci ve otuz sekizinci maddeleri arası) de nihai hükümler ele alınmıştır.

Yönergede dikkati çeken önemli bir konu, genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlı olarak çevreye salınımı ile piyasaya sürülmesinin Yönerge içerisinde farklı bölümlerde düzenlenmiş olmasıdır. Bundaki gerekçe, söz konusu işlemlerin üye devletlere etkisi ve alınması gereken önlemlerin farklılık göstermesidir. Çünkü genetiği değiştirilmiş organizmaların çevreye deney amaçlı salınımı sadece ilgili üye devleti etkilemekteyken, bu organizmaların ticari amaçlı piyasaya sürülmesi, Birlik üyeleri arasında malların serbest dolaşımı anlaşmasından ötürü diğer üye devletleri de etkileyecektir. Bu yüzden Yönergede, genetiği değiştirilmiş organizmaların çevreye deneysel amaçlı salınımı söz konusu olduğu durumlarda, ilgili üye devletin karar alma yetkisi daha geniş tutulmuşken, ticari amaçlı olarak piyasaya sürülmesi söz konusu olduğunda, ilgili üye devletin diğer üye devletlerle ve Birlik makamları ile olan işbirliği daha sıkı tutulmuştur[237].

---

[235] Official Journal L 106, 17.04.2001 P. 0001 – 0039 http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0018&from=en , Erişim Tarihi: 07.01.18

[236] Güneş, a.g.e., s. 67

[237] https://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-07-117_en.htm , Erişim Tarihi: 30.09.2019

Serbest Salım Yönergesi tıpkı Sistem Yönergesi gibi ihtiyatlılık prensibini göz önünde tutarak hazırlanmıştır. Nitekim Yönergenin ilk maddesinde bu Yönergenin amacının genetiği değiştirilmiş organizmaların bilinçli olarak çevreye salımının/piyasa sürülmesinin, Birlik içerisinde marketlerde de yer alacak olması nedeniyle, ihtiyatlılık ilkesine uygun olarak insan sağlığı ve çevre üzerinde ortaya çıkması olası zararların engel olunması ve bu konuda üye devletlerin yasalarının, yönetmeliklerinin ve idari düzenleyici işlemlerinin Birlik içerisinde uyumlaştırılması olduğu ifade edilmiştir. Yönergenin ikinci maddesinde tanımlamalara yer verilirken, üçüncü maddesinde bazı muafiyetlerden söz edilmiştir. A bölümünün son maddesi olan dördüncü maddesinin ilk fıkrasında, genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlı ve/veya piyasaya sürülmesi amacıyla çevreye salımının insan sağlığı ve çevre üzerinde ortaya çıkabilecek zararlı sonuçların engellenmesi amacıyla ihtiyatlılık ilkesine uygun olacak şekilde üye devletlere gerekli tedbirlerin alınması konusunda sorumluluklar getirilmiş; bu fıkrada belirtilen amaca ulaşılması için maddenin ikinci fıkrasında bu faaliyetleri yürüten kişiye, çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yürütmesi görevi verilmiştir[238].

3.3.3.1. GDO'ların Deney Amaçlı Çevreye Salımı

Yönergenin B bölümünün tam başlığı 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Piyasaya Sürülmesinden Farklı Herhangi Bir Amaçla Çevreye Bilinçli (Kasıtlı) Salımı' şeklindedir. Burada 'Piyasaya Sürülmesinden Farklı Herhangi Bir Amaç' ile kastedilen genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlarla çevreye kasıtlı salımıdır. Biyoteknolojik araştırmalar açısından önemli bir basamağı temsil eden deneysel amaçlarla çevreye kasıtlı salınım, araştırma, geliştirme, risk ölçümleri, tohum çoğaltma ve/veya deneylere yönelik olarak gerçekleştirilebilecektir[239]. Genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlı olarak çevreye bilinçli salınımında sadece ilgili üye devlet açısından etki ortaya çıkacağından, burada izin ve izleme konusunda ilgili üye devletin ulusal makamları belirleyici rol oynamaktadır. Genetiği değiştirilmiş organizmalar için deneysel amaçlı olarak

---

238 https://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-07-117_en.htm , Erişim Tarihi: 30.09.2019
239 Oğuzlar, a.g.e., s. 62

projeyi yürütecek kişinin, ilgili üye devletin yetkili makamlarına bildirimde bulunma zorunluluğu vardır[240]. Bildirim usulü ile başlayan bu süreç, bildirimi alan ilgili birimin, başvurucunun sunduğu belgeleri ve risk değerlendirmesini incelemesi ve buna göre olumlu ya da olumsuz karar vermesi ile devam eder. Bildirimin yapılması ile eş zamanlı olarak, ilgili üye devletle diğer üyeler ve sonunda Avrupa Komisyonu arasında bilgi alışverişi başlatılır. Bildirimi alan üye devlet, bildirim hakkında kendisine gelen bilgi ve belgeleri Komisyona gönderir. Yönergenin dokuz, on ve on birinci maddelerine göre Komisyon, bu belgeleri diğer üye devletlerle paylaşır ve onların da görüşlerini alır. Bildirimi alan üye devlet, kendisine bildirimi yapan kişiye, bildirimin yapıldığı andan itibaren doksan günlük süre içinde kabul veya ret kararı vermek zorundadır. Şayet başvurucunun talebi kabul görürse, Yönergenin sekizinci maddesine göre başvurucu, söz konusu genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlarla çevreye salınmasının ortaya çıkardığı sonuçları da ilgili makamla paylaşmakla yükümlüdür[241]. Faaliyet sonucundan sonra, insan sağlığı ve/veya çevre üzerinde istenmeyen etkilerin ortaya çıkması üzerine yetkili makam, başvurucudan yeni önlemlerin alınmasını talep edebileceği gibi, iznin askıya alınmasına hatta feshine de karar verebilecektir. Yönergenin 'Farklılaştırılmış Prosedür' üst başlığını taşıyan yedinci maddesine göre, genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlarla çevreye salınımı sonrası ekosistem üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğuna ilişkin yeterli tecrübe elde edilmesi ve bunun Yönergenin EK-V kısmındaki düzenlemelere uyması halinde, bu organizmalara ilişkin basitleştirilmiş izin usulünün uygulanmasına olanak tanınmaktadır[242].

---

[240] Yönergenin EK-III A ve EK-III B bölümlerinde bildirim için ayrıntılı hükümler düzenlenmiştir. Bkz. Annex Iıı A: "Informatıon Requıred In Notıfıcatıons Concernıng Releases Of Genetıcally Modıfıed Organısms Other Than Hıgher Plant" Ve Annex Iıı B: "Informatıon Requıred In Notıfıcatıons Concernıng Releases Of Genetıcally Modıfıed Hıgher Plants (Gmhps) (Gymnospermae And Angıospermae)" http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0018&from=en , Erişim Tarihi: 07.01.18

[241] Güneş, a.g.m., s. 69

[242] http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0018&from=en , Erişim Tarihi: 07.01.18

3.3.3.2. GDO'ların Piyasaya Sürülmesi

Yönergenin C bölümünde (madde on iki ile yirmi dört arası) genetiği değiştirilmiş organizmaların ve bu organizmaları içeren ürünlerin piyasaya sürülmesi ele alınmıştır. Birlik içerisinde malların serbest dolaşımı ilkesi gereği, bütün üye devletlerin GDO'ların piyasaya sürülmesinden etkilenecek olması, piyasaya sürülmesi amaçlanan genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünlere ilişkin alınacak kararların bütün üye devletlerin ve Birlik organlarının katılması öngörülmüştür. Ayrıca ticari amaçlı olarak ithal edilen genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünler de, bu Yönerge kapsamında ele alınmıştır. Şu kadar var ki, genetiği değiştirilmiş organizmalardan türetilmiş ürünler Yönerge kapsamında olmayacaktır. Çünkü söz konusu ürünler için Birlik içerisinde uygulama alanı bulan 'Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük'[243] ile 'Yeni Gıda Tüzüğü'[244] mevcuttur.

Serbest Salım Yönergesinde genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlarla çevreye salımında uygulanan yöntemden daha sıkı bir yöntem öngörülmektedir. Nitekim Yönergede öngörülen, kararların alım sürecine katılan birimlerin sayısı da doğru orantılı bir şekilde artmaktadır[245].

Yönergenin on üçüncü maddesinde bildirim usulünün nasıl yapılması gerektiği düzenlenmiştir. Maddeye göre genetiği değiştirilmiş organizma ve/veya bu organizmayı içeren ürünü piyasaya sürmek isteyen kişi, öncelikle ilgili üye devletin yetkili merciine bildirimde bulunacaktır. Bildirimi alan birim, derhal diğer üye devletlere ve Komisyona bu bildirimi iletmek zorundadır. Ayrıca başvurucunun talebini alan üye devlet, başvuru tarihinden itibaren doksan gün içerisinde başvurunun Yönergede öngörülen hükümlerin yerine getirilip getirilmediğine ilişkin olumlu ya da olumsuz görüşlerin belirtildiği bir rapor hazırlamakla sorumlu

---

243 http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 09.01.18

244 http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997R0258&from=EN , Erişim Tarihi: 09.01.18

245 Güneş, a.g.m., s. 69

tutulmuştur. Olumsuz yönde bir değerlendirme raporu hazırlanırsa başvurucunun talebi reddedilir. Başvurucunun talebine karşı üye devletin görüşü olumlu yönde ise, başvurucunun talebinin bir sureti Komisyona gönderilir. Komisyon söz konusu bildirimi diğer üye devletlerle paylaşarak onların da görüşlerini alır. Süreç içerisinde Komisyona diğer üye devletlerden olumsuz bir dönüş olmaması sonrası, başvurucunun talebinin kabulüne ilişkin yazılı bir karar verilir ve hem başvurucuya hem de üye devletlere bu karar tebliğ edilir. Başvuruya ilişkin diğer üye devletlerden birinin itirazı söz konusu olduğu durumlarda ise konu, Yönergede yirmi sekizinci maddede düzenlenen 'Bilimsel Komite'ye gönderilir ve Komisyon, Bilimsel Komite ile görüş alış verişinde bulunur. Bilimsel Komitenin görüşü alındıktan sonra Yönergenin otuzuncu maddesinde belirtilen prosedür uygulanır. Maddede, Avrupa Konseyinin 1999/468 sayılı kararı[246]na atıfta bulunulan prosedüre göre Komisyona destek sağlamak amacıyla üye devletlerin temsilcilerinin yer aldığı ikinci bir komite oluşturulur. Şayet Bilimsel Komite, başvuruya ilişkin olumlu bir durum bildirirse bu karar, ikinci komiteye sunulur. İkinci komite de olumlu görüş bildirmesi durumunda karar, Komisyona iletilir ve genetiği değiştirilmiş organizma ve/veya organizmayı içeren ürünün piyasaya serbest salımı için en son kararı Komisyon verir. Ancak komitenin başvuruya ilişkin görüşü olumsuz olursa, bu durumda karar taslağı üç aylık süre içinde karar alması için Avrupa Konseyi'ne sunulur. Konsey üç ay içerisinde bir karar alamazsa son karar, yine Komisyon tarafından alınacaktır. Genetiği değiştirilmiş organizmaların piyasaya sürülmesine ilişkin üye devletçe başvurucunun talebinin kabul görmesi durumu, bütün Birlik sınırları içerisinde etki doğuracağı için söz konusu piyasaya sürüm iznine Yönergenin m. 15/4 ve 17/6 hükümleri gereği maksimum on yıllık süre sınırı getirilmiştir[247].

Yönergenin yirmi ikinci maddesine göre üye devletler, piyasaya sürülmesine izin verilmiş genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmayı içeren ürünlere yönelik yasaklayıcı, sınırlayıcı ve engelleyici nitelikte düzenlemeler yapmamakla sorumlu tutulmuştur. Devamındaki maddede 'koruma şartı' ibaresi ile üye devletlerin

---

[246] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999D0468:20060723:en:PDF , Erişim Tarihi: 10.01.18

[247] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 09.01.18

yeni ve ek bilimsel verilere dayanan gerekçelerle, genetiği değiştirilmiş organizma ve organizmaları içeren ürünlerin insan sağlığı ve çevre üzerinde ciddi zararlarının tespit edilmesi halinde yirmi ikinci maddedeki yasaklama ve sınırlamaya yönelik tedbire başvurulabileceği düzenlenmiştir. Bununla birlikte üye devletin yasaklama ve sınırlayıcı tedbirleri alabilmesi için öne sürdüğü gerekçelerin ispatı, sıkı şartlara bağlanmış bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır[248].

Genetiği değiştirilmiş organizma ve/veya bu organizmaları içeren ürünlerin tıpkı deneysel amaçlarla çevreye serbest salımında olduğu gibi piyasaya sürülmesi sonrasında da organizasyonu yürüten kişiler, faaliyetin yapılması sırasında ortaya çıkan yeni durumları bildirmekle sorumludur. Yönergenin yirminci maddesinde düzenlenen sorumluluğa göre, organizasyonu yürüten kişi, genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünlerin insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini de takip edecek ve bu bilgileri ilgili üye devletle paylaşacaktır. Üye devlet de bu bilgileri, hem diğer üye devletlerle hem de Komisyon'la paylaşmak zorundadır[249].

3.3.3.3. Birlikte Mevcudiyet

Birlikte mevcudiyet ilkesi, geleneksel tarım uygulamaları ile genetiği değiştirilmiş organizmalarla yapılan tarım işletmeciliğinin birlikte yapılmasını ifade eder. Serbest Salım Yönergesinin hazırlık evresinde, gen kaçışı gibi riskli ihtimallerin göz önünde bulundurularak genetiği değiştirilmiş organizmalar ve bu organizmaları içeren ürünlerin çevreye serbest bırakılmasında münhasır bölgelerin oluşturulması gerektiği görüşü tartışılmış olsa da, bu görüş karşılık bulmamış ve genetiği değiştirilmiş ürünlerle geleneksel tarım uygulamalarının belli kurallar dâhilinde bir arada yapılması kural olarak kabul edilmiştir[250]. Bu kurala göre

---

[248] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999D0468:20060723:en:PDF , Erişim Tarihi: 10.01.18

[249] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999D0468:20060723:en:PDF , Erişim Tarihi: 10.01.18

[250] Ünal, a.g.e., s. 24. Yıldırım, Mustafa Fadıl(2008), ***"Gen Teknik Uygulamalarından Doğan Hukuki Sorumluluk"***, Ankara, s. 68.

geleneksel tarım uygulamalarının yapıldığı alanlarda, üye devletler ancak haklı bir nedene dayanarak genetiği değiştirilmiş ürünlerle tarım uygulamalarının beraber yapılmasının yasaklanmasını talep edebileceklerdir. Konuya örnek olarak, Avusturya'nın Oberösterreich eyaletinin genetiği değiştirilmiş ürünlerin geleneksel tarım uygulamalarının yapıldığı alanlarda birlikte mevcudiyetini (aynı tarım alanında ve ortamda bulunmasını) yasaklaması, Avrupa Konseyi'nce, bu olayın haklı bir nedene dayanmadığı gerekçesiyle söz konusu yasağın Birlik hukuku ile bağdaşmayacağı sonucuna varılmasına neden olmuştur[251].

3.3.4. Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük

3.3.4.1. Genel Olarak

22 Eylül 2003 tarihinde kabul edilen ve 18 Ekim 2003 tarihinde Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayımlanan 'Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük', Avrupa Birliği'nin genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin temel hukuki düzenlemelerinden bir tanesidir. Gerek metnin Tüzük olması nedeniyle üye devletlerin iç hukukunda doğrudan uygulanabilmesi, gerekse de Birliğin genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin birçok düzenlemesini ya yürürlükten kaldırması ya da köklü değişikliklere uğratması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir.[252]

Dört bölüm ve kırk dokuz maddeden oluşan tüzüğün ilk bölümünde (bir ve ikinci maddeleri) amaçlar ve tanımlar, ikinci bölümünde (üçüncü madde ile on dördüncü maddeleri arası) genetiği değiştirilmiş gıdalar, üçüncü bölümünde (on beşinci madde ile yirmi altıncı maddeleri arası) genetiği değiştirilmiş yemler ve son bölümünde (yirmi yedinci madde ile kırk dokuzuncu maddeleri arası) ortak hükümler yer almaktadır.

---

[251] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:230:0034:0043:EN:PDF , Erişim Tarihi: 11.01.18

[252] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 13.01.18

İlk maddede Tüzüğün amacının, genetiği değiştirilmiş gıda ve yemler karşısında insan sağlığı ve yaşamının, hayvan sağlığı ve refahının, çevrenin ve tüketicilerin menfaatlerinin üst bir seviyede korunması ve Birlik pazarının sorunsuz bir şekilde sağlanması olarak tanımlanmıştır. Genetiği değiştirilmiş gıda ve yemlere ilişkin izin ve izleme usulü prosedürleri Tüzüğün bu amaçlarına ulaşılabilmesi için etkili birer araç olarak öngörülmüştür[253].

Tüzüğün kapsamı üçüncü maddenin ilk fıkrasında a) gıda veya yem olarak kullanılacak genetiği değiştirilmiş organizmalar, b) genetiği değiştirilmiş organizmalardan oluşan ya da organizmaları içeren gıdalar c) genetiği değiştirilmiş organizmalardan üretilen gıda ve yemler ya da bu organizmalardan üretilen katkı maddesi içeren gıdalar olarak belirlenmiştir. Maddeden çıkarılacak lafzi yoruma göre, Tüzük hükümleri genetiği değiştirilmiş organizmalardan üretilen gıdalar üzerinde uygulama alanı bulabilirken, genetiği değiştirilmiş organizmalar kullanılarak dolaylı çıktı alınacak ürünlerde uygulama alanı bulamayacaktır. Örnek vermek gerekirse, tavuklara verilen genetiği değiştirilmiş yemler bu Tüzük kapsamında iken, söz konusu genetiği değiştirilmiş yemlerle beslenen tavukların yumurtaları ya da etleri Tüzüğün kapsamı dışında bırakılmıştır[254].

3.3.4.2. İzin Usulü

Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük'teki en önemli düzenlemelerden bir tanesi, piyasaya sürülmesi amaçlanan genetiği değiştirilmiş ürünlerin izne tabi tutulmasıdır. Söz konusu bu izin prosedürünün, üye devlet ile 2002 yılında Avrupa Birliği tüzüğüyle kurulan Avrupa Gıda Güvenliği Kurumu'nun (European Food Safety Authority –EFSA-) işbirliği sonucunda yürütülmesi öngörülmüştür. Tüzüğe göre genetiği değiştirilmiş bir ürünü gıda veya yem olarak piyasaya sürmek isteyen başvurucunun, başvuru için Tüzüğün beşinci maddesinin üçüncü fıkrasında istenilen belgeleri hazırlayarak üye devletin ilgili birimine dilekçe

[253] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 13.01.18
[254] Güneş, a.g.m., s. 73.

ile müracaatta bulunması gerekmektedir. Başvuru dilekçesi ile izin için gerekli olan diğer bilgi ve belgeleri alan yetkili birim, bu dokümanları EFSA ile paylaşır. EFSA, izin için kendisine gelen bilgi ve belgeler hakkında Komisyon ve diğer üye devletleri haberdar eder. EFSA, kendisine iletilen başvurunun Tüzüğün dördüncü ve ve on altıncı maddelerinin ilk fıkralarına uygunluğunu re'sen incelemek zorundadır. Madde fıkralarına göre genetiği değiştirilmiş gıda ve yemlerin piyasaya sürülmesine izin verilebilmesi için söz konusu gıda ve yemlerin; i) insan ve hayvan sağlığı ile çevre üzerinde olumsuz etkisinin olmaması ii)tüketicilerin yanıltılmamış olması iii) ikame olarak kullanılacak gıda ve yemlerle arasında besin oranı bakımından ciddi bir fark oluşmaması gerekmektedir. EFSA aynı zamanda başvuru dosyasının özetini kamunun erişimine açmakla görevlendirilmiştir. Tüzüğün altıncı maddesine göre EFSA, kendisine geçerli bir başvuru dilekçesi iletildiği andan itibaren altı ay içinde izinle ilgili görüşünü, üye devletler ve Komisyon'la paylaşır ve bu görüşü, başvuru sahibine de ileterek yayınlar. EFSA'nın görüşünü alan Komisyon, görüşün kendisine sunulma tarihinden itibaren üç ay içerisinde 2002 yılında Avrupa Birliği Tüzüğü ile kurulan Gıda Zinciri ve Hayvan Sağlığı Daimi Komitesi'ne EFSA'nın görüşünden bağımsız bir karar taslağı sunar. Karar taslağı, EFSA'nın görüşünden farklı bir görüş sunuyorsa Tüzüğün yedinci ve on dokuzuncu maddelerinin ilk fıkraları gereği, gerekçelerinin ortaya konulması şarttır. Genetiği değiştirilmiş gıda ve yemlerin piyasaya sürülmesinde izin için son karar, Gıda Zinciri ve Hayvan Sağlığı Daimi Komitesi ile beraber Komisyon ve Konseyin de karar alım sürecine katılması ile verilir. İzin kararı, başvuru dilekçesinde yer alan şartlara aynen uyulması ile verilebileceği gibi bazı şartlar ve sınırlandırmalar getirilerek de verilebilir. Karar alındıktan sonra başvuru sahibi bilgilendirilir ve karar, Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayımlanır. İzin verilen genetiği değiştirilmiş gıda ve/veya yemin, Tüzüğün yirmi sekizinci maddesi gereği, kamuya açık olan Topluluk Sicil kaydına kaydı yapılır. Söz konusu bu izin, Tüzüğün on birinci ve yirmi üçüncü maddelerinde düzenlendiği üzere maksimum on yıllık süre ile sınırlıdır. Ancak süre sonlanmadan verilecek yeni bir dilekçe ile yenilenmesi de mümkün kılınmıştır[255].

[255] Güneş, a.g.m., s. 74

3.3.4.3. Koruma Tedbirleri ve Etiketleme

Genetiği değiştirilmiş organizmaların ve bu organizmaları içeren ürünlerin insan ve hayvan sağlığı ile çevre üzerindeki etkilerinin tam olarak bilinememesi, bu ürünlerin piyasa sürülmesi sonrası karşılaşılabilecek olası zararları önlemek veya azaltmak amacıyla bazı koruma tedbirlerinin alınmasını gerektirmiştir. Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük'te koruma tedbirlerine ilişkin gerek izin sahibine gerekse de Komisyona bazı yükümlülükler yüklenmiştir. Buna göre izin sahibi, izinde belirtilen şartlara ve yükümlülüklere uygun olarak hareket edecek ve iznin dışında farklı genetiği değiştirilmiş gıda ve yemleri piyasaya sürmeyecektir. İzin sahibi ayrıca, iznini almış olduğu genetiği değiştirilmiş gıda ve yemlerin piyasaya sürülmesi sonrası bunların insan ve hayvan sağlığı ile çevre üzerindeki etkisini de gözlemleyerek rapor hazırlayıp, bu raporu Komisyona sunarak kamuoyunun erişimine açık tutacaktır. Buna karşılık Komisyon, Tüzüğün otuz dördüncü maddesinde kendisine yer bulan acil durum önlemleri kapsamında piyasaya sürülmüş genetiği değiştirilmiş gıda ve/veya yemlerin insan ve hayvan sağlığı ile çevre üzerinde ciddi boyutlarda risk oluşturduğu durumlarda ya da EFSA tarafından belirtilen görüş doğrultusunda bir iznin değiştirilmesi ya da iptali söz konusu ise 178/2002/EC sayılı Tüzüğün elli üç ve elli dördüncü maddeleri kapsamında gerekli tedbirleri almakla sorumlu tutulmuştur[256].

İzin ve koruma tedbirleri ile beraber Tüzükte getirilen yeni düzenlemelerden biri de 'etiketleme' zorunluluğudur. Etiketleme hükümlerine göre, genetiği değiştirilmiş madde oranı, ilgili gıdanın tüm bileşenlerine veya gıda ya da yem unsurlarına oranı %0,9'dan fazla olan genetiği değiştirilmiş gıda ya da yemlerin etiketlenmesi zorunlu kılınmıştır. Burada amaçlananın, tüketicinin bilme hakkı kapsamında hem serbest seçim yapabilmesini hem de yanıltılmasının önüne geçmeyi sağlamaktır. Nitekim etikette kural olarak genetiği değiştirilmiş gıda ve yemlerin klasik tarım yöntemiyle elde edilen benzerlerinden ayırt edici bütün bilgilerin yer alması ve ürünün, genetiği değiştirilmiş organizmalardan oluştuğu, üretildiği veya

256 http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 13.01.18

bunlardan oluştuğuna ilişkin nesnel bilgilerin bulunması gerekmektedir[257]. Tüzüğe göre iki durumda etiketleme muafiyeti söz konusudur. İlki, söz konusu gıda veya yemin içinde genetiği değiştirilmiş organizma oranının %0,9'un altında olması, ikincisi ise gerekli bütün tedbirler alınmış olmasına rağmen elde olmayan sebeplerle gıda veya yemin içine tesadüfî olarak genetiği değiştirilmiş organizmanın karışmış olmasıdır. Bu ikinci konuda ispat yükümlülüğü işletmeciye aittir. İspat edilememesi halinde etiketleme, bu durumda da geçerli olacaktır[258].

Tüzükte dikkat çekici bir başka düzenleme, bir gıda veya yemin içerdiği genetiği değiştirilmiş organizma oranının ürünün tamamının ağırlığının %0'5'in altında olması durumunda bu ürünün izin alınmaksızın ve etiketleme ile koruma tedbirlerine gerek kalınmaksızın piyasaya sürülebilir olmasıdır. Kırk yedinci maddeye göre, bu muafiyetin oluşabilmesi için ayrıca karışımın kaçınılmaz ve tesadüfî olması, ilgili talebin Birliğin diğer düzenlemeleri ile çelişmiyor olması, bu Tüzüğün yürürlük tarihinden önce EFSA'nın bu konuda olumlu görüş bildirmiş olması ve ispat prosedürünün halka açık yürütülmüş olması gerekmektedir[259].

3.3.5. Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların İzlenebilirliğine ve Etiketlenmesine İlişkin Tüzük

Tam adı 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Bu Organizmalardan Üretilen Gıda ve Yem Ürünlerinin İzlenebilirliği ve Etiketlenmesi ile 2001/18/EC Yönergesindeki Değişiklik' olan ve on üç maddeden oluşan Tüzük, Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük ile aynı tarihte kabul edilmiştir. Kapsam olarak Serbest Salım Yönergesi ile Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzüğü tamamlayıcı görevi bulunmaktadır. İlk maddesinde, Tüzüğün amacının genetiği değiştirilmiş organizmalardan oluşan veya bu organizmaları içeren ürünlerin ve genetiği değiştirilmiş organizmalardan üretilen gıda ve yemlerin

---

[257] Güneş, a.g.m., s. 75

[258] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 13.01.18

[259] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF , Erişim Tarihi: 13.01.18

piyasaya sürümü sonrasında etiketlenmesini, insan ve hayvan sağlığı ile çevre üzerindeki etkisini ve gerekli görülmesi durumunda bu ürünlerin piyasadan geri toplatılmasını kolaylaştıracak hukuki bir çerçeve oluşturma olduğu belirtilmiştir. İkinci maddeye göre Tüzük, Birlik mevzuatına uygun piyasaya sürülmüş, i) genetiği değiştirilmiş organizmalardan oluşan veya bu organizmaları içeren ürünler, ii) genetiği değiştirilmiş organizmalardan üretilen gıda ve yemlerin piyasadaki her aşamasında uygulama alanı bulmaktadır[260].

Tüzük kapsamındaki tanımlamalara yer verilen üçüncü maddede göze çarpan izlenebilirlik terimi, genetiği değiştirilmiş organizmaların ve bu organizmalar kullanılarak üretilen ürünlerin piyasaya sunumu ve dağıtımının her aşamasında takip edilebilmesi olarak tanımlanmıştır. Tüzüğün tamamlayıcı konumda olmasında en büyük etkiye sahip dördüncü maddesinde, genetiği değiştirilmiş organizmalar veya bu organizmalar kullanılarak üretilen ürünlerin izlenebilirliğinin ve etiketlenmesinin gereksinimleri düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasına göre, genetiği değiştirilmiş organizmalardan oluşan veya bu organizmaları içeren ürünleri piyasaya süren ilk işletmeci, söz konusu ürünleri alan tarafa ürünün içeriğine ilişkin kodlarla[261] birlikte yazılı bildirimi vermek zorundadır. Maddenin ikinci fıkrasına göre bu yükümlülüğün, üretimden başlamak üzere dağıtım zincirini de içerecek şekilde bütün işletmecileri kapsayacağı belirtilmiştir. Böylece, ürünlerin hem nasıl üretildiği hem de içeriğinde neler olduğu gerek diğer işletmeciler gerekse de kamuoyu tarafından bilinebilecektir[262].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların veya bu organizmaları içeren gıda ve yemlerin etiketlenmesi, tüketicinin korunmasını sağlamaktadır. Dördüncü maddenin altıncı fıkrası hükmünce etikette, 'bu ürün genetiği değiştirilmiş organizmalar içermektedir' veya 'bu ürün genetik olarak değiştirilmiş (organizmanın

---

260 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1830&from=EN , Erişim Tarihi: 30.09.2019

261 Daha önce belirtildiği üzere, piyasaya sürülmek üzere izin alınan ürün, Birlik Sicil Kaydına kaydedilir. Tüzüğün m. 4/1'de geçen kod ibaresi ile Birlik Sicili'ne kayıtlı olan genetiği değiştirilmiş organizmalara ait bilgilere , Erişim sağlanmaktadır.

262 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1830&from=EN , Erişim Tarihi: 30.09.2019

adı/organizmaların adları) içerir' yazma zorunluluğu vardır. Bu şekilde, tüketicinin alacağı ürünü bilme hakkı korunmuş olmakta ve tüketiciye alacağı ürünü seçme hakkı da tanınmaktadır. Maddenin yedi ve sekizinci fıkralarında etiketleme ve izleme ölçütlerindeki istisnalar öngörülmüştür. Bu istisnalar, Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzükte yer alan etiketleme ve koruma tedbirlerindeki muafiyetlerle örtüşmektedir[263].

3.3.6. Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Tüzük

Cartagena Biyogüvenlik Protokolü sonrasında bu Protokolün Birlik düzeyinde uygulamasını sağlama ve genetiği değiştirilmiş organizmaların, Birlik üyesi olmayan ülkelere ticareti, izlenebilirliği ve etiketlenmesine ilişkin Birlik çapında hukuki bir çerçeve oluşturması amacıyla 'Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Tüzük[264]' kabul edilmiştir. Tüzük, bu kapsamda genetiği değiştirilmiş organizmalar veya bu organizmaları içeren ürünlerin Avrupa Birliği üyesi ülkelerle üçüncü ülkeler arasındaki sınır aşan hareketlerini ve bu hareketlerin insan ve hayvan sağlığı ile biyolojik çeşitliliğin korunmasına, sürdürülebilirliğinin sağlanmasına ve çevrenin korunmasına yönelik hükümleri içermektedir. Önceki düzenlemelerden farklı olarak Tüzük, bildirim uygulamasını getirmiştir. Buna göre, genetiği değiştirilmiş organizmalar veya bu organizmaları içeren ürünlere ilişkin sınır aşan hareketi yapacak olan üye devlet, ürünleri teslim alacak tarafa, söz konusu organizmaların özellikleri, güvenli taşınması, kullanımı ve depolanmasına ilişkin bilgilere yer verici bildirimde bulunmakla sorumlu tutulmuştur[265].

---

[263] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1830&from=EN , Erişim Tarihi: 30.09.2019
[264] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF , Erişim Tarihi: 15.01.18
[265] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF , Erişim Tarihi: 15.01.18

3.4. Türk Hukukundaki Düzenlemeler

3.4.1. Genel Olarak

Biyoteknoloji alanında yürütülen çalışmaların insan sağlığı ve çevre üzerinde ciddi etkilerinin ve risklerinin bulunması, bu uygulamaları ayrıntılı bir şekilde ele alan hukuki düzenlemelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yüzden, dünya üzerinde birçok ülkenin hukuk sisteminde özellikle tarım ve gıda sektörlerinde kapsamlı bir uygulama alanı bulan biyoteknoloji uygulamalarını ele alan başta yasalar ve tüzük, yönetmelik, talimat vs gibi hukuki metinler yer almaktadır[266].

Olaya Türk hukuk sistemi açısından bakıldığında, biyoteknolojik uygulamalara yönelik hukuki metinler konusunda Türkiye'de daha yakın bir geçmişe kadar biyoteknoloji ve biyogüvenlik konuları üzerinde gerektiği kadar durulmadığı görülmektedir. Nitekim 2010 yılına kadar Türk hukukunda doğrudan doğruya biyoteknoloji uygulamalarını konu edinen özel bir biyogüvenlik yasası yoktur. 2010 yılı öncesine ilişkin, yönetmelik gibi bazı düzenlemelerin yapıldığını, ancak belli bir sistematiğin takip edilmediğini ve doğal olarak, bu düzenlemelerin biyoteknolojik uygulamalar karşısında yetersiz kaldığını söylemek gerekecektir. Bu yüzden, 2010 yılına kadar Türk hukukunda biyoteknolojik/biyogüvenlik konulu metinlere ilişkin yöneltilen eleştirilerin başında; kanuni bir düzenlemenin bulunmaması, bunun yerine konunun tüzük ve yönetmeliklerle geçiştirilmeye çalışılması gelmektedir[267].

Oysa insan sağlığı ve çevreyi etkileyen biyoteknoloji uygulamaları için Anayasa'nın hükmü gayet açıktır. Anayasanın elli altıncı maddesine göre; *"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir".* Anayasanın emredici hükmüne göre burada hem Devlete hem de vatandaşlara bir ödev yüklenmektedir. Bu ödev, sağlıklı ve dengeli bir çevrede

[266] Güneş, a.g.m., s. 78
[267] Güneş, a.g.m., s. 78-79

yaşama hakkının sağlanması için çevre sağlığını ve onun kirlenmesini önleme görevidir.

1992 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne Türkiye, 1996 yılında taraf olmuştur[268]. 2012 yılı itibariyle Sözleşmeye taraf devlet sayısı yüz doksan üç iken, 2016 yılı itibariyle bu sayı yüz dosan altı olmuştur. İki yılda bir yapılan Taraflar Konferansı'nın 2018 yılında yapılacak olan 14. Taraflar Konferansı'na Türkiye ev sahipliği yapmak için aday olduğunu bildirmiştir[269]. Sözleşme'ye ek olarak çıkarılan ve 2000 yılında imzalanıp 2003 yılında yürürlüğe giren Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, Türkiye'de de 2003 yılında uygun bulunarak yine aynı yıl içerisinde yürürlüğe girmiştir[270]. Gerek Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gerekse de Cartagena Protokolü, temel hükümlerle beraber genel ve soyut yükümlülüklere yer vermekte; ulusal düzenlemelerle somutlaştırılması konusunda taraf devletlere yükümlülük getirmektedir.

1982 Anayasasının doksanıncı maddesinin dördüncü fıkrasına göre, usulüne uygun yürürlüğe konulmuş uluslararası anlaşmaların kanun hükmünde olduğu belirtilmiş ve bu anlaşmalar hakkında Anayasa Mahkemesi'nde dava açılamayacağı hüküm altına alınmıştır. Bu bağlamda hem Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi hem de Sözleşme'nin eki niteliğindeki Cartagena Protokolü 1982 Anayasası gereği kanun hükmünde olan metinlerdir. Dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı organlarınca bu anlaşmalar ulusal bir kanun gibi ele alınmalı ve anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için iç hukukta gerekli olan bütün tedbirlerin alınması ve Anlaşmaya aykırı eylem ve işlemlerden de kaçınılması gerekmektedir. Görüleceği üzere usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşmalar, 1982

268 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc079/kanuntbmmc079/kanuntbmmc07904177.pdf , Erişim Tarihi:15.01.2018

269 http://www.ormansu.gov.tr/haber/türkiye-bm-biyolojik-çeşitlilik-sözleşmesi-14.-taraflar-konferansı'nın-ev-sahipliği-i-çin-aday-oldu , Erişim Tarihi:15.01.2018

270 http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030624.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030624.htm , Erişim Tarihi: 15.01.2018

Anayasasına göre iç hukukta; yasama, yürütme ve yargı erklerine genel bir yükümlülük getirmekle beraber, Anlaşmaların bizatihi kendilerinden kaynaklanan taraf devletlere getirdiği yükümlülükler de söz konusudur[271].

Türkiye'de biyogüvenlik/biyoteknolojiye ilişkin iç hukukta düzenlemelerin eksik olması, hatta özel bir yasanın olmaması ve ortaya çıkan boşlukların doldurulamaması, bu alanda 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren çalışma yapılmaya başlanmasına ve bu çalışmaların yoğunlaşarak artmasına ortam hazırlamıştır[272]. Bu kapsamda iç hukuktaki ilk düzenlemenin, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulan 14.05.1998 tarihli "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat[273]" olduğunu söyleyebiliriz[274]. Bu Talimat, genel itibariyle transgenik bitkilerin alan denemesine ilişkin ithalatını düzenlemektedir. Söz konusu Talimata göre transgenik bitkilerin alan denemesine alınabilmesi için geliştirildiği ülkede ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) ülkelerinin herhangi birinde tescil edilmiş ve beş yıldır üretilip tüketiliyor olma şartı öngörülmüştür. Transgenik bitkilerin alan denemelerine başlanmasından sonra,

---

271 Güneş, a.g.m., s. 78

272 Biyogüvenlik/teknoloji faaliyetlerine ilişkin yürütülen ilk somut çalışmaların 1990'larda olduğuna ilişkin görüşümüzü 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005) da teyit eder niteliktedir. Nitekim 1983 yılında kurulan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurumu(BTYK), bilim ve teknoloji alanında yürütülecek proje ve araştırmalar kapsamında, biyoteknoloji alanını 7 öncelikli alan arasında zikretmiş, 1997 senesinde de "Türkiye'de Biyoteknoloji/Gen Mühendisliği Çalışmalarında Düzenleyici Kurulların Belirlenmesi" yönünde çalışmaların başlatılması kararı alınmıştır. Bkz. Artemel, Mehmet Nafi (2014), Biyogüvenlik Hukuku, Legal Yayınevi, İstanbul, s. 21 ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu s. 16.

273 Bu talimat 14.5.1998 gün ve TGD/TOHY032 sayılı karar ile yürürlüğe konulmuştur. Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s. 19-20. Talimat yürürlüğe girdikten bir sene sonra(1999) düzenlediği alanda eksiklikler görüldüğü için bazı değişiklikler yapılmıştır.

274 Dönemin İstanbul Milletvekili Yücel ERDENER tarafından Meclis'e transgenik bitkilerin alan denemesine ilişkin olarak soru önergesi verilmiş, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığınca da bu önergeye yazılı bir surette cevap verilmiştir. Söz konusu cevaba göre 1998 tarihli Talimat sonrasında Türkiye'de transgenik ürünlerin alan denemesine alındığı belirtilmektedir. İlgili Önerge ve Bakanlığın cevabı için Bkz. 15.01.2018 http://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-4808c.pdf Ayrıca Bkz. 15.01.2018 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/sozlu_soru_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=13688 Yine 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında biyoteknolojik uygulamalara yönelik yasal düzenlemeler oluşturulana kadar GDO'lu ürünlerin üretiminin, yetiştirilmesinin, ticaretinin, çevreye bilinçli veya serbest salımının yasaklanması gerektiği yer almaktadır. Bkz. http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=0e61756a-b3f2-4261-8c0d-2350283f9855&ID=64&ContentTypeId=0x010073418295019B8B429A88657B85E98E48

konuya ilişkin bazı milletvekillerince Meclis'e soru önergeleri verilmiştir[275]. Bakanlık tarafından cevaplanan bu önergelerden anlaşılacağı üzere, söz konusu transgenik bitkiler (pamuk, mısır, patates) yurt dışı şirketlerce (Monsanto S.A. / ABD) geliştirilmiş ve buralardan Talimatla belirlenen kurallar çerçevesinde ithal edilmiştir. Aynı yıllarda Türkiye'de biyogüvenlik ve biyoteknoloji alanında hem teknolojik hem de yasal altyapının yeterli olmaması, Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda Talimat hakkında şu notun yazılmasına da neden olmuştur: *"Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın izniyle başlatılan 'GDO alan denemelerinin' zamansız ve riskli bir girişim olduğu görülmektedir. Çünkü genetik olarak değiştirilmiş bitkiler hakkında mevzuatımız, mevzuatı uygulayacak uzman kişi ve kontrol laboratuvarlarımız yetersizdir."*[276].

Her ne kadar Türkiye'de transgenik bitkilerin çevreye deneysel serbest bırakma faaliyetlerinin, diğer adıyla alan denemelerinin, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın çıkarttığı Talimat sonrasında başladığı genel kabul olsa da, alan denemelerinin 1998 yılı öncesinde yapıldığı görüşünü savunanlar da vardır. Söz gelimi, 1990'lı yılların başlarında Türkiye'de genetiği değiştirilmiş tütün ile ilgili alan denemesi yapıldığı belirtilmektedir[277]. Yine Çiftçi Bilim İnsanları Ağı'nın bir raporuna göre Türkiye'de alan denemelerine 1993 yılında başlandığı belirtilmektedir[278].

Türkiye'de biyoteknolojik faaliyetlere ilişkin ikinci hukuki düzenleme, yine Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili hükümler içeren Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik olarak gösterilebilir. Bu yönetmelik, 10.06.2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir[279].

---

[275] https://www.birgun.net/haber/turkiye-de-gdo-lar-ve-toplumsal-muhalefet-63308 , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[276] Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu(2000), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara s. 23

[277] Öktem, Hüseyin Avni(2006), ***"GMPS in Turkey: Current Status and Future Challanges"***, Genetically Modified Organisms, Abstracts, SOC-4, H. Federation of European Biochemical Socities Journal, Volume 273, Issue Supplement s1, June, s. 39.

[278] ***"Turkey: National GM Crop Situation, General Situation of GM Crops in Turkey"***, The Farmer Scientists Network(FSN). Ayrıca Bkz. http://greenbiotech.eu/eu-gm-crops/turkey/ , Erişim Tarihi: 15.01.2018

[279] http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=192 , Erişim Tarihi: 15.01.2018

01.12.2004 tarihli ve 5262 sayılı Organik Tarım Kanununa dayanılarak hazırlanan bu Yönetmeliğin amacı, tarım uygulamalarında organik tarım metodunun kullanılmasını sağlamaktır. Yönetmelikle, organik tarım faaliyetlerinde GDO'lu çoğaltım materyallerinin kullanılamayacağı belirtilerek kural olarak genetiği değiştirilmiş ürünlerin tarımda kullanılması yasaklanmıştır. Ancak bu hüküm, genetiği değiştirilmiş organizmaların ithalatını ilgilendiren Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Tohum İthalatı Uygulama Genelgesi hükümlerince etkisiz kalmıştır. Söz konusu Genelge'nin 11. maddesinin 1. fıkrasının 'ç' bendine göre, ihracatçı firmanın ticarete konu tohumların genetiği değiştirilmiş organizmalar içerip içermediğine ilişkin sadece beyanda bulunması yeterli görülmüştür. Bu konuya ilişkin beyanın yeterli görülmüş olması, gümrüklerde ticarete konu tohumların genetiği değiştirilmiş organizmalar içerip içermediğine dair bir denetimin yapılmasının önüne geçilmesine neden olmuştur. Bu da doğal olarak uzun yıllardan beri Türkiye'ye denetimsiz şekilde genetiği değiştirilmiş ürün ve tohumların girdiği yönünde kamuoyunda söylentileri ortaya çıkarmıştır[280]. Nitekim ABD Tarım Bakanlığı'nın ABD Türkiye Büyükelçiliği bünyesindeki Dış Tarımsal Hizmetler Ofisi'nin (Foreign Agricultural Service-FAS), ileride ele alınacak olan 'Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik'in yürürlüğe girmesinden iki gün sonra (28 Ekim 2009) yayımlanan raporunda; söz konusu Yönetmeliğin yürürlüğe girdiği 26 Ekim 2009 tarihine kadar Türkiye'nin biyoteknolojik tarıma dair yürürlükte hiçbir düzenlemesinin bulunmadığını, bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye'ye ithalatı yapılan transgenik ürünlerin ülkeye girişinin önünde hiçbir engel olmadığını belirtilmiştir. Yine aynı raporda, söz konusu Yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden bir yıl önce pamuk, mısır, soya ve türevleri dâhil olmak üzere, 2008 yılında ABD'den Türkiye'ye ihraç edilen transgenik ürünlerin toplam değerinin bir milyar dolardan fazla olduğu da belirtilmiştir[281].

---

[280] Özkan, Ali Yaşar(2009), ***"Biyogüvenlik Yasa Taslağı ve Genetiği Değiştirilmiş Ürünler"***, Güncel Hukuk Dergisi, s. 18.

[281] New Turkish Regulation Blocks Imports of Biotech Food and Feed, Global Agriculture Network(GAIN) Report, GAIN Report Number:TU9042, USDA Foreign Agricultural Service, Report Categories: Biotechnology, Post: 28.10.2009, Ankara, s.1 ve 2. Bkz. https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/New%20Turkish%20Regulation%20Bans%20Imports%20of%20Biotech%20Food%20and%20Feed_Ankara_Turkey_10-28-2009.pdf , Erişim Tarihi: 15.01.2018

8 Kasım 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu[282] ile, bitkisel üretimde kalite ve verimin yükseltilmesi, tohumlara kalite güvencesinin sağlanması, tohumluk üretim ve ticaretiyle ilgili düzenlemelerin yapılarak tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi amaçlanmış olmasına rağmen; bu Kanunda, tohumculuk sektörü ile ayrı değerlendirilmesi düşünülemez olan genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Oysa genetiği değiştirilmiş organizmaların tarım sektöründe kullanılması, gen kaçışı nedeniyle yerel bitki türlerinin varlığını riske atmaktayken ayrıca genetiği değiştirilmiş organizmalardan elde edilen tohumların kısır olması ve genetiği değiştirilmiş ürünlere ait tohumların dünyada birkaç büyük biyoteknoloji firmasınca (Monsanto, DuPont, Bayer vs.) patentlenmiş olması ve dünya çapındaki ticaretin bu şirketlerce yönetiliyor olması, ulusal tarım ve tohumculuk sektörümüz için göz ardı edilemeyecek tehdit oluşturmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen, Kanun üzerinde buna ilişkin herhangi bir değişiklik yapılmamıştır[283].

Biyoteknoloji uygulamaları hakkındaki düzenlemelere yönelik çalışmalardan diğerleri, 2001-2005 yılları arasını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Biyoteknoloji Yüksek Kurulu'nun oluşturulması ile 2003 yılında Cartagena Protokolü'ne taraf olunması nedeniyle 'Ulusal Biyogüvenlik Kanun Tasarısı[284]' başlığını taşıyan tasarının hazırlanması olarak gösterilebilir. Bu Kanun Taslağı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme) ve Küresel Çevre Fonu (Global Environment Facility) tarafından Eylül 2002 tarihinde Türkiye'nin Ulusal Biyogüvenlik Çerçevesinin (National Biosafety

---

282 Bu Kanun daha tasarı aşamasında iken kamuoyunda epeyce tartışılmıştır. Tartışılma gerekçelerinden birisi ise yerli tohumların uluslararası büyük biyoteknoloji şirketlerince patentlenip sonunun getirilmesine ortam hazırlayacağı yönündedir. Bkz. "Tasarıyı eleştirenler yeni yasayla tohum piyasasının çok uluslu şirketlerin hâkimiyetine gireceğini, bu şirketlere ülkeye özgü tohumların genetiğini değiştirme yetkisi ve bu tohumlara da patent hakkı verileceğini, hem ekonominin, hem de insan sağlığının zarar göreceğini savunuyor." , Erişim Tarihi:15.01.2018 http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=32697

283 Güneş, a.g.m., s. 79

284 Tasarı metnine http://www.tarimsal.com/tarimhaberleri/biyoguvenlik.htm adresi üzerinden ulaşılabilir.

Framework) oluşturulmasına yönelik başlatılmış ve yaklaşık üç yıl üzerinde çalışılarak hazırlanmış olmasına rağmen toplumun değişik kesimlerinde çokça tartışılmış ancak kanunlaşma imkanı bulamadan kadük kalmıştır[285].

3.4.2. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın 26.10.2009 tarihli Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmeliği

2005 yılında hazırlanan Kanun Tasarısının sadece tasarıdan ibaret kalması, biyogüvenlik alanındaki yasal düzenlemelere karşı olan beklentiyi boşa çıkartmış olsa da, 2009 yılının Haziran ayında yeni bir Ulusal Biyogüvenlik Kanunu Tasarısının taslağının Bakanlar Kurulu'nda imzaya açıldığının açıklanmasıyla konu, tekrar kamuoyunda gündem oluşturmuştur. Dönemin Hükümet Sözcüsü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, yaptığı açıklamada Ulusal Biyogüvenlik Kanun Tasarısının gerekçesini, dünyada gelişen teknolojiler sebebiyle bu konunun yeni baştan ele alınmasının gerekliliği olarak ifade etmiştir[286]. Genetiği değiştirilmiş bitkilerin üretimine izin verilmesinin önünü açacak olan bu Kanun tasarısı için Avrupa Birliği sistemiyle benzerlik oluşturacağını da belirten Çiçek, bu Kanun tasarının yasalaşmasıyla dağınık olan mevzuatın tek metinde toplanacağını ifade etmiştir[287].

Bakan Çiçek, her ne kadar Ulusal Biyogüvenlik Kanun Tasarısının Bakanlıkta imzaya açılmış olduğunu söylese de, söz konusu Tasarı taslağı kamuoyu ile paylaşılmamıştır. Tasarı taslağı tartışmaları devam ederken, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca sürpriz bir şekilde yirmi bir maddeden oluşan "Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi,

[285] Kanun Taslağı ve çalışmalara ilişkin özlü açıklamaların İngilizce'sine http://staging.unep.org/biosafety/files/TRNBFrep.pdf linkinden , Erişim sağlanabilir(Draft National Biosafety Framework for the Republic of Turkey prepared in the Scope of the UNEP-GEF Project on the Development of the National Biosafety Framework by Ministry of Agriculture and Rural Affairs General Directorate of Agricultural Research, Annex V.)
[286] http://www.guncelmeydan.com/pano/biyo-silah-terminator-tohumlar-6-9-naci-kaptan-t23127.html , Erişim Tarihi 10.12.17
[287] http://www.haberturk.com/gundem/haber/150470-tarim-ve-gida-bakanligi-kuruluyor

İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik" 26 Ekim 2009 tarihinde[288] Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir[289]. Yönetmeliğin yayımlanmasının üzerinden daha bir aylık süre geçmeden Yönetmelikte bazı değişiklikler yapılmıştır[290].

Yönetmeliğin ilk maddesinde Yönetmeliğin amacının, insan yaşamı ve sağlığı, hayvan sağlığı ve refahı, tüketici çıkarları ve çevrenin en üst düzeyde korunması için genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler ile genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler içeren gıda ve yem maddeleri hakkında karar verme, işleme, ithalat, ihracat, izleme, tescil, etiketleme, kontrol ve denetim ile ilgili usul ve esasları belirlemek olduğu belirtilmiştir. İkinci madde ile Yönetmeliğin kapsamı saptanmış, üçüncü maddede Yönetmeliğin dayanağı olan yasal düzenlemeler gösterilmiştir.

Yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle beraber, Yönetmeliğe bazı eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerin başında, ulusal mevzuatımızda biyoteknoloji ve biyogüvenliğe yönelik uygulamaları düzenleyici, usul ve esasları kapsayıcı bir biyogüvenlik kanunu çıkarılmadan, idari düzenleme çıkartılmasının yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesinin ihlali, yani yasama fonksiyonu gaspı olacağını ifade eden eleştiriler gelmektedir. Nitekim 1982 Anayasasının Yönetmelikler kısmını düzenleyen maddesinde Başbakanlık, Bakanlıklar ve kamu tüzel kişilerinin sadece kendi görev alanların ilgilendiren kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere yönetmelik çıkarabileceklerini hüküm altına almıştır[291]. Anayasanın emredici

---

288 Yönetmeliğin yayımlanmasının akabinde 2 Kasım 2009'da GDO analizi yapılacak yirmi yedi ürün açıklanmıştır. Tarım Bakanlığı aynı gün dört ilin Tarım İl Müdürlüğü'ne analiz laboratuvarı kurulması için yazı göndermiştir. Bir hafta sonra, 9 Kasım 2009 tarihinde ise laboratuvar yetersizliği nedeniyle analize tabi tutulacak ürün sayısı dokuza indirilmiştir. Bu durum bile ülkemizin o dönemde dünyadaki biyoteknolojik gelişmeler karşısında geri kaldığını göstermektedir.

289 http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091026-4.htm , Erişim Tarihi: 25.02.2018

290 http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091120.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091120.htm , Erişim Tarihi: 25.02.2018

291 1982 Anayasası, madde 124. – *Başbakanlık, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler. Hangi yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir.*

hükmü ile, biyoteknoloji uygulamaların insan ve çevre sağlığı üzerindeki kesin ve olası etkileri göz ardı edilerek; biyogüvenlik kanunu çıkarılmadan yönetmeliğin oluşturulması hukuki açıdan büyük hata taşımaktadır. Dahası, bu şekilde insan sağlığı ve çevrenin korunması idari düzenleyici işlemlerin eline bırakılmıştır. Oysa, insan sağlığı ve çevre üzerinde ciddi boyutlarda risk taşıyan biyogüvenlik uygulamaları ve dolayısıyla biyoteknoloji alanındaki faaliyetler hakkında düzenlemelerin, insan sağlığı ve çevre gibi üstün hukuki değerleri korumaya elverişli nitelikte olması ve bu faaliyetlerden kaynaklı tehditlerle orantılı koruma ve önleme tedbirlerini içermesi gerekmektedir[292].

Yönetmeliğin ilk halinde beşinci maddeyle, Yönetmelik hükümlerine aykırı olan GDO'lu gıda ve yemlerin işleme ve tüketim amacıyla transit geçişi yasaklanmakta iken, metnin Resmi Gazetede yayımlanma tarihi üzerinden henüz bir ay geçmeden 20.11.2009 tarihinde yapılan değişiklikle Bakanlık, geri adım atarak transit geçiş yasağını kaldırmıştır[293]. Yine Yönetmeliğe yapılan eleştirilerden biri de beşinci madde kapsamında Gümrük idarelerinin yetkilerinin kısıtlanması gelmektedir. Şöyle ki, söz konusu maddeye göre Gümrük idarelerince Yönetmelik kapsamındaki ürünler hakkında GDO'ya ilişkin ek belge aranmayacağı hüküm altına alınarak, ilgili ticari faaliyeti yürüten kişilerin beyanlarının ölçüt olarak yeterli olduğu belirlenmiştir. Bu da doğal olarak, GDO'lu ürünlerin kontrol dışı ülkeye girişini kolaylaştırıcı nitelikte bir düzenleme olmuştur.

Yönetmeliğin altıncı maddesinin ilk fıkrası, GDO'lu ürünlere ilişkin Komiteler[294] tarafından risk değerlendirmesi yapılmasını, ikinci fıkrası ise, bu işlem sonucunda Bakanlık tarafından GDO'lu gıda veya yemin çevre, insan veya hayvan sağlığı ile diğer inceleme konularında herhangi bir olumsuzluğun tespit edilmediğine dair karar belgesi hazırlanmasını öngörmekle beraber, onay işlemi öncesi Bakanlığın GDO ile ilgili Komite kararını kamuoyunun görüşlerine açabileceğinden söz

---

[292] Güneş, a.g.m., s. 81

[293] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091120-12.htm

[294] Komite, aynı Yönetmelik kapsamında kuruluşu öngörülen bağımsız, bilimsel, teknik risk değerlendirme komitesini ifade etmektedir.

etmektedir. Yönetmeliğin lafzından anlaşılacağı üzere, Komite kararının kamuoyuna açılması konusunda Bakanlığa bir takdir hakkı, yani serbestlik tanınmaktadır. Bakanlık isterse Komite kararını kamuoyuna açacak, istemezse de açmayacaktır. Komite kararının kamuoyuna açılıp açılmamasına ilişkin Bakanlığın cezai ve hukuki müeyyidesi söz konusu değildir. Yönetmeliğe yöneltilen eleştirilerden bir tanesi de bu konudur. Çünkü halkın, yönetimin her aşamasında doğrudan ya da dolaylı olarak bulunması, katılımcı demokrasi anlayışının gereğidir. Aksi takdirde davul da tokmak da tek elde toplanmış olacaktır ki, yöneticiler istediği alanlarda halkı yok sayarak istediği hükümleri oluşturabileceklerdir. İnsan sağlığı ve çevrenin korunması gibi birbiriyle bağlantılı iki yaşamsal konuda idari kararlar alınırken ve bunun yine 'halk için yapılması' gerekirken karardan etkilenecek olan halkın görüşünün alınmasının gereksiz görülmesi, Yönetmeliğe yöneltilen söz konusu eleştirilere haklılık kazandırmaktadır. Kaldı ki, Yönetmelik kapsamında kurulması öngörülen Komitenin sekretaryasının Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) tarafından yürütülmesi, raporların Bakanlık onayından sonra yürürlüğe girmesi ve Komitenin Bakanlığa karşı sorumlu olması, hem Komitenin karar alma mekanizmasının bağımsız ve özgür iradesini sakatlamakta, hem de işleyiş içerisinde etkin ve yeterli denetimin yapılmadığına yönelik ciddi şüpheler oluşturmaktadır.

Yönetmeliğe yönelik bir başka eleştiri konusu, Komiteye sunulan bilgilerin adeta kapalı kutu haline getirilmesinin önünü açan Yönetmeliğin yedinci maddesinin altıncı fıkrasıdır. Söz konusu fıkraya göre Komiteye sunulan bilgilerin üçüncü şahıslarla veya kamuoyuyla paylaşılması, başvuru sahibinin talebi dikkate alınarak Komite iznine bağlı hale getirilmiştir[295].

Yönetmeliğin ilk halinin on dört ve on beşinci maddelerinde (gıdalar için Türk Gıda Kodeksine uygun olmak üzere) etiketleme zorunluluğu için %0,9'luk bir eşik değeri konulmuş iken, 20.11.2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Yönetmelik değişikliği ile bu oran kaldırılmıştır. Yönetmeliğin ilk halinde, şayet bu yönetmelik kapsamında izin verilen GDO'lu gıdalar ve yemler %0,9'un üzerinde GDO

[295] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091026-4.htm , Erişim Tarihi: 25.02.2018

içeriyorsa bilgilendirme amaçlı etiketleme yapılması şart koşulmuştur. On dört ve on beşinci maddeye paralel olarak Yönetmeliğin ilk halinin beşinci maddesinin altıncı fıkrasında gıda veya yemlerde GDO'lardan biri veya birkaçının o ürün içinde toplamda en az %0,9 oranında içermesi durumunda o ürünün GDO'lu olarak kabul edileceği hüküm altına alınmıştır. Aynı maddenin yedinci fıkrasında gıda veya yemin %0,5 ten fazla izin verilmeyen GDO içermesi halinde ithalatına, işlenmesine, nakline, dağıtımına ve satışına izin verilmeyeceği düzenlenmiş olmasına rağmen, 20.11.2009 tarihli Yönetmelik değişikliği ile söz konusu altıncı ve yedinci fıkra hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır[296].

Yönetmelik hükümlerinin insan ve çevre sağlığı açısından birçok konuda tedbir almaktan çok, insan ve çevre sağlığını tehlikeye sokacak içerikte olması ve insan ve çevre sağlığı gibi temel hakların düzenlenmesinin, ulusal biyogüvenlik kanunu olmadan idarenin düzenleyici işlemlerine terk edilmesi, söz konusu Yönetmeliğin ömrünün kısa olmasına neden olmuştur. Yönetmeliğin, 26.10.2009 tarihinde yayımlanmasının ardından farklı kesimlerce Yönetmeliğe karşı Danıştay'da yürütmenin durdurulması talepli iptal davası açılmıştır. Yönetmeliğin bazı maddelerinde değişiklik öngören düzenlemenin Resmi Gazete'de yayımlandığı 20.11.2009 tarihinde, Danıştay Onuncu ve On Üçüncü Daireleri müşterek kurul kararıyla Yönetmeliğin on birinci ve yirminci maddelerinin yürütmesinin durdurulmasına oy çokluğu ile karar vermiştir[297].

Danıştay vermiş olduğu yürütmeyi durdurma kararının gerekçesinde, *"…dava konusu Yönetmeliğin üçüncü maddesinde, Yönetmeliğe dayanak olarak gösterilen düzenlemelerden sadece 5488 sayılı Tarım Kanunu`nda dayanak yasa maddesinin onuncu madde olduğunun belirtildiği, diğer dördünde ise, açıkça dayanılan maddeler belirtilmeyerek, Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerin adlarının sayılmasıyla yetinilmiş bulunmaktadır. Anılan düzenlemelerde; konunun çerçevesi*

[296] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091120-12.htm , Erişim Tarihi: 01.10.2019
[297] Danıştay 10. Dairesi E. 2009/14562; 10. Daire E. 2009/14646 Karar için bkz. http://ekolojikhaklar.org/wp-content/uploads/2017/10/biyoguvenlik_kitap.pdf ve http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=84685&tipi=75&sube=0 , Erişim Tarihi: 11.10.2019

çizilmeden, genel kavramlara yer verildiği ve bu haliyle dava konusu Yönetmeliğin ancak belli kısımlarına dayanak oluşturabilecekleri anlaşıldığından; idarece, yukarıda belirtilen kapsamda, ayrıntılı olarak ve mevzuatımızda ilk defa ortaya konulan düzenlemelerin (yönetmeliklerin) yapılabilmesi için yeterli dayanağı oluşturamayacakları sonucuna varılmaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin, birçok kararında olduğu gibi, 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un bazı maddelerinin Anayasaya aykırılık iddiasının incelendiği 8.1.2009 tarih ve E:2004/69 K:2009/6 sayılı kararında da vurgulandığı üzere, Anayasa'nın yedinci maddesinde, yasama yetkisinin Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olduğu ve bu yetkinin devredilemeyeceği; sekizinci maddesinde, yürütme yetki ve görevinin Anayasa'ya ve yasalara uygun olarak kullanılacağı ve yerine getirileceği, buna göre, yürütmenin düzenleme yetkisinin, sınırlı, tamamlayıcı ve bağımlı bir yetki olduğu, Anayasa'da öngörülen ayrık durumlar dışında, yasalarla düzenlenmemiş bir alanda, yasa ile yürütmeye genel nitelikte kural koyma yetkisi verilemeyeceği ve yasada açıkça esasları belirlenmeden, çerçevesi çizilmeden, Bakanlığa Yönetmelikle alt düzenlemeler yapması konusunda çok geniş yetkiler verilmesinin yasama yetkisinin devri niteliği taşıyacağı tartışmasızdır.[298]" diyerek insan, çevre ve toplum sağlığı üzerindeki etkileri de değerlendirildiğinde, bu konularda düzenleme yapılabilmesi için öncelikle biyogüvenlik yasası çıkartılması, esaslarının belirlenip çerçevesinin net olarak belirlenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Karar gerekçesinde Cartegena Biyogüvenlik Protokolü ile Bakanlar Kuruluna sunulmuş olan "Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı"na atıfta bulunulmuştur. *"Bu itibarla, çeşitli yasalarda yer alan, esas belirlemeyen ve çerçeve çizmeyen genel ifadeler ile bazı alanlarda sınırlı düzenleme yapma yetkisi veren, konuyla ilgili hükümler; davalı idareye, GDO lu ürünlere ilişkin olarak, işleme, ithalat, ihracat, izleme, tescil, etiketleme, kontrol ve denetim ile ilgili temel ilkeler, esaslar, yasaklar ve yaptırımlar koyup, daha önce hiçbir yasada düzenlenmemiş olan "komite" adlı kurul ile çalışma grupları oluşturarak, onlara görev ve yetkiler verecek şekilde kapsamlı düzenlemeleri ilk defa yapmasına ve dolayısıyla da dava konusu yönetmeliğe yeterli hukuki dayanağı oluşturmamaktadır. Nitekim dava konusu yönetmelikle düzenlenen*

[298] Danıştay'ın vermiş olduğu karar metni için bkz. http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=83954&tipi=71&sube=0 , Erişim Tarihi: 02.10.2019

konulara ilişkin olarak, ülkemizde çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile bitki, hayvan ve insan sağlığı ve yaşamının korunması için 4898 sayılı Kanunla onaylanan Cartagena Biyogüvenlik Protokolü de dikkate alınarak, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünler ile ilgili faaliyetleri düzenlemek, denetlemek, izlemek üzere biyogüvenlik sistemini kurmak, geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak amacıyla, araştırma ve geliştirme, muamele, kullanım, taşıma, ithalat ve ihracatı da kapsayan ticari işlemler de dâhil olmak üzere GDO ve ürünlerini içeren faaliyetler, bu faaliyetlerle ilgili gerçek kişiler ile kamu ve özel hukuk tüzel kişilerine dair hükümleri kapsar şeklinde davalı idarece çalışmaları yapılan, "Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı"nın Bakanlar Kuruluna sunulduğu yolundaki, davalı idarenin resmi internet sitesinde haber olarak yer alan bilgiler de, dava konusu yönetmelikle düzenlenen konuların tamamıyla bu konuda çıkartılacak bir yasa ile düzenlenmesi gerektiğinin bir diğer göstergesidir."[299]

Karar metninden anlaşılacağı üzere, yürütmeyi durdurmanın gerekçesi olarak Anayasanın elli altıncı maddesinde düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına, kişilerin ruh ve beden sağlığının korunmasına ve çevrenin korunmasına, yüz yetmiş ikinci maddesinde düzenlenen tüketicinin korunmasına ilişkin Devlete düşen yükümlülükler sayılarak, Yönetmelikte sayılan Kanunların, Anayasanın yüz yirmi dördüncü maddesi kapsamında, bu yönetmeliği çıkarma yetkisi vermeyeceği belirtilmiştir. Söz konusu kararda, önemle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, yasa çıkarma konusunda yetkinin Anayasanın yedinci maddesine göre TBMM olduğu, bu yetkinin devredilemez bir yetki olduğu ve yürütmenin düzenleme yetkisinin sınırlı, tamamlayıcı ve bağımlı bir yetkiden ibaret olduğu konusudur. Nitekim kararda, yasalarla düzenlenmemiş bir konunun yasa ile yürütmeye genel nitelikte kural koyma yetkisinin verilemeyeceği ve yasada açık bir şekilde esasları belirlenmeden, sınırları çizilmeden Bakanlığa yönetmelikle alt düzenlemeler yapması konusunda geniş yetkiler verilmesinin yasama yetkisinin devri

---

299 Danıştay'ın vermiş olduğu karar metni için bkz. http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=83954&tipi=71&sube=0 , Erişim Tarihi: 02.10.2019

niteliği taşıyacağının altı çizilerek bu alanda öncelikle ulusal biyogüvenlik yasasının çıkartılması gerektiği üzerinde durulmuştur[300].

Danıştay her ne kadar dava konusu Yönetmeliğin GDO'lu ürünlerin ithalatını öngören on birinci maddesi ile Yönetmeliğin yayımı tarihinde yürürlüğe girmesini öngören yirminci maddesi için yürütmeyi durdurma kararı verse de, Bakanlık bu karara karşı GDO'lu ürünlerin ithalatında hiçbir denetime tabi tutulmayacağı teziyle itiraz etmiştir. İtirazı değerlendiren Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, Bakanlığın itirazını yerinde görerek yürütmeyi durdurma kararının durdurulmasını kaldırmıştır. Kurulun oyçokluğu ile aldığı kararın gerekçesinde Anayasa ve ilgili yasalara göre Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın gıdalarla ilgili düzenleme yapma yetkisi bulunduğu belirtilmiş ve Yönetmeliğin ilgili yasalara aykırı olup olmadığının madde madde incelenmesi gerektiğine karar verilmiştir.[301]

Yürürlüğü durdurma kararının kaldırılmasından sonra, Yönetmelikte 20 Kasım 2009'da yapılan değişiklik uyarınca (eklenen Geçici madde ile), 26 Ekim 2009 tarihinden önce kontrol belgesi alınmış ürünlerin ithalatında, bu ürünlerin Avrupa Birliği kriterlerine uygun olması koşuluyla ithalatına 1 Mart 2010 tarihine kadar izin verilmiştir. Böylece, Yönetmeliğin çıkarılmasından önce kontrol belgesi almış ithalatçılara 1 Mart 2010 tarihine kadar süre tanınmıştır.

Söz konusu Yönetmelik, 13 Ağustos 2010 tarihli 27671 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlere Dair Yönetmelik'in 26 Eylül 2010 tarihli yürürlüğe girişine kadar uygulamada kalmıştır. 26 Kasım 2009 tarihli değişiklikten sonra çeşitli tarihlerde iki defa daha değişikliğe gidilmiştir. 20 Ocak 2010 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan değişiklikle

---

300 Danıştay'ın vermiş olduğu karar metni için bkz. http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=83954&tipi=71&sube=0 , Erişim Tarihi: 02.10.2019

301 https://kazete.com.tr/haber/danistay-gdo-itirazini-kabul-etti-16913 , Erişim Tarihi 12.12.17

Yönetmelikteki geçici birinci madde yürürlükten kaldırılarak yerine geçici ikinci madde oluşturulmuştur[302].

Yönetmelik ilga edilmeden önce 28 Nisan 2010 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan son değişikle, insan ve hayvan tedavisinde kullanılan antibiyotiklere karşı direnç genleri içeren GDO ve ürünlerinin ithalatını ve piyasaya sunulmasını yasaklayan Yönetmeliğin beşinci maddesinin dördüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanununa istinaden hazırlanan 'Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmeliğin yürürlüğe giriş tarihi (bir diğer deyimle 'Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmeliği ilga tarihi) olan 26 Eylül 2010'a kadar insan ve hayvan tedavisinde kullanılan antibiyotiklere karşı direnç genleri içeren GDO ve ürünlerinin ithalatı ve piyasaya sunulması da serbest bırakılmıştır[303].

3.4.3. 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu

Türkiye'nin tarafı olduğu Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 'in situ koruma'[304] kenar başlığını taşıyan sekizinci maddesinin 'g' bendi uyarınca, Sözleşmeye taraf devletlere *"biyoteknoloji sonucunda değişikliğe uğratılmış ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını etkilemesi muhtemel olumsuz çevresel etkiler doğurabilecek canlı organizmaların*

---

[302] Yönetmeliğe 20 Kasım 2009 değişikliği ile eklenen *"Geçici Madde 1 – (1) 26/10/2009 tarihinden önce kontrol belgesi alınmış ürünlerin ithalatında, bu ürünlerin Avrupa Birliğinin kabul ettiği kriterlere uygun olması koşulu ile bu Yönetmeliğin altıncı, dokuzuncu ve on birinci madde hükümleri 1/3/2010 tarihinden itibaren uygulanır."* şeklinde iken bu madde kaldırılmış ve yerine *"Geçici Madde 2 – (1) Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce kontrol belgesi alınmış ürünlerin ithalatında, bu ürünlerin Avrupa Birliğinin kabul ettiği kriterlere uygun olması koşulu ile bu Yönetmeliğin beşinci, altıncı, dokuzuncu ve on birinci madde hükümleri 1/3/2010 tarihinden itibaren uygulanır."* hükmü koyulmuştur.
Bkz.
http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100121.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100121.htm

[303] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/04/20100428-23.htm , Erişim tarihi: 02.10.2019

[304] Türlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için kendi ekosistemlerinde korunmalarını ifade eder. Bir diğer ifadeyle doğal yaşamın korunması, habitatın korunması anlamında bir kullanımdır.

kullanılması ve serbest bırakılması ile bağlantılı riskleri düzenlemeye, yönetmeye veya denetlemeye yönelik araçları, insan sağlığı için doğabilecek riskleri de dikkate alarak tesis veya idame ettirme" yükümlülüğü getirmiştir. Hem Sözleşme, hem de Sözleşme'nin ek protokolü durumundaki Cartagena Protokolü hükümleri gereği Türkiye, bu alandaki eksikliğini ancak 18.03.2010 tarihinde TBMM'de kabul edilen 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu ile yerine getirmiştir[305]. Bu tarihe kadar Türkiye'nin ulusal bir biyogüvenlik kanununun yapılamamış olmasının nedeni farklı gerekçelere dayanmaktadır. Bunlardan en göze çarpan ve mantıki tutarlılık içeren iddia, Biyogüvenlik Kanunu yapım aşamasında hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Avrupa Birliği ile yapılan görüşmelerde her iki tarafı da memnun etmeye çalışma çabalarının olmasıdır. Bilindiği üzere ABD, dünya üzerinde GDO'lu üretimde açık ara ön planda olan bir ülkedir. Aynı şekilde tohum firmaları olan Monsanto, DuPont gibi patentli tohumların çoğunluğunu bünyelerinde bulunduran firmalar, Amerikan şirketleridir. Türkiye'deki modern biyoteknoloji alanındaki mevzuat çalışmalarının dünyadaki en büyük GDO üreticisi, ihracatçısı ve Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün bir numaralı muhalifi konumundaki ABD'nin yetkili birimlerince yakından takip edilmesi normal gözükmektedir. Nitekim Amerikan Tarım Bakanlığı ve ABD'nin Türkiye Büyükelçiliği tarafından tarımda modern biyoteknoloji tekniklerinin kullanılmasının faydaları konusunda Türk yetkililere yönelik bilgilendirme amaçlı toplantılar düzenlenmiştir. Biyogüvenlik yasa tasarısı Bakanlar Kurulu'nda görüşülmeden hemen önce milletvekillerinin katılımıyla ABD'ye ziyaret yapılmış ve bu ziyaret basında geniş bir yankı uyandırmıştır[306]. ABD'nin lobi faaliyetlerine karşılık Türkiye, hem Cartagena Protokolü'nün kendisine yüklediği yükümü yerine getirme isteği, hem de o dönemde süren üyelik

---

[305] Ulusal bir biyogüvenlik kanunun oluşturulmasına ilişkin çalışmalar esasında 2001 yılında 'Ulusal Biyogüvenlik Kurulu' kurulması amacıyla TÜBİTAK Bilim ve İleri teknoloji Kurulu tarafından hazırlanan kanun taslağı ile başlamıştır denilebilir. Hazırlanan taslak, BM Çevre Programı kapsamında başlayacak olan 'Türkiye'nin Ulusal Biyogüvenlik Çerçevesi'nin geliştirilmesine yönelik UNEP-GEF projesinde kullanılması için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na sunulmuştur. Söz konusu proje 2002 yılında başlamış ve Ulusal Biyogüvenlik Yasa taslağı 2005 yılında tamamlanmıştır. Taslak 2005 yılında hazır olmasına rağmen, Bakanlar Kurulu gündemine ancak 2009 yılında Haziran ayında gelebilmiş akabinde de kanunlaşması için Meclis'e sunulmuştur. Bakanlığa göre gecikmenin sebebi 2005 ve 2007 yıllarında Tarım ve Köyişleri Bakanı'nın değişmesi ve Kanunun asli kaynağı olan Protokol'de 2005 yılında yapılan önemli değişikliklerdir. Çiftçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Abdullah Aysu'ya göre gecikmenin nedeni ise Bakanlık, konuyla ilişkili diğer mevzuatın yasalaşma zamanını da dikkate alarak Biyogüvenlik Yasası'nı biyoteknoloji şirketleri için en uygun dönemde Meclis gündemine sunmak istemiştir. (Kıvılcım, a.g.m., s. 111)

[306] https://www.karasaban.net/gdo-icin-suren-kirli-lobi-faaliyeti-ortaya-cikti/ , Erişim Tarihi: 27.02.2018

müzakereleri gereği ilişkilerini sıkı tutmak ve iç hukuktaki düzenlemeleri AB mevzuatına yaklaştırma gayesi ile bir taraftan AB'deki biyoteknoloji düzenlemelerini göz önünde bulundurmuştur. Bununla beraber Türkiye'nin en fazla tarım ürünü ihraç ettiği devletlerin Avrupa Birliği üyesi devletler olması, düzenlemeler hazırlanırken kanun koyucuyu, AB mevzuatını göz önünde bulundurmaya sevk etmiştir. Belirtilmesi gereken bir başka konu, GDO'lu ürünlerin her türlü üretimi, kullanımı, çevreye serbest salımı, sınır aşan hareketlerine ilişkin AB mevzuatında ayrı ayrı yönerge/direktif ve tüzüklerle konu, sıkı sıkıya düzenlenmiş olmasına rağmen, ABD hukukunda normal kanunlar üzerinde ekleme/değişiklik yapılarak mevzuata girmiştir. Biyoteknolojik uygulamalara ilişkin ABD hukukundaki düzenlemeler, AB hukukundaki düzenlemelere göre çok daha esnek durumdadır[307].

Bütün bunlara rağmen uzun bir hazırlık sürecinin sonucunda, eksikleri olsa da, ana hatlarıyla Cartagena Protokolü'ne uyumlu bir Biyogüvenlik Kanunu hazırlanmıştır. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere bir taraftan AB müktesebatına ve Cartagena Protokolü'ne uyum sağlama çabası, öbür taraftan ABD ve biyoteknoloji şirketlerinin isteklerinden kaynaklı gerilim, Türkiye'de kanun koyucu ve uygulayıcıları zor duruma düşürmektedir. Biyogüvenlik Kanunu'nun yayımı sonrasında çıkarılan uygulama yönetmeliğinin altı ay gibi kısa bir süre içerisinde üç defa değişikliğe uğraması ve yürürlükte henüz bir yılını doldurmadan ilga edilmesi söz konusu gel gitlere en somut örnek teşkil etmektedir[308].

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulması, Bakanlar Kurulu'nca 01.06.2009 tarihinde kararlaştırılan "Biyogüvenlik Kanunu Tasarısı" gerekçesinde şöyle denmektedir: *"…Modern biyoteknoloji teknikleri kullanılarak geliştirilen yeni ürünler uluslararası piyasalarda tarım ve gıda için üretim ve tüketime sunulmuştur… Ancak, genetik*

---

307 https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%C5%9ELER/Uzmanl%C4%B1k%20Tez%20Eyl%C3%BCl%202015/Say%C4%B1t%20Mahmut%20Erdogan.pdf , Erişim Tarihi: 02.10.2019

308 Kıvılcım, Zeynep(2012), ***"Cartagena Protokolü ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı"***, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 1, s. 110.

yapısı değiştirilmiş organizmaların (GDO) insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki etkileri konusunda bilimsel çevrelerde tartışmalar devam etmektedir. Modern biyoteknoloji ile genetik yapıda doğal olmayan yeni genetik oluşumlar meydana getirilmektedir. Bu nedenle, GDO'lar insan, hayvan, bitki ve çevre sağlığı ile biyolojik çeşitlilik üzerinde zarar oluşturma riskini taşımaktadır. Kullanılan materyalin canlı organizma olması ve zararın ortaya çıkması durumunda geri dönüşün çok zor olması veya mümkün olmaması, modern biyoteknoloji ürünlerinden kaynaklanan riski daha da arttırmaktadır. Riskin yönetilmesi için ise ulusal ve uluslararası tedbirler geliştirilmektedir. Ancak, alınan tedbirlerin bilimsel ve teknolojik çalışmaların önünü kesmemesinin yanı sıra; insan, hayvan, çevre sağlığı ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunması da gerekmektedir. Bitki çeşitlerinin teknoloji ürünü çeşitlere dönüştürülmesi, bunların genetik yapılarının değiştirilerek daha pahalı hale gelmesi ve bu tohumlardan bazılarının her yıl yenilenmesinin zorunlu hale gelmesi nedeniyle, üretici ve tüketicilerin olumsuz yönde etkilenmesi ihtimalinin artması, yerel tür ve çeşitlerin devamlılığının tehlikeye düşmesi ve tarımsal üretimde dışa bağımlılığın artması gibi sosyo-ekonomik riskler de mevcuttur. Modern biyoteknolojinin, tüm yeni geliştirilen teknolojilerde olduğu gibi birtakım riskler taşıdığı artık tüm dünya tarafından kabul edilmektedir… Ülkemiz biyolojik çeşitlilik yönünden dünyanın en önemli ülkelerinden birisidir. Söz konusu zenginliğimizin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması ve ekonomik değere dönüştürülmesinde modern biyoteknoloji yöntemlerinin kullanımı önemli imkânlar sunmaktadır. Ancak, bu kullanımda da sınırları ve esasları çok iyi belirlenmiş biyogüvenlik kurallarına ihtiyaç vardır. Bu nedenle, Kanunda biyogüvenlik bir bütün olarak ele alınmış, insan, hayvan ve çevre sağlığı ile biyolojik çeşitliliğin korunması yanında bilimsel ve teknolojik gelişmelerin devamlılığının sağlanması için tedbirler öngörülmüştür…"[309].

Tasarı gerekçesinde lâfzî yorumla anlaşılacağı üzere, modern biyoteknolojik gelişmelerin insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre üzerinde telafisi zor, hatta imkânsız sayılabilecek risklerin bulunduğu kabul edilmiş ve bu yüzden biyoteknolojik gelişmeleri ele alırken risk değerlendirmesinin yapılmasının

[309] https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss473.pdf , Erişim Tarihi: 26.02.2018

gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak alınacak olan önlemlerin, dünya genelinde yaygınlaşan bilimsel ve teknolojik çalışmaların önünü tıkamaması gerektiğinin de altı çizilmiştir. Bununla beraber tasarı gerekçesinde, ülkemizin biyolojik çeşitlilik bakımından zenginliği belirtilerek biyoteknolojik gelişmelerin tohum patenti ve daha pahalı tohumlar ile tarımda dışa bağımlılık ve üretici-tüketici açısından sorun teşkil etmemesi gerektiği de yinelenmiştir[310].

Beş bölüm ve on sekiz maddeden oluşan Biyogüvenlik Kanunu'nun ilk maddesinde, bu kanunun amacı ve kapsamı düzenlenmiştir. Birinci maddenin ilk fıkrasına göre kanun, GDO ve GDO içeren ürünlerden kaynaklanabilecek riskleri engellemeyi, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasının sağlanması amacıyla biyogüvenlik sisteminin kurulmasını amaçlamaktadır. Kanunun amacı, modern biyoteknolojik gelişmelerin insanların, hayvanların ve çevrenin refahına hizmet etmesi, toprak verimliliğinin korunması, tüketicinin bilme hakkının ve seçim özgürlüğünün sağlanması konularına değinilmemesi kanunun amacına ilişkin getirilen eleştirilerin başında yer almaktadır[311]. İlk maddenin ikinci fıkrasında kanunun kapsamının, genetik yapısı değiştirilmiş organizma ve ürünlerin araştırma, geliştirme, piyasaya sürme, saklama, paketleme gibi iş ve işlemlerden ibaret olduğu belirtilmiştir. Kanunun isminin Biyogüvenlik Kanunu olmasına rağmen kapsamının sadece genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünler ile sınırlı kalması, gen kaynaklarının korunması ve ekosistem içerisinde bitkisel ve hayvan çeşitliliğinin (flora ve fauna) korunmasına yönelik düzenlemeleri kapsamaması kanuna yönelik eleştiriler getirmiştir[312].

Kanunun ikinci maddesinde tanımlamalara yer verilmiştir. Ancak insan sağlığı ve çevrenin korunması için hayati öneme sahip GDO atığı, piyasaya sürme ve tesis kavramlarına bu madde içerisinde kapsayıcı bir şekilde yer verilmemiştir. Maddenin

---

310 https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss473.pdf , Erişim Tarihi: 26.02.2018

311 Büyükay, Yusuf(2010), ***"Gen Hukuku ve Türkiye"***, Ufuk Dergisi, s. 23

312 TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'nın Kanun Tasarısı hakkındaki görüşleri için Bkz. http://www.gidamo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=278&tipi=15&sube=0 , Erişim Tarihi: 27.02.18

ilk fıkrası 'ü' bendinde yer alan risk değerlendirmesi tanımlamasına 'potansiyel zarar' ibaresinin yer alması, ihtiyatlılık ilkesi ve çevre hukuku açısından isabetli olacakken bu ibareye yer verilmemesi eksiklik olarak görülmüştür[313].

Kanunun ikinci bölümünde başvuru, değerlendirme, karar verme, risk değerlendirmesi, sosyo-ekonomik değerlendirme ve risk yönetimi, yasaklar, basitleştirilmiş işlem ve karar sonrası yapılacak işlemler düzenlenmiştir. İkinci bölümün ilk maddesi olan üçüncü maddede, GDO ve ürünlerinin piyasaya sürülmesi, kapalı alanlarda kullanımı gibi işlemler için başvuruların Bakanlığa yapılacağı; bu başvurulara bilimsel esaslara göre yapılacak risk değerlendirmesi sonuçlarına göre olumlu ya da olumsuz karar verileceği belirtilmiştir. GDO ve bu organizmaları içeren ürünlerin insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliği tehdit etmesi, üretici ve tüketicinin tercih haklarını ortadan kaldırması, çevrenin ekolojik dengesinin ve ekosistemin bozulmasına neden olması, GDO ve bu organizmaları içeren ürünlerin çevreye yayılma riskinin olması, biyolojik çeşitliliğin devamlılığını tehlikeye düşürmesi, başvuru sahibinin biyogüvenliğin sağlanmasına yönelik tedbirleri uygulamak için yeterli teknik donanıma sahip olmadığının anlaşılması durumlarında, bu başvuruların reddedileceği hüküm altına alınmıştır. Maddenin onuncu fıkrasına göre GDO ve ürünlerinin transit geçişi, Bakanlık iznine bağlı olmak şartıyla serbest bırakılmıştır. Transit geçiş sırasında GDO ve ürünlerinin çevreye bulaşma ve yayılma riski bulunmasına rağmen bu düzenlemenin yerinde olmadığı söylenebilir[314].

GDO ve ürünlerine ilişkin bazı yasakların düzenlendiği beşinci maddeye göre GDO ve ürünlerinin onay alınmaksızın piyasaya sürülmesi, Kurul kararlarına aykırı olarak kullanılması, genetiği değiştirilmiş bitki ve hayvan üretimi, GDO ve ürünlerinin bebek mamaları ve bebek formülleri, devam mamaları ve devam formülleri ile bebek ve küçük çocuk ek besinlerinden kullanılması yasaklanmıştır.

---

313 Güleşci, Yusuf(2012), ***"5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun İncelenmesi"***, Sağlık Hukuku Digestası, Yıl:2, Sayı:2, s. 178

314 Biyogüvenlik Kanun Tasarısının Meclis'e sunulduğunda yaşanılan bazı tartışma konuları için Meclis tutanaklarına bakmak faydalı olabilir.
https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b074m.htm , Erişim Tarihi: 27.02.18

Sınırlı olarak sayılan bu yasaklar zincirine tersten bir yorumla, GDO ve ürünlerinin ithalatının serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. Böylesi bir düzenleme şüphesiz ki ülkemizi GDO üreticisi ve ithalatçısı olan ülkelere karşı açık pazar haline getirmektedir[315]. Maddenin son fıkrasında yer alan GDO ve ürünlerinin bebek mama ve formüllerinde, devam mamalarında, küçük çocuk ek besinlerinde yasaklanmış olması, akıllara GDO ve ürünlerine ilişkin soru işareti getirmektedir. Çünkü GDO ve ürünlerinin sağlık açısından herhangi bir riski yoksa niçin böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur sorusu, üzerinde düşünülmeye değer bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır[316].

Kanunda riskli sayılabilecek düzenlemelerden bir tanesi de, basitleştirilmiş işlemin düzenlendiği altıncı maddedir. Madde hükmüne göre, GDO ve ürünlerinden kaynaklanabilecek herhangi bir riski olmayan ve insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliğe herhangi bir zararının bulunmadığı yönünde mevcut bilgiye ve daha önce yapılmış olan risk değerlendirmesine dayanan başvurular için ilk defa başvuru yapılan prosedür ve aranan şartların dışında basitleştirilmiş bir işlem uygulanması öngörülmektedir. Burada üzerinde düşünülmesi gereken soru, maddede geçen 'herhangi bir riski olmayan ve insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliğe herhangi bir zararının bulunmadığı yönünde mevcut bilgiye ve daha önce yapılmış olan risk değerlendirmesine' ibarelerindeki mevcut bilgi ve risk değerlendirmesinin kimler tarafından, hangi şartlar altında ve hangi yollar izlenerek elde edildiği sorusudur. Çünkü her ülkede GDO ve ürünlerinin risk değerlendirmesi, kendi iç hukukunda belirlenen prosedürlere göre yapıldığı için ortaya aynı organizma ve üründe farklı risk değerlendirmelerinin çıkması çok olası bir durumdur. Ayrıca ithal edilecek GDO ve ürünlerde bu kuralın uygulanma ihtimali oldukça yüksektir. Böylece ABD, Kanada, Brezilya, Arjantin gibi GDO ve ürünlerine ilişkin çok sıkı kuralların ve denetimin uygulanmadığı ülkelerden Türkiye'ye GDO ve ürünlerinin girişi kolaylaşacaktır. Kanunun maddesinin gerekçesinde, ülke ihtiyacı ve aciliyeti dikkate alınarak karar işlemlerinde basitleştirme yoluna gidilmesi amacıyla

---

[315] Büyükay, Yusuf(2012), ***"Gen Hukukunun Düzenlenmesi Bakımından İsviçre Örneği ve 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu"***, Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Gen Hukuku Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı 1, Kayseri, s. 217

[316] Güleşci, a.g.m., s. 179.

düzenleme yapılacağı belirtilmektedir. Biyolojik çeşitlilik açısından dünyada sayılı zenginliğe sahip, kendi tarım üretimi ülke ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ülke olmamıza rağmen kanun gerekçesine ‘ülke ihtiyacı ve aciliyeti’ gibi sözlerin sarf edilmesi, eleştiriye açık bir durumdur[317].

Karar sonrası yapılacak işlemlerin düzenlendiği yedinci maddede, GDO ve ürünlerinin piyasaya sürülmesinden sonra izin kararında verilen koşullara uyulup uyulmadığı kontrol edilecek ve beklenmeyen etkilerin olup olmadığı Bakanlıkça denetlenecektir. Herhangi bir riskin ortaya çıkabileceği yönünde yeni bilimsel bilgilerin tespit edilmesi halinde, iznin Kurul tarafından iptal edilebileceği ve piyasaya sürülen GDO ve ürünlerin toplanacağı, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre üzerinde olumsuz etkisi olduğu ortaya çıkan GDO ve ürünlerinin imha edileceği belirtilmiştir. Ancak burada belirtilen atıkların ne olacağına ilişkin bir düzenlemeye kanunda yer verilmemiştir[318].

Kanunun üçüncü bölümünde, Bakanlığın görev ve yetkileri ile Biyogüvenlik Kurulu ve Bilimsel Komiteler ele alınmıştır. Sekizinci maddede, dar anlamda GDO ve ürünlerinden geniş anlamda biyogüvenlikten sorumlu asıl Bakanlık, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olduğu belirtilmiştir. İhtiyaç duyulması halinde Bakanlık, diğer bakanlıklarla ve ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapabilecektir. İnsan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliğin söz konusu olduğu, bütün sonuçlarının net bir şekilde bilinemediği ve öngörülemediği, ihtiyatlılık ilkesi doğrultusunda hareket edilmesi gereken bir alan olan biyoteknolojik çalışmalarda sadece bir Bakanlığın yetkili ve görevli kılınması kanımızca yerinde bir düzenleme olmamıştır. Hem Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın, hem de sivil toplum kuruluşlarının aktif rol oynaması, karar alma süreci ile karar sonrası denetim mekanizmasında bulunması, alınan kararların ve uygulamaların daha şeffaf, objektif ve bilinebilir olmasını sağlayacaktır. Çünkü Kanunla beraber kurulması öngörülmüş olan Biyogüvenlik Kurulu,

317 https://www.yesilist.com/hayir-gdo-istemiyoruz/ , Erişim Tarihi: 03.10.2019
318 http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100326-7.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019

tarafsızlığı ve güvenirliliği konusunda ciddi eleştirilere uğramıştır[319]. Dokuz üyeden oluşan Kurulun bütün üyelerinin yine Bakanlıklar tarafından belirlenmesi (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı dört, Çevre ve Orman Bakanlığı iki, Sağlık Bakanlığı bir, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı bir ve Dış Ticaret Müsteşarlığı bir üye belirleyecektir), Kurul başkanının doğrudan Tarım ve Köyişleri Bakanı tarafından tayin edilmesi, Kurulun, her dönem değişmesi muhtemel siyasi iktidarlara göre değişkenlik gösterebileceği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Bu eleştirilerde, tarafsızlık ve güven konusunda sıkıntı yaratacağı belirtilmiştir[320]. Bununla beraber Kanunda, Kurulun sorumluluğundan hiç söz edilmemiştir. Hem Kurulun hem de İdarenin sorumluluğunun oluşabilmesi için Kanunda, Kurulun sorumluluğunun ayrıca düzenlenmemesi, bir eksiklik olarak görülmektedir. Brezilya'daki benzer Kurul üye sayısının yirmi yedi olmasına ve bu üyelerin Bakanlıklardan, bilim insanlarından, çevrecilerden ve tüketici örgütlerinden seçilmiş olmasına rağmen Kanunda, Kurul için öngörülmüş olan üye sayısının dokuz olması ve üyelerinin sadece Bakanlıklar tarafından seçilmesi nedeniyle dar ve kapalı bir kitleye hitap edeceği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu düzenleme ile karar alma ve denetim mekanizması aynı organa bırakılmış durumdadır. Birlik bünyesinde ve üye devletlerde karar alma mekanizması ile denetim mekanizması farklı kurullarda (denetim mekanizmasında EFSA) olmak üzere düzenlenmişken Türkiye'deki bu düzenleme, Amerikan hukukundaki düzenlemeyle benzerlik göstermektedir (hem karar alma ve hem denetleme mekanizması USDA). Bu da Kuruldan çıkacak olan kararların siyasi karar olacağı yönüyle objektifliğine gölge düşürebilmektedir.[321]

Kanunun dördüncü bölümünde hukuki sorumluluk, idari yaptırımlar ve ceza hükümleri düzenlenmiştir. On dördüncü maddenin ilk fıkrasına göre, GDO ve ürünleri ile ilgili faaliyetlerde bulunanlar, bu Kanun kapsamında izin almış olsalar dahi, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması,

---

[319] https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss473.pdf , Muhalet şerhi, s. 24-25 , Erişim Tarihi: 10.10.2019

[320] Biyogüvenlik Kanunu Tasarısı ile Çevre, Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler, Avrupa Birliği Uyum ile Tarım, Orman ve Köyişleri Komisyonları Raporları (1/789), Dönem 23, Yasama Yılı 4, s. 24. Ayrıca bkz. https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss473.pdf , Erişim Tarihi: 20.11.2019

[321] Büyükay, a.g.m., s. 217-218.

sürdürülebilirliğinin sağlanmasına karşı oluşan zararlardan sorumlu tutulmakta ancak bu sorumluluğun türü açıkça belirtilmemektedir. Konunun önemi nedeniyle tehlike sorumluluğu düzenlenmesi gerekirken bu nokta, açıkça düzenlenmemiş ve üstü kapalı bir şekilde kusur sorumluluğu kabul edilmiştir. Hukuk tekniği açısından zarar görenin, zarar veren asıl faili sorumlu tutması bu yolla engellenmiştir. Hele ki, bu fıkrayı sekizinci fıkrayla birlikte ele alacak *olursak "zararın sel, dolu, heyelan, deprem gibi tabii afetlerden veya zarar görenin ya da üçüncü kişinin ağır kusurundan kaynaklandığının tespit edilmesi halinde sorumluluk hükümleri uygulanmayacağı"* hükmü açıkça faili sorumluluktan kurtarma hükmü gibi düzenlenmiştir[322].

Aynı maddenin ikinci fıkrasında, GDO faaliyetlerini izin alınması gerektiği halde izinsiz gerçekleştirenler, GDO'ları çevreye serbest bırakanlar ve üretenler, bu faaliyetler sonucunda meydana gelen her türlü zarardan sorumlu tutulmuştur. Üçüncü fıkraya göre, ortaya çıkan zararın GDO'lardan kaynaklandığının kabul edilebilmesi için aranan şartlar sayılmıştır. Buna göre zararın, organizmaların sahip olduğu yeni özelliklerden veya organizmaların yeniden üretiminden veya değiştirilmesinden ya da organizmaların değiştirilmiş materyalinin başka organizmalara geçişinden kaynaklanması gerekmektedir. Zararlardan kaynaklanan sorumluluğun tespitinde, zararların tarım, orman, gıda ve yem ürünlerinin içindeki genetik değişiklikten kaynaklanıp kaynaklanmadığının göz önünde tutulacağı belirtilmiştir. Fıkranın son cümlesi, eleştiriye açık bir hükümdür. Çünkü bu hükmün anlamı ve uygulama alanı konusunda belirsizlik söz konusudur. GDO'ların kullanıldığı yere göre sorumluluk kriterleri mi değişecektir yoksa sorumluluğun daha hafif ya da daha ağır olması mı amaçlanmıştır, bu konu net bir şekilde ortaya koyulamamıştır[323].

Maddenin dördüncü fıkrasında, her ne amaçla olursa olsun piyasaya sürülmüş GDO ve ürünlerini karar koşullarına uygun olmayan bir şekilde muameleye tabi tutmak suretiyle veya başka bir yolla zararın ortaya çıkmasına ya da sonuçlarının

---

[322] Güleşci, a.g.m., s. 176
[323] Güleşci, a.g.m., s. 175

ağırlaşmasına sebep olanlarla, bunları ticari olarak üretenlerin, işleyenlerin, dağıtanların ve pazarlayanların bu zararlardan müteselsilen sorumlu tutulacağı hüküm altına alınmıştır.

Maddenin beşinci fıkrasındaki düzenlemeyle riziko iletişimini çözmek amaçlanmaktadır. Fıkraya göre, GDO ve ürünlerini piyasaya süren, ticari olarak işleyen, dağıtan ve pazarlayanlar meydana gelebilecek zararlar ve bunlara ilişkin sorumluluklar hakkında birbirlerini bilgilendirmek zorundadır. GDO ve ürünlerinin izin aşaması sonrası günlük hayatta kullanımında karşılaşılabilecek olası riskler için etkin bir denetimin yapılması ve zararın meydana gelmeden önce önüne geçilmesi, risk yönetimi ve riziko iletişimi sayesinde mümkündür. Bu açıdan söz konusu düzenleme, hem Cartagena Protokolü'ne hem de AB mevzuatına uygun bir düzenleme olmuştur[324].

Maddenin tartışma konusu olan bir başka fıkrası, zamanaşımının düzenlendiği yedinci fıkrası olmuştur. Fıkrada, GDO ve ürünlerinin neden olduğu zararların tazmin edilmesini talep hakkı için, zarar görenin, zarardan veya zarar vereni öğrenmesinden itibaren iki yıllık ve her halükarda zararı doğuran olayın meydana gelmesinden itibaren yirmi yıllık bir zamanaşımı süresi öngörülmektedir. Yukarıda değinildiği ve yapılan deneylerle ispat edilmeye çalışıldığı üzere, GDO ve ürünlerinin etkisi kısa sürede tam olarak ortaya çıkmamakta, dolayısıyla etkisinin tespit edilebilmesi için uzun sürelere hatta nesil geçişlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, iki ve on yıllık süreler yerine İsviçre düzenlemesi örnek alınarak üç ve otuz yıllık zamanaşımı sürelerinin esas alınması, zarar göreni korumak açısından yerinde bir düzenleme olabilirdi[325].

Kanununda yer alması gerekirken herhangi bir düzenlemede yer verilmeyen konularsa şöyle sıralanabilir: i) GDO'ların deney amaçlı çevreye serbest salımına

[324] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100326-7.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019
[325] Büyükay, a.g.m., s. 216

yönelik şartlar belirtilmemiştir, ii) vahşi hayvanların genetiğinin değiştirilmesi yasağı açıkça düzenlenmemiştir, iii) tüketicilerin bilgilendirilmesine yer verilmemiş, tüketicinin bilme ve seçme hakkı adeta es geçilmiştir. Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi[326], tüketicinin temel gereksinimlerinin giderilmesi, sağlık ve güvenlik, bilgilenme, temsil edilme, örgütlenme ve eğitilme, seçme, tazmin edilme, ekonomik çıkarlarının korunması, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağlanmasını öngörmektedir. iv) GDO ve ürünlerinin işaretlenmesi konu edilmemekle beraber kanunda yer alan etiketlemeye ilişkin eşik değer şartı koyulması gereksiz bir düzenleme olmuştur. GDO taşıyan her ürünün etiketlenme şartının olması daha yerinde bir düzenleme olabilirdi. v) biyoteknoloji alanındaki araştırmaların ve eğitimin teşvikine yer verilmemiştir[327] vi) ispat kolaylıklarına değinilmemiştir vii) konunun önemi nedeniyle biyoetik komisyonunun gerekliliği üzerinde hiç durulmamıştır viii) çevre ve tüketici örgütlerinin dava açabilmesine olanak tanınmamıştır[328].

18.03.2010 tarih ve 27553 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu, kanunun on yedinci maddesi uyarınca yayımlanma tarihinden itibaren altı ay sonra yürürlüğe girmiştir. Kanun tasarısının kamuoyundan gizlenerek üzerinde hiçbir bilimsel tartışma imkânı tanınmamış, Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde metin hakkında yeterli ve bilimsel eleştiriler ortaya konulamamış, çiftçilerin kredi borçlarından Çanakkale Savaşı törenlerinin yapılmasına kadar gündem dışı konular dile getirilmiş, verilen önergelerle tasarıdan bazı fıkralar

---

[326] http://www.tukcev.org.tr/birlesmis-milletler-tuketici-haklari-evrensel-bildirgesi , Erişim Tarihi: 27.02.2018

[327] "Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan Biyogüvenlik Kanunu genelde yetkiyi bilimsel olarak yetkin olmayan tek bir bürokratik mercide toplamayı, biyoteknolojik uygulamaların gelişmesinden çok, engellenmesini amaçlamakta, ancak biyogüvenlik sisteminin bilimsel esaslara göre oluşturulması gereklerini yerine getirecek konuları kapsamamaktadır. Kanun bu haliyle, Türkiye'de biyoteknolojiyle ilgili her türlü araştırma ve geliştirme faaliyetini, Türkiye için fevkalade önemli bu teknolojij alanının gelişmesini kesinlikle önleyecek şekilde sınırlandırılmış oluyor. Genelde GDO içeren ürünlerin yetiştirilmesini yasaklamayı hedefleyen bu yaklaşımın, Türkiye'deki çiftçileri cezalandırma yanında, gıda ve yem sanayi üzerine getireceği ekonomik sıkıntıların da Kanun hazırlanırken göz önünde tutulmadığı gibi aslında yetkiyi Kurul Başkanı'na vererek her türlü dış müdahaleye de olanak sağladığı anlaşılmaktadır." http://research.sabanciuniv.edu/15321/1/Biyogüvenlik_Kanunu_Ne_Getiriyor.pdf , Erişim Tarihi: 01.03.18

[328] Güleşci, a.g.m., s. 176-177. Büyükay, a.g.m., s. 216-218.

çıkarılmış ve ülkemiz aleyhine olacak şekilde, yasalaşmaması gereken bir metin yasalaşmıştır[329].

Biyogüvenlik Kanunu ilk haliyle, Gen hukuku alanında yapılması gereken düzenlemelerin çok sınırlı bir bölümünü ele almış olması nedeniyle, yayım tarihi ile yürürlük tarihi arasındaki altı aylık süre içinde Kanun'daki eksikliklerin ve yanlışlıkların giderileceği yönünde beklentiler olsa da, bu beklentilerin hiçbirisi gerçekleşememiştir.

3.4.4. Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Yönelik Yönetmelik

5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun on altıncı maddesinde, Kanunun uygulanması ile ilgili usul ve esasları düzenleyen Yönetmeliklerin Kanunun yayımlandığı 26.03.2010 tarihinden itibaren en geç üç ay içerisinde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından çıkarılması düzenlenmiştir. Bakanlığın, Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerine Dair Yönetmeliği 13.08.2010 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmış, yürürlük tarihi olarak da, Biyogüvenlik Kanunu ile aynı yürürlük tarihi belirlemiştir[330].

Yönetmelikte GDO ve ürünleri ile ilgili başvuru, değerlendirme, karar, ithalat, işleme, ihracat, etiketleme, izleme, piyasaya sürme, denetim, kontrol, araştırma, geliştirme, deneysel amaçlı faaliyetler, belirli bir alanda denemeler yapılması konuları ile ilgili usul ve esaslar düzenlenmiştir. Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerinin ilk ithalatı için başvurunun Bakanlığa bağlı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü'ne yapılacağı belirtilmiştir.

---

[329] Büyükay, a.g.m., s. 202

[330] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/08/20100813-4.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019. Kanunun ve Yönetmeliğin yürürlük tarihi 29.09.2010'dur.

5977 sayılı Biyogüvenlik Kanununda, Bakanlığın belirlediği eşik değerin üzerinde genetiği değiştirilmiş organizma içeren ürünün etiketlenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Yönetmelikte eşik değer, onaylanmış genler için, Kurulun görüşleri doğrultusunda Bakanlıkça belirlenen, ürünün GDO'lu olarak etiketlenmesini gerektiren alt limit olarak tanımlanmıştır. Gıdaların etiketlenmesini düzenleyen Yönetmeliğin 18. maddesine göre; *"Bu Yönetmelik kapsamında yer alan gıdaların Bakanlık tarafından belirlenen eşik değerin üzerinde; onaylanmış GDO'dan elde edilmiş olması veya onaylanmış GDO'dan elde edilmiş bileşen içermesi veya GDO içermesi veya GDO'dan oluşması durumunda Türk Gıda Kodeksinde yer alan gerekliliklere ilave olarak a) Etiketinde bileşen listesinin bulunması zorunlu olmayan gıdalar için "genetik yapısı değiştirilmiştir" veya "genetik yapısı değiştirilmiş ……… dan üretilmiştir" ibaresi etiket üzerinde açıkça görülecek şekilde belirtilir..."* Ayrıca aynı maddenin son fıkrasında, GDO içermeyen eşdeğer gıdaların etiketlerinde 'ürünün GDO içermediği, GDO'dan oluşmadığı veya GDO'dan elde edilmediği' bilgisinin yer alabileceği belirtilmiştir[331].

Yönetmelikte 29 Mayıs 2014 tarihinde yapılan değişiklikle 'Tanımlar' başlıklı dördüncü maddeye 'GDO Bulaşanı' tanımı eklenmiştir. Buna göre 'GDO Bulaşanı', *genetik modifikasyon teknolojisi uygulanan veya uygulanmayan bir üründe, birincil üretim aşaması dâhil, üretim, imalat, işleme, hazırlama, işleme tabi tutma, ambalajlama, paketleme, nakliye veya muhafaza sırasında ya da çevresel faktörler ile teknik olarak engellenemeyen, önlenemeyen veya tesadüfi olarak bulaşan GDO'ları'*, ifade etmektedir[332].

Yönetmeliğin 'Numune Alma, Analiz ve Değerlendirme' başlıklı maddesinde de değişiklik yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, analiz sonucunda üründe % 0.9'un altında genetiği değiştirilmiş organizma tespiti yapılması halinde, bu durumun 'GDO Bulaşanı' olarak değerlendirileceği belirtilmiştir. AB'nin genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere ilişkin mevzuatında, daha önce analizleri yapılmış ve izin

---

[331] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/08/20100813-4.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019
[332] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140529-2.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019

verilmiş GDO'lu ürünler içinde etiketleme zorunluluğu için esas alınan % 0.9'luk eşik değer, Yönetmelikte GDO'lu ürüne izin verilmesi için belirlenmiş bir değer olarak kabul edilmiştir. Düzenlemenin son halinde Yönetmeliğin yirmi üçüncü maddesinin beşinci fıkrası; "GDO bulaşanı olan ürünlerde bulaşan olarak tespit edilen genlerin Biyogüvenlik Kurulu tarafından onaylanmış olması durumunda ürünler onay amacına uygun olarak kullanılabilir." şeklinde olmuştur. Buna ilaveten hem 'GDO Bulaşanı'na ilişkin tanımda, hem de yirmi üçüncü maddede söz konusu ürünler ile ilgili herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir[333].

Normlar hiyerarşisine göre alt normun üst norma uygun olması gerekmektedir. Bu bağlamda Yönetmelik, kendisinden üst norm olan Biyogüvenlik Kanunu tarafından düzenlenen konulara aykırı hükümler içermemelidir. Ancak Yönetmelikte yapılan bu değişiklikle getirilen yeni düzenlemelerin, Biyogüvenlik Kanunu'nda yer alan yasaklar ve GDO bulaşıklarının engellenmesi için Bakanlığa verilen görevlere rağmen, AB mevzuatı ile etiketlemeye ilişkin belirlenen eşik değerin, Yönetmelik ile 'GDO Bulaşanı' için esas alınması, bir takım eleştirilere uğramıştır. GDO bulaşma kavramı, esasen tüketiciyi GDO bulaşanı olan ürünlerden korumaya yöneliktir. Buna rağmen yapılan değişiklikle GDO bulaşanı, GDO'lu ürüne izin verilmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Bu nedenle Yönetmeliğin yeni şeklinin, GDO bulaşanı ürünlerden halkı korumak yerine, GDO içeren ürünlerin serbest bir şekilde dolaşımının meşrulaştırılması haklı olarak eleştirilmektedir[334].

3.4.5. Biyogüvenlik Kurulu, Bilimsel Komite ve Kurul Kararları

5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun üçüncü bölümünde Bakanlığın görev ve yetkilerinin yanında Biyogüvenlik Kurulu ve Bilimsel Komiteler ele alınmıştır. Kanunun ilk halinin dokuzuncu maddesinde, GDO ve ürünleri için yapılan başvuruların değerlendirilmesi ve bu maddede belirtilen diğer görevlerin yürütülmesi

[333] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140529-2.htm , Erişim Tarihi: 03.10.2019
[334] Sosyal, Tamer(2019), **"Tarımda Biyoteknoloji Uygulamaları ve Bu Tür Buluşların Patentlenebilirliği"**, Selçuk Üniversitesi SBE Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya, s. 144-147 vd.

hakkında, Biyogüvenlik Kurulu oluşturulması öngörülmüştür. Dokuz üyeden oluşacak Kurul için Bakanlıkça dört, Çevre ve Orman Bakanlığınca iki, Sağlık Bakanlığınca bir, Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca bir ve Dış Ticaret Müsteşarlığınca bir üye olmak üzere üyelerin üç yıllık süre için seçilecekleri belirtilmiştir. Bu noktada, amacı GDO ve ürünleri ile ilgili yapılan başvuruları bilimsel kriterler çerçevesince değerlendirmek olan Kurul'un üyelerinin Bakanlıklar tarafından seçilmesi, Kurul'un kararlarının taraflı ve yanıltıcı olabileceği konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle Kanun'da, Kurul başkanının Tarım ve Köyişleri Bakanı tarafından tayin edileceğinin hüküm altına alınması, Kurulu siyasi iktidarın gölgesinde bırakmakta, tarafsızlığını ve güvenirliliğini zedelemektedir. Oysa GDO konusunda bilimsel incelemeler ve görüşler sunması gereken Kurul'un, üyelerinin sadece hükümet kanadından değil, bilim insanlarından, çevreci gruplardan, tüketici örgütlerinden vb. seçilmesi daha yerinde olurdu.

Kanunda Biyogüvenlik Kurulu için sorumluluk kısmı düzenlenmediği gibi karar alma ve denetim mekanizması yine Kurul'a bırakılmıştır. Bu yönüyle AB'deki EFSA'nın aksine, ABD'deki USDA'ya benzer bir yapılanma içerisine girilmiştir. Avrupa Birliği'nde karar alma mekanizması ile denetim mekanizması farklı mercilerde bulunmaktadır (denetim mekanizması EFSA'dır). Kurul'dan çıkacak kararların objektifliği açısından karar alma ve denetim mekanizmalarının ayrı mercilerde olması yerinde bir durum olmasına rağmen, Türk hukukunda bu objektiflik sağlanamamıştır[335].

Kanunun on birinci maddesinde Kurul'a, uzmanlar listesini ve bu listeden seçilen bilimsel komiteleri oluşturma görev ve yetkisi verilmiştir. Burada oluşturulması öngörülen Bilimsel Komitelerin işi, yapılan başvurularda risk değerlendirmesi için sağlanan bilgilerin bilimsel yeterliliğini belirlemek, risk değerlendirme ve sosyo-ekonomik değerlendirme raporlarını hazırlamak ve karar

335 http://www.tbbdm.gov.tr/Dosyalar/denetim%20ve%20izlenebilirlik_TR.pdf , Erişim Tarihi: 09.08.2019

sonrasında ortaya çıkan veya elde edilen her türlü yeni veri ve bilgiyi değerlendirerek bilimsel görüş oluşturmaktır[336].

Verilere göre, Biyogüvenlik Kurulu tarafından 26 Ocak 2011 tarihinde yem amaçlı üç adet GDO'lu soya fasulyesi çeşidi ve ürünlerinin, 24 Aralık 2011 tarihinde yine yem amaçlı on üç adet GDO'lu mısır çeşidi ve ürünlerinin, 21 Nisan 2012 tarihinde yine yem amaçlı üç adet GDO'lu mısır çeşidi ve ürünlerinin kullanımına onay verilmiştir.[337] 2 Ağustos 2017 tarihi itibariyle on adet soya fasulyesi ile yirmi altı adet mısır çeşidi olmak üzere toplamda otuz altı adet GDO'lu ürüne yem amaçlı kullanım için izin verilmiştir[338].

2 Temmuz 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile, Biyogüvenlik Kurulu ve Bilimsel Komiteler kaldırılmıştır. 2 Ağustos 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle de, kaldırılan Kurul ve Komitenin mevzuatta verilen görev ve yetkileri Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilmiştir[339].

3.5. Farklı Ülke Düzenlemelerden Örnekler

3.5.1. Almanya'daki Hukuki Düzenlemeler

Almanya'da biyoteknoloji alanında federal kanun düzeyindeki belli başlı düzenlemeler, embriyo ve yapay döllenmeyi konu alan 13.12.1990 tarihli Embriyo Koruma Kanunu[340], 01.07.1990'da yürürlüğe giren ancak 16.12.1993 tarihinde köklü

---

336 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5977.pdf , Erişim Tarihi: 03.10.2019
337 https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3913/xfiles/gdo-son.pdf , Erişim Tarihi: 09.08.2019
338 http://www.tbbdm.gov.tr/DuyuruAciklama2.aspx?Id=2 , Erişim Tarihi: 09.08.2019
339 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/1043520/Cumhurbaskanligi_genelgesi_yayinlandi__kaldirilan_19_kurul_devredildi.html , Erişim Tarihi: 09.08.2019
340 Kanunun tam adı Gesetz zum Schutz von Embryonen(Embryonenshutzgezest-ESchG)'dir. https://www.gesetze-im-internet.de/gentg/BJNR110800990.html , Erişim Tarihi: 02.03.18

değişiklik[341] içeren GDO ve ürünlerinin çevreye salımını düzenleyen Gen Teknik Kanunu[342] ile 31.09.2009 tarihli İnsanlardaki Genetik Test Kanunu[343]dur.

Konumuz açısından öneme sahip olan Alman Federal Gen Teknik Kanunu, yedi bölüm ve kırk iki maddeden oluşmaktadır. Kanunun ilk bölümünde, genel hükümler (kanunun amacı ve kapsamı, tanımlamalar, Biyolojik Güvenlik Merkez Komisyonu[344], komisyonun görevleri), ikinci bölümünde gen teknik çalışmaları (güvenlik önlemleri, onay ve bildirim aşamaları, onay şartları usulü), üçüncü bölümünde GDO ve ürünlerinin çevreye salımı ve piyasaya sürülmesi, dördüncü bölümde ortak hükümler, beşinci bölümünde sorumluluk hükümleri, altıncı bölümünde cezai hükümler ve son bölümünde de üye devletler içindeki geçiş ve nihai hükümler düzenlenmiştir.

İlk maddeye göre kanunun amacı, genetik mühendislikten kaynaklanan zararlardan etik değerler ölçüsünde insanların sağlığını ve yaşamını, hayvanları ve çevreyi ve mülkleri korumak ve gen tekniği ile ilgili araştırmaları teşvik etmektir. İkinci maddeye göre kanunun kapsamı, genetik mühendislik tesislerini, genetik mühendislik çalışmalarını, genetiği değiştirilmiş organizmaları ve bu organizmaları içeren ürünlerin çevreye serbest salınımı şeklinde düzenlenmiştir. Kanunun üçüncü maddesinde tanımlamalar, duraksamaya ve anlaşılmazlığa yer vermeyecek şekilde ayrıntılı olarak ele alınmıştır[345]. Dördüncü maddede, alanında uzman ve mümkünse mikrobiyoloji, hücre biyolojisi, viroloji, genetik, bitki ıslahı, hijyen, ekoloji, toksikoloji alanlarında uluslararası tecrübeye sahip, Federal Tarım ve Gıda Bakanlığı ve federal bakanlıklar tarafından atanan on iki kişiden oluşan bir Biyogüvenlik

---

[341] Söz konusu bu değişiklikle Kanun, sistem ve yapı itibariyle değişmemiş ancak Avrupa Birliği Yönergelerine uyumlu hale getirilmiştir.

[342] Kanunun tam adı Gentechnikgesetz/Gesetz zur Regulung der Gentechnik-GenTG'dir. https://www.gesetze-im-internet.de/gentg/GenTG.pdf , Erişim Tarihi: 02.03.18

[343] Kanunun tam adı Gesetz über Genetische Untersuchungen beim Menschen/Gendiagnostikgesetz'dir. https://www.gesetze-im-internet.de/gendg/GenDG.pdf , Erişim Tarihi: 02.03.18

[344] Tam adı Zentrale Kommission für die Biogolische Sicherheit'tir.

[345] Burada 'kuruluş/tesis' kavramını hariç tutmak gerekmektedir. Çünkü kuruluş kavramı ile küçük bir odadan, kapsamlı bir fabrikaya kadar her şey bu kavramın içerisine koyulabilmektedir. Bu yönüyle Kanunun eleştirilen bir noktası bu tanımlama olmuştur.

Merkez Komisyonu'nun kurulması öngörülmektedir. Komisyon çalışmalarını yıllık rapor şeklinde kamuyla paylaşmak zorundadır.

Kanunda ikinci bölümde, yedinci ve on üçüncü maddeler arasında düzenlenen güvenlik önlemleri ve güvenlik sistemleri düzenlenmiştir. Genetik mühendisliği çalışmalarında, insan sağlığı ve çevre için risk durumuna göre dört güvenlik seviyesi belirlenmiştir. İlk kategoride insan sağlığı ve çevre için güvenlik riski oluşturmayan biyoteknoloji çalışmaları, ikinci kategoride düşük risk grubu çalışmalar, üçüncü kategoride orta düzeyde bir risk ve son kategoride ise, insan ve çevre için yüksek düzeyde risk söz konusudur. Çalışma yapılacak alanın güvenlik seviyesinde hangi kategoriye gireceğine ilişkin şüphe varsa bu, bir üst risk grubu kategorisine dâhil edilecek ve üst risk grubuna göre izin ve prosedürler uygulanacaktır. Bazı durumlarda yetkili makam, talep üzerine daha düşük bir güvenlik seviyesine sahip güvenlik tedbirlerine izin verebilecektir. Sekizinci maddede genetik değiştirme işlemlerinin sadece genetik değiştirme kuruluşlarında yapılabileceği öngörülmektedir. Genetik mühendislik kuruluşunun, kuruluş ve işletmesi ve aynı şekilde genetik mühendislik çalışmaları kuruluş iznine bağlanmıştır. Kuruluş ve çalışma izin prosedürü, güvenlik seviyesinde ilk iki kategori ile üçüncü ve dördüncü kategoriler için farklılık göstermektedir. Kanunun dokuzuncu maddesinde, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürün harici genetik çalışmalar için risk içermeyen kategoride herhangi bir izin ve bildirim gerekmezken, ikinci kategori için izin ve bildirim şartı getirilmiş; üçüncü ve dördüncü risk grubundakiler için genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere ilişkin prosedürün uygulanacağı bildirilmiştir[346].

Kanunda kuruluş ve faaliyet izinleri arasında fark gözetilmiştir. Genetik olarak değiştirilen organizmaların elde edilmesinde ve piyasaya sürülmesinde, 'Serbest Bırakma ve Piyasaya Sürme' kenar başlığını taşıyan on dördüncü madde dikkate alınır. Piyasaya sürülen genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler, sonrasında Kanunun yirmi beşinci maddesinde düzenlendiği şekliyle izlemeye alınır; yetkili eyalet mercileri tarafından kontrol edilir ve bu mercilerin genetiği değiştirilmiş

[346] http://www.gesetze-im-internet.de/gentg/__9.html , Erişim Tarihi: 04.10.2019

organizma ve ürünlere ilişkin izin verme yetkisine sahip olan Robert-Koch Institut'a bildirilmesi ile süreç tamamlanır[347].

Kanunda sorumluluk türü olarak 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun aksine, tehlike sorumluluğu kabul edilmiştir.

Kanun düzeyindeki düzenlemelerle beraber Almanya'da işletenin somut güvenlik standartları yükümlülüğünü düzenleyen ve gen hukukunun güvenlik çekirdeği niteliğindeki Genetik Mühendislik Güvenlik Yönetmeliği[348], genetik çalışmalarda projeleri yürütenlerin izin meselesini düzenleyen Genetik Mühendislik Usul Yönetmeliği[349], kamu yararı ve komşuların menfaatini korumakla yükümlü olan kamunun katılımını düzenleyen Genetik Mühendislik İzin Yönetmeliği[350], Biyogüvenlik Merkezi Komisyon'un görev ve yetkilerinin düzenlendiği Biyolojik Güvenlik için Merkez Komisyon Hakkında Yönetmelik[351], genetik çalışmalarda gerekli kayıtların ayrıntılarının açıklandığı Genetik Mühendislik Kayıt Yönetmeliği[352], Avrupa Birliği'ne üye devletlerin makam ve komisyonlarının Avrupa'daki izin prosedürlerine katılımını düzenleyen Genetik Mühendisliği Katılım Yönetmeliği[353] ve müracaat ve izinlerde alınacak ücretlerin düzenlendiği Genetik Mühendislik Kanunu'na İlişkin Ücret Yönetmeliği[354] mevcuttur[355].

---

347 http://www.gesetze-im-internet.de/gentg/ , Erişim Tarihi: 04.10.2019
348 Orijinal adı "Gentechnik-Sicherheitsverordnung"dur. 24.03.1995, BGBL I, 297.
349 Orijinal adı "Gentechnik-Verfahrensverordnung"dur. 04.11.1996, BGBL I, 1657.
350 Orijinal adı "Gentechnik-Anhörungsverfahren"dır. 04.11.1996, BGBL I, 1649
351 Orijinal adı "Die Verordnung über die Zentrale Kommission für die Biologische Sicherheit"dir. 05.08.1996, BGBL I, 1232.
352 Orijinal adı "Gentechnik-Aufzeichnungsverordnung"dur. 04.11.1996, BGBL I, 1644.
353 Orijinal adı "Gentechnik-Beteiligungsverordnung"dur. 17.05.1996, BGBL I, 734.
354 Orijinal adı "Bundeskostenverordnun zum Gentechnikgesetz"dir. 09.10.1991, BGBL I, 1972.
355 Büyükay, Yusuf(2005), Gen Analizleri ve Mukayeseli Hukuktaki Düzenlemeler, AÜEHFD, Cilt 9, Sayı 3-4, s. 369-370.

3.5.2. İsviçre'deki Hukuki Düzenlemeler

Dünya genelinde yaygınlaşan biyoteknolojik gelişmeler karşısında ülkelerin kendi mevzuatlarını oluşturma çabalarına yavaş ama sistematik bir karşılık veren İsviçre, genetik alanında en yeni kanuni düzenlemeye sahip ülkelerden birisidir. Oluşturmuş olduğu hukuki düzenlemelerle birçok devletin mevzuatına iktibas edilme/örneklem teşkil etme açısından doğrudan ya dolaylı etkisi olan İsviçre'nin, genetik değişikliği konusundaki düzenlemeleri ile de bu özelliğini sürdürdüğü söylenebilir. Bu konudaki önemli faktörler, hem Avrupa Birliği bünyesinde çıkarılan Yönergelerin takip edilmesi, hem konunun doktrinde ve kamuoyunda enine boyuna tartışılması ve diğer ülkelerde yapılan düzenlemelerin değerlendirilerek konunun ayrıntılı bir şekilde ele alınması gösterilebilir[356].

İsviçre'de konu ilk olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. Buna göre genetik alanındaki çalışmalar, insanlar üzerindeki genetik araştırmalar ve insan dışındaki genetik araştırmalardır.

İnsanlar Üzerindeki Genetik Araştırmalar Hakkında Kanun[357], 8 Ekim 2004 tarihinde yayımlanmıştır. İlk haliyle on bölüm ve kırk dört maddeden oluşan kanun, adından anlaşılacağı üzere insanlar üzerindeki genetik araştırma ilkelerini düzenlemektedir.

Konumuz açısından asıl öneme sahip olan kanun, İnsan Dışındaki Alanlara İlişkin Genetik Değiştirme (Mühendislik) Kanunu'nudur[358]. Yedi bölüm ve otuz sekiz maddeden oluşan bu Kanun, 21 Mart 2003 tarihinde yayımlanmış ve o dönemde meri olan birçok kanunda değişikliği beraberinde getirmiştir.

---

[356] Büyükay, Gen Analizi, s. 373.

[357] Orijinal adı Bundesgesetz über Genetische Untersuchungen beim Menschen(GUMG)'dir. https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/20011087/index.html , Erişim Tarihi: 09.03.18

[358] Orijinal adı Bundesgesetz über die Gentechnik im Ausserhumanbereich, Gentechnikgesetz/GTG'dir. https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19996136/201801010000/814.91.pdf , Erişim Tarihi: 09.03.18

Kanunun birinci maddesinin ilk fıkrasında amacının insanları, hayvanları ve çevreyi genetik mühendisliğinin kötüye kullanılmasına karşı korumak ve genetik mühendisliğinin uygulanmasında insan, hayvan ve çevre yararını gözetmek olduğu belirtilmiştir. İkinci fıkrasında, insanların, hayvanların ve çevrenin sağlığı ve güvenliğini korumak, biyolojik çeşitliliği ve toprak verimini sürekli olarak korumak, canlıların haysiyetine saygı duymak, tüketicilere seçim özgürlüğü sunmak, tüketicilerin aldatılması önlemek, tüketiciyi bilgilendirmek gibi konuların kanunun uygulanmasında göz önünde bulundurulması şartı koyulmuştur.

Kanunun kapsamı üçüncü maddede, genetik olarak değiştirilmiş hayvanların, bitkilerin ve diğer organizmaların yanı sıra metabolitlerin ve atıklarının ele alınması olarak belirlenmiş; genetiği değiştirilmiş organizmalardan türetilen ürünler için sadece etiketleme ve bilgilendirme kurallarının (madde on yedi ve on sekiz) uygulanacağı öngörülmüştür.

Kanunun ikinci bölümünde, genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin genel hükümler ve temel kurallar düzenlenmiştir. Altıncı maddenin ilk fıkrasında, genetiği değiştirilmiş organizmaların, insan, hayvan ve çevre sağlığı ile biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etkisi yoksa işlenebileceği; ikinci fıkrasında, kapalı sistemlerdeki deneylerde istenen sonuca ulaşılamaması, deneyin aynı zamanda genetiği değiştirilmiş organizmaların biyogüvenlik ile ilgili araştırmalara katkı sunması, insan ve veteriner hekimlikte kullanılan antibiyotiklere genetiği değiştirilmiş direnç geni içermemesi halinde genetiği değiştirilmiş organizmaların deneysel amaçlı serbest bırakılabileceği düzenlenmiştir. Önemli bir düzenleme olan maddenin üçüncü fıkrasında, çevrede kullanılması amaçlanan genetiği değiştirilmiş organizmaların, insan ve veteriner hekimliğinde direnç genleri içermemesi ve deneylerle sabit olmak üzere ekosistem üzerinde risk içermemesi halinde piyasaya sürülebileceği öngörülmektedir[359].

[359] https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19996136/201801010000/814.91.pdf , Erişim Tarihi: 09.03.18

Kanunun sekizinci maddesine bakıldığında, kanun koyucunun sadece insanın haysiyet ve onuruna değil, bitki ve hayvanların da onuruna önem verdiği görülmektedir. Düzenlemeye göre, genetik değişiklik çalışmalarında hayvanlar ve bitkiler de dâhil olmak üzere canlının haysiyetinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bitki ve hayvanların haysiyetinin göz ardı edilmemesindeki ölçüt, hayvanlara ve bitkilere verilen zararın ağırlığının ve korunmayı hak eden çıkarların öneminin karşılaştırılarak her vaka özelinde ayrı ayrı değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nda ve birçok ülkenin mevzuatında düzenlenmeyen bir alan olan 'omurgalılarda genetiğin değiştirilmesi' konusu, bu Kanunda düzenlenmektedir. Kanunun dokuzuncu maddesinde, genetiği değiştirilmiş organizmaların sadece insanlar ve/veya hayvanlar üzerinde araştırma, tedavi ve teşhis amaçlı olarak üretilebileceği ve piyasaya sürülebileceğini öngörmektedir.

Piyasaya sürülmesi amaçlanan genetiği değiştirilmiş organizmalar için aranan şartların ve izin sürecinin nasıl işleyeceğini Federal Konsey belirleme yetkisine sahiptir. Deneysel amaçlı serbest bırakılacak olan genetiği değiştirilmiş organizmalar ile çevrede kullanılması amaçlanan genetik olarak değiştirilmiş organizmaların pazarlanması için müracaatlar, Federal Gazete'de ruhsatlandırma otoritesi tarafından otuz gün boyunca kamuya açık olarak yayımlanacaktır. 20 Aralık 1968 tarihli Federal Yasanın hükümleri uyarınca idari usulde taraf olan herkesin buna itiraz hakkı söz konusudur. Burada dikkat edilmesi gereken konu, Kanun koyucunun genetiği değiştirilmiş organizmaların çevreye salımı ile piyasaya sürülmesinin farklı izin prosedürüne tabi tutmuş olmasıdır[360].

[360] https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19996136/201801010000/814.91.pdf , Erişim Tarihi: 09.03.18

On dördüncü maddede, genetiği değiştirilmiş organizmaların izin ve onay sürecine ilişkin teknik ya da deneysel bilgilere dayalı olarak Federal Konsey tarafından basitleştirilmiş işlem muamelesi görmesi düzenlenmiştir.

Kanundaki en önemli düzenlemelerden biri, 'İşaret/Kimlik' kenar başlığını düzenleyen on yedinci maddedir. Maddeye göre, genetiği değiştirilmiş organizmaları piyasaya süren herkes, tüketicilerin yedinci madde kapsamında seçim özgürlüğünü sağlamak ve ürün hakkında yanlış beyanda bulunulmasını önlemek için etiketleme zorunluluğu getirilmiştir. Etiketlemede, ayrıntıları Federal Konseyce belirlenmek üzere, 'genetiği değiştirilmiş' veya 'genetik olarak değiştirilmiş' ifadeleri yer almak zorundadır. Federal Konsey özellikle genetik olarak değiştirilmiş organizmalardan elde edilmiş gıda ve katkı maddesi ürünlerin etiketlenmesini düzenlemekle sorumlu tutulmuştur.

On sekizinci maddede genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere karşı bilgiye erişim hakkı kapsamında dosyaların, bütün kamuoyuna açık olacağı düzenlenmiştir.

İsviçre Federal Biyogüvenlik Komisyonu kenar başlığını içeren yirmi ikinci maddeye göre Federal Konsey, Biyogüvenlik konusunda çeşitli alanlardaki uzmanlardan oluşan bir Federal Uzman Komisyonu oluşturacaktır. Oluşturulacak olan bu Komisyon, düzenlemeler ve icra makamları gibi biyogüvenlik konularında Federal Konsey'e tavsiyelerde bulunacak, halkla olan diyalogu yönetecek ve faaliyetleri ile ilgili Federal Meclis'e düzenli olarak raporlar sunacaktır[361].

Biyogüvenlik Kanunu'na yöneltilen eleştiriler içerisinde yer alan Etik Kurulu eksikliği, İnsan Dışındaki Alanlara İlişkin Genetik Değiştirme (Mühendislik)

---

[361] https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19996136/201801010000/814.91.pdf , Erişim Tarihi: 09.03.18

Kanunu’nda düzenlenmiştir. ‘İnsan Dışındaki Biyoteknoloji için Federal Etik Komitesi’ kenar başlığı ile ele alınan bu konuya göre Federal Konsey, Federal Etik Komitesi için bilimsel ya da uygulamalı etik bilgisi olan farklı disiplinlerden üyeler atayacaktır. Komisyon, biyoteknoloji konularında yetkili diğer federal ve kanton komisyonları ile işbirliği yapacak ve biyoteknolojik gelişmeleri ve uygulamaları izleyip etik açıdan değerlendirecektir.

Kanunun yerinde sayılabilecek bir diğer maddesi; araştırma, geliştirme ve teşvik amaçlı düzenlenen yirmi altıncı maddesidir. Bu maddeye göre Federal hükümet, biyoteknoloji alanındaki araştırma ve çalışmaları teşvik edecek ve destekleyecektir. Biyoteknolojinin kullanımı, fırsatları ve riskleri hakkında da halkın bilgi seviyesini artırılmaya çalışacaktır.

Genetiği değiştirilmiş organizmalardan kaynaklanan zararlardan ötürü Biyogüvenlik Kanunu’nda kusur sorumluluğu kabul edilmişken, bu Kanunda zarardan sorumluluk olarak otuzuncu madde gereğince ‘tehlike sorumluluğu’ esas alınmıştır.

Biyogüvenlik Kanunu’nda genetiği değiştirilmiş organizmalardan kaynaklanan zararın tazmin talebi için, zarar görenin zararı ve zarar vereni öğrenmesi tarihinden itibaren iki ve yirmi yıllık zamanaşımı süreleri düzenlenmişken bu süreler, Kanunun 32. maddesinde zarar görenin zararı ve zarar vereni öğrenmesi tarihinden itibaren üç ve her halükarda otuz yıl olarak öngörülmüştür. 33. maddede ise, ispat yükümlülüğüne ilişkin kolaylıklar getirilmiştir. Maddenin ilk fıkrasına göre zarar ile fiil arasındaki nedensellik bağında ispat yükü, tazminat talep edende olmasına rağmen, devamı fıkrasında ispat için kesin bir emare aranmamakla beraber kuvvetli emarenin olması ispat açısından yeterli sayılacağı öngörülmektedir.

Son olarak Kanunun otuz beş ve otuz beş ‘a’ maddelerinde genetiği değiştirilmiş organizma faaliyetlerinden kaynaklanan cezai ve idari yaptırımlar düzenlenirken, kalan son üç maddesinde son hükümler(geçiş dönemi, referandum ve yürürlüğe giriş) ele alınmıştır[362].

3.5.3. Fransa’daki Hukuki Düzenlemeler

Fransa’da 1992 yılına kadar genetik mühendisliği alanında özel bir kanun bulunmamakla beraber bu alandaki çalışmalar, teknik kuralları belirleyen yönetmeliklerde öngörüldüğü şekliyle yapılıyordu. 13.02.1992 tarihinde özel bir Genetik Mühendislik Kanunu[363]’nun yürürlüğe girmesiyle, genetik çalışmalar üzerinde Araştırma Bakanlığı ve Çevre Bakanlığıyla bazı bakanlıklar yetkili kılınmıştır. Bununla beraber “Genetik Mühendislik Komisyonu” ve “Çevreye Salım Komisyonu” genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili konularda kilit rol oynamaktadır[364].

3.5.4. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Hukuki Düzenlemeler

Dünyanın en büyük genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürün üreticisi ve genetiği değiştirilmiş tohum patentlerinin çoğunluğunu elinde bulunduran şirketleri ülkesinde barındıran Amerika Birleşik Devletleri’nde, genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin özel bir kanuni düzenleme bulunmamaktadır. Bunun yerine genetik alanındaki çalışmalar, Bakanlıkların yönetmeliklerine dayalı olarak sürdürülmektedir. Ülkede hâkim olan görüş, gen teknik düzenlemeleri için özel kanun ve yönetmeliklere gerek olmadığı, bu ihtiyaçların mevcut kanun ve yönetmeliklerin uygulanması yoluyla karşılanabileceği yönündedir. 1986 yılında

---

[362] https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19996136/201801010000/814.91.pdf , Erişim Tarihi: 09.03.18

[363] Tam adı “Relative au controle de l'utilisation et de la dissemination des organismes genetiquement modifies et modifiant”dır. https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000161523 , Erişim Tarihi: 07.03.18.

[364] Büyükay, ***“Gen Analizleri ve Mukayeseli Hukuktaki Düzenlemeler”***, AÜEHFD, Cilt 9, Sayı 3-4, 2005, s. 371-373.

Bilim ve Teknoloji Politikası Ofisi (Office of Science and Technology Policy) tarafından yetkili Bakanlık ve makamlarla alınan karar gereğince, genetik değiştirme yoluyla elde edilen ürünler ile diğer üretim tarzları arasında farklı bir uyarı ve izin sistemi gerekli görülmemektedir.[365].

Gen teknik çalışmalarında ABD'de yetkili ve görevli kılınan beş kuruluş vardır. Bunlar Amerikan Çevre Ajansı (United States Environmental Protection Agency-US EPA), Gıda ve İlaç Dairesi (Food and Drug Administration-FDA), Amerikan Tarım Bakanlığı (United States Department of Agriculture-USDA), Hayvan ve Bitki Sağlığı Servisi (Animal and Plant Health Inspection Service-APHIS) ve Milli Sağlık Enstitüsü (National Institute of Health-NIH)'dür.

İzin ve onay konusunda vermiş olduğu kararlar, başka ülkelerce referans alınan FDA; Federal Gıda, İlaç ve Kozmetik Sözleşmesi'ne göre genetik olarak değiştirilen gıda ve ilaçlarda yetkili kılınmıştır[366].

Amerika'da genetik çalışmalarda onay aşamasında en büyük etki Milli Sağlık Enstitüsü (NIH)'ndedir. NIH yönergeleri, Amerikan Tarım Bakanlığı'nın genetiği değiştirilmiş organizmalar ve ürünler için, yapacağı uygulamalarda büyük önem taşımaktadır. Amerikan Tarım Bakanlığı (USDA) genetik olarak değiştirilmiş bitkilerin çevreye serbest bırakılması konusunda yetkili kılınmıştır. Bununla beraber genetiği değiştirilmiş organizmaların çevreye serbest bırakılmasında Amerikan Çevre Koruma Ajansı (EPA) ile birlikte yetkilidir. EPA, zararlı bitki ve hayvanlarla mücadele için kimyasal ilaçların onay verme sürecinde yetkilidir[367].

---

[365] Büyükay, ***"Gen Analizleri"***, s. 370. Hohmeyer, vd. (1994), ***"International Regulierung der Gentechnik"***, Heidelberg, 1994, s. 51-52.
[366] https://www.fda.gov/food/food-ingredients-packaging/food-new-plant-varieties , Erişim Tarihi: 07.10.2019
[367] https://www.epa.gov/sites/production/files/2015-09/documents/ch4-wozniak-etal-fifra-ffdca-tsca-112012_0.pdf , Erişim Tarihi: 01.10.2019

3.5.5. Japonya'daki Hukuki Düzenlemeler

Genetik mühendislik çalışmalarıyla ilgili Japonya'da dört Bakanlıkla iki kurum, görevli ve yetkili kılınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology, kısaca MEXT), devlet tarafından finanse edilen özellikle üniversite bünyesindeki genetik mühendislik çalışmaları olmak üzere bütün araştırma alanlarında; Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı (Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, kısaca MAFF) genetik çalışmalar ve genetiği değiştirilmiş organizmaların hem balıkçılık alanında hem de tarım ve orman alanlarında piyasaya sunulmasında, biyoçeşitliliğin ve çevrenin korunmasında görevli ve yetkilidir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (Ministry of Health, Labour and Welfare -MHLW), ilaç imalatı ve gıda üretimi alanlarında kullanılan genetik mühendislik işlemlerinde; Dış Ticaret ve Endüstri Bakanlığı (Ministry of Economy, Trade and Industry -METI) ise yabancı kimyasallar gibi endüstriyel ürünler hakkında yetkilendirilmiştir. Bakanlıkların yanı sıra yetkili ve görevli kılınan Çevrenin Korunması Kurumu (Environmental Protection Agency, EPA), genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin piyasaya sürülmesinde Tarım Bakanlığı ile ortak çalışma içerisindedir. Bilim ve Teknoloji Kurumu (Science and Technology Agency, STA) ise endüstri alanındaki genetik mühendislik çalışmalarının tamamında yetkili kurumdur[368].

Japonya'da özel olarak düzenlenmiş biyogüvenlik kanunu bulunmamaktadır. Düzenlemelerin çoğunluğu yönetmelik ve tavsiye düzeyindedir. Özel bir biyogüvenlik kanunu yerine Cartagena Protokolü'ne uyarlı, Amerikan hukukundakine paralel olacak şekilde, mevcut düzenlemeler üzerinde değişiklik yapılarak biyogüvenlik mevzuatı oluşturulmuştur[369]. Nitekim Sağlık ve Sosyal

---

[368] Büyükay, ***"Gen Analizleri ve Mukayeseli Hukuktaki Düzenlemeler"***, s. 371-372.

[369] https://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/EF1EFCC4DA7F9F7FC1257D2D0055F2E7/$file/BWC+MX+2014+-+Presentation+-+Day+4+Afternoon+Japan.pdf s. 5. , Erişim Tarihi: 07.03.18

Yardım Bakanlığı, genetik değişikliği ile elde edilen ilaçlar alanında Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (FDA)'nin yönergelerini iktibas etmiştir[370].

Japon hukukunda genetiği değiştirilmiş organizma veya bu organizmaları içeren ürün izni için gıdalarda MHLW'ye, hayvan yemlerinde ise MAFF'a başvuruda bulunduktan sonra konu, Bakanlar Kurulu, Gıda Güvenliği Komisyonu ve GDO için Araştırma Grubu tarafından değerlendirilir. Değerlendirmeler tamamlandıktan sonra, kamuoyunun yetkili makamlarla bilgi alışverişinde bulunabilmesi için sonuçlar açıklanır[371].

Genetiği değiştirilmiş organizma veya organizma içeren ürünlerin etiketlenmesi, ürünün doğrudan genetiği değiştirilmiş organizmalara bağlı olup olmadığı şartına bağlanmıştır. Eğer, genetiği değiştirilmiş organizmalar ürünün son halinde bulunuyorsa, genetiği değiştirilmiş organizma miktarı, ürünün toplam ağırlığının %5'ini geçiyorsa ve genetiği değiştirilmiş bileşenleri, ürünün ilk üç maddesi arasında ise o ürünün etiketlenmesi zorunludur. Etiketlemede 'genetiği değiştirilmiş' veya 'ayrım yapılmayan genetiği değiştirilmiş organizma' gibi ifadelerin kullanılması gerekmektedir. İşleme tabi tutulduktan sonra orijinal ürünün DNA özelliklerinin koruyan gıdalar için 'genetik olarak değiştirilmemiştir' şeklinde etiketleme yapılması tercihe bırakılmıştır[372].

3.5.6. Çin'deki Hukuki Düzenlemeler

2015 yılında güncellenen Gıda Güvenliği Kanunu'nun uygulamaya koyulmasıyla beraber Çin, genetiği değiştirilmiş organizmaların etiketlenmesi konusunda AB mevzuatına paralel bir konuma kaymıştır. Söz konusu Kanunda

---

[370] Büyükay, Gen Analizleri, s. 372

[371] Ebata vd.(2013), ***"For The Approval Process for GMOs: The Japanese Case"***, AgBioForum, 16(2), 140-160, s. 147 vd

[372] Ebata, Punt, Wesseler; a.g.m., s. 140-160. Ayrıca Bkz. https://www.foodsafetymagazine.com/magazine-archive1/junejuly2016/international-regulations-on-genetically-modified-organisms-us-europe-china-and-japan/ , Erişim Tarihi: 07.03.18.

etiketleme yükümlülüklerini ihlal edenlere, hem para cezası hem de lisanslarının askıya alınması gibi yaptırımlar öngörülmektedir. Ancak, etiketlemenin ayrıntılarına ilişkin etikette hangi ibarelerin yer alacağı, yazı tipi boyutu ve diğer konulara yönelik özel kurallar henüz açıklanmamıştır. Bununla beraber Çin, diğer ülkelerde genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili gelişen teknoloji ve yapılan hukuki düzenlemelerin de farkındadır. 2007-2010 yılları arasında yapılan anketlerde, Çinli tüketicilerin çoğunluğunun genetiği değiştirilmiş ürünleri satın almaya karşı olmadıklarını, genetiği değiştirilmiş gıdalar hakkında duyumlarının olduğunu, fakat tüketici bilincinin yüksek olmadığını göstermektedir[373].

Çin'de GDO yönetmelikleri 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. 2000 yılı sonunda Çin'de, GDO'ların araştırma enstitülerinden ve GDO üreticilerinden biyogüvenlik incelemesi için yapılan dört yüz kırk üç başvurunun yaklaşık dörtte birini onaylamıştır[374]. 2002 yılında Çin, GDO'lar içeren bütün gıda ürünlerinin güvenlik değerlendirmesi almasını ve buna göre etiketlemenin yanı sıra onay sürecinden geçmesini talep etmeye başlamıştır. Ancak bu etiketleme gereklilikleri tam olarak yerine getirilememiştir. Bu duruma ilişkin 2000'li yılların başında, Çinli akademisyen araştırmacıların farklı otoriteler arasında iyi koordine edilmemiş olan GDO yasa ve yönetmeliklerindeki boşluklara ilişkin eleştirileri söz konusudur[375].

Çin'de genetiği değiştirilmiş gıdaların etiketlenmesi ile ilgili artan tüketici taleplerinin[376] sonucunda, 2015 yılı Ekim ayında yapılan kanuni düzenlemelerin

---

373 https://www.foodsafetymagazine.com/magazine-archive1/junejuly2016/international-regulations-on-genetically-modified-organisms-us-europe-china-and-japan/ , Erişim tarihi: 12.03.18. Ayrıca Bkz. Fei Han ve arkadaşları,(2015), ***"Attitudes in China about Crops and Foods Developed by Biotechnology."*** *PLoS One*10(9):e0139114, September http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0139114 , Erişim Tarihi: 12.03.18.

374 Onaylanan ve etiket taşıması zorunlu olan belli başlı ürünler; soya fasulyesi tohumları, soya fasulyesi, soya fasulyesi tozu, soya fasulyesi yağı, soya fasulyesi unu; tohum mısır, mısır, mısır yağı, mısır tozu; kolza tohumu, kolza tohumu, kolza tohumu yağı, kolza tohumu küspesi; pamuk tohumu; domates tohumu, taze domates ve salçadır.

375 Wanhua, Yang(2003), ***"Regulation of Genetically Modified Organisms in China."*** Review of European Comparative & International Environmental Law, Volume 12, Issue 1, April 2003, s. 99-108

376 Tüketici taleplerinin artmasındaki en önemli faktörler geleneksel medya ile sosyal medyadaki haberlerdir. Söz konusu haberlerle genetiği değiştirilmiş gıdaların yan etkileri hakkında Çin halkının endişeleri artmaktadır. Bazı ünlü Çinlilerin de bu tartışmalara katılması konunun ciddiyetini ve

uygulanıp uygulanmayacağı ve uygulanacaksa nasıl uygulanacağı bilinmemektedir. Bu yüzden Çin'in genetiği değiştirilmiş organizmalara karşı kurallarının sıkı ancak uygulamalarının belirsiz bir özellik taşıdığı söylenebilir[377].

3.6. Hukuki Düzenlemelere İlişkin Genel Değerlendirme

Biyoteknoloji uygulamalarının tarım, gıda ve hayvancılık sektöründen kimya, sağlık sektörüne kadar birçok alanda karşımıza çıkması, 2010 yılı itibariyle dünyada ekili bulunan soyanın %81'inin, pamuğun %64'ünün, mısırın da %29'unun genetik olarak değiştirilmiş olması, 1996 yılında genetiği değiştirilmiş organizma ve ürün içeren ekim alanını yaklaşık iki milyon hektar iken, bu miktarın 2009 yılında yüz yirmi beş milyon hektara, 2014 yılı itibariyle de yüz yetmiş beş milyon hektara çıkması, yapılan deneyler ve sonuçları, taşıdığı potansiyel riskler, tohumun patentlenmesi gibi birçok nedenle bu alanda ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır[378].

---

yayılma gücünü de artırmaktadır. Gelen bu tepkilere karşı Çin hükümeti halkın genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlere yönelik endişesini azaltmak için hem etiketleme zorunluluğu getirmiş hem de çoğu GD ürünün ithalatını yasaklamıştır. Ayrıca Çin hükümeti tüketicilerin aldıkları ürünlerin içerisinde genetiği değiştirilmiş organizma içerip içermediği ya da ürünün genetiği değiştirilmiş ürün olup olmadığı hakkında bilme haklarının olduğu politikasını da savunmaktadır. Kamunun genetiği değiştirilmiş ürünlere karşı olumsuz tutumu nedeniyle çoğu mısır ve soya satıcısı firma, müşteri çekebilmek için ürünlerinin üzerine 'genetiği değiştirilmemiştir' ibareli etiketler yapıştırmaktadır.
Bütün bunlarla beraber Çin hükümetinin kamuoyunun tutumuna paralel bir düşünce içerisinde olduğunu söylemek de güçtür. Çünkü halkın GDO gıdalarına yönelik olumsuz tutumuna karşı mücadele etmek için, Tarım Bakanlığı 2014'ün sonlarında bu endişeleri gidermek için medya, seminerler ve sokak reklamlarını kullanacağını söylemiştir. Şubat 2015'te Çin hükümeti, GD gıdalarının faydaları ve güvenliğiyle ilgili genel halkı bilinçlendirmeye yönelik ayrıntılı çabaları içeren bir politika belgesi yayınlamıştır. Ağustos 2015'te Tarım Bakanlığı, Çin ve diğer ülkelerin sertifikalı GD gıdalarının geleneksel gıdalar kadar güvenli olduğunu kanıtlayan kapsamlı araştırmalar yaptığını söylemiştir. Çin'de satılan tüm ürünlerin GD gıda olarak etiketlendiğini ve halkın bu konuda kapsamlı araştırmalar yapmış olan uzmanların görüşlerine güvenmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Çin Hükümeti ayrıca, yabancı gıda şirketlerinin ve kuruluşlarının tartışmaya katılmasına ve Çin'deki GD gıdalarının güvenliğini teşvik etmeye başlamasına da izin vermektedir. Ağustos 2015'te bir dizi uluslararası biyoteknoloji şirketini temsil eden Croplife International, Sina Weibo ve Tencent WeChat kamu mesajlaşma hesaplarını Çin halkına görüşlerini tanıtmak için kurmuştur. Bunlar da Çin hükümetinin GD ürünlere karşı hem kamuoyu tepkisini azaltmak için düzenlemeler yaptığı hem de halkı GD ürünlere karşı ısındırmaya çalıştığı yönünde değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi içiniz Bkz. https://www.healthandsafetyinshanghai.com/labeling-genetically-modified-foods.html , Erişim tarihi: 12.03.2018.

[377] https://thediplomat.com/2019/05/chinas-gmo-paradox/ , Erişim Tarihi: 11.10.2019

[378] https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3913/xfiles/gdo-son.pdf
ve http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/42/ , Erişim Tarihi: 01.08.2019

Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin çevreye serbest salınımında ya da gıda maddesi olarak kullanılmasında, sınır aşan hareketlerinde meydana gelebilecek kazalarda etkilerinin tam olarak kestirilememesi nedeniyle uluslararası arenada uygulanacak ilkelerin en başında ihtiyatlılık prensibi kabul görmektedir. 1992 yılındaki Rio Deklarasyonu'nun on beşinci maddesinde kendisine yer bulan ihtiyatlılık prensibi, çevrenin korunması için, içerisinde bilimsel kesinlik taşımayan, riskli her türlü harekette uygulanabilecek ve uluslararası örf ve adet hukukun temel ilkelerinden bir tanesidir. İhtiyatlılık prensibi, riskin göz önünde bulundurulup insan sağlığı ve çevrenin telafisi imkânsız zarar görmesine engel niteliğinde olsa da, bağlayıcılığı olmadığı için işlevsel bir ilke olmadığı yönüyle eleştirilmektedir[379].

İhtiyatlılık prensibinin tavsiye niteliğinde olması nedeniyle, güncel hayatta karşılaşılan sorunların üstesinden gelinmesi için 1993 yılında taraf devletler açısından bağlayıcı niteliği bulunan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. Ancak uygulamada gelişen biyoteknolojik gelişmelere karşılık verememesi nedeniyle, bu Sözleşme'ye bağlı olmak şartıyla ve özel olarak transgenik ürünlerin düzenlendiği Cartagena Protokolü imzalanmıştır. Protokolün temel amacı, biyoteknolojik uygulamalar sonucunda insan sağlığı ve çevreye verilmesi olası zararın en aza indirilmesidir. Cartagena Protokolü, hem ticaret ve çevre hukukuna yönelik düzenlemeler içermesi, hem de ihtiyatlılık prensibini temel kriter kabul etmesi nedeniyle sui generis nitelikte ve bu alanda ilk uluslararası hukuki metindir. Protokol kapsamında genetiği değiştirilmiş canlı organizmaların ele alınması nedeniyle, genetiği değiştirilmiş tahıllardan elde edilen yağ, sos, un gibi işlenmiş ürünler ile gıda güvenliği konularına değinilmediği için Protokol eleştirilere uğramıştır[380].

Avrupa Birliği'nde ise, genetiği değiştirilmiş organizmalara/biyoteknolojik uygulamalara ilişkin hem Birlik düzeyinde hem de üyelerin kendi iç hukuklarında çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Birlik düzeyinde konu, sistem yönergesi, serbest

---

379 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2735.pdf , Erişim Tarihi: 01.10.2019
380 http://www.cmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=391 , Erişim Tarihi: 01.10.2019

salım yönergesi, GDO'ların deney amaçlı çevreye salınımı, GDO'ların piyasaya sürülmesi, birlikte mevcudiyet, izin usulü, koruma tedbirleri, etiketleme gibi konular ayrı ayrı ele alınıp düzenlenmiştir. Bununla beraber üye ülkeler, Birlik düzeyinde yapılan düzenlemelere ters düşmeyecek şekilde kendi iç hukuklarında da çeşitli düzenlemeler geliştirmişlerdir[381].

Bitki örtüsü (flora) ve hayvan çeşitliliği (fauna) bakımından çok zengin olan ülkemizde, biyoteknolojik uygulamaların önemi bir kat daha artmaktadır. Türkiye, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne 1996 yılında, Sözleşme'ye ek olarak çıkartılan Cartagena Protokolü'ne de 2003 yılında taraf olmasına rağmen, hem Sözleşme'de hem de Protokol'de yer almasına karşılık iç hukuktaki biyoteknolojik uygulamalara ilişkin kanun düzeyinde ilk hukuki metni ancak 2010 yılında çıkartabilmiştir. Dünya genelinde, biyoteknolojik uygulamaların başlangıç tarihi olarak 1996 yılı esas alınırsa, bu kadar hayati bir meselenin 2010 yılına kadar idarenin düzenleyici işlemleriyle yönetilmesi, yani idarenin keyfiliğine bırakılması, insan haklarının korunması noktasında gerekli önem ve özenin gösterilmediğini düşündürmektedir. Ulusal Biyogüvenlik Kanunu çıkana kadar yönetmeliklerle idare edilen biyoteknolojik uygulamaların ve GDO'lu ürünlerin ticaretinin, idarenin bu konuda keyfi davranabileceği de dikkate alınırsa, 2010 yılına kadar kontrol dışı olduğu söylenebilir. Nitekim ülke içerisine GDO'lu ürün sokmak ve ülke içinde GDO'lu ürün üretmek yasak iken, 1998 yılında Nazilli ve Çukurova'da genetiği değiştirilmiş pamuk üretimi başlamış, ilerleyen dönemlerde yapılan laboratuvar testleri sonucunda bebek mamalarından devam mamalarına kadar birçok üründe GDO ve bulaşanı tespit edilmiştir. Bu konuda ulusal bir biyogüvenlik kanunu çıkması ne yazık ki yeterli olmamıştır. Çünkü GDO'lara ilişkin hukuki düzenlemelerin bir yandan tarafı olduğumuz Protokol'e ve AB müktesebatına uyarlanmaya çalışılması, diğer taraftan da başta ABD gibi GDO üreticisi ve ihracatçısı devletler ile biyoteknoloji şirketlerinin istekleri doğrultusunda hareket edilmesi, Kanunda ve yönetmelikte birçok değişikliğin yapılmasına neden olmuştur. Kanuna dayanarak çıkartılan uygulama yönetmeliği bile yürürlüğe girdikten sonraki ilk altı ay içerisinde üç defa değişikliğe uğramıştır. Benzeri şekilde, Biyogüvenlik Kanununda kurulması

---

381 https://ec.europa.eu/food/plant/gmo_en , Erişim Tarihi: 01.10.2019

öngörülen ve kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber kurulup çalışmalarına başlayan Biyogüvenlik Kurulu, 2 Ağustos 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilerek lağvedilmiştir[382].

Halen yürürlükte olan Biyogüvenlik Kanununa bazı eleştiriler getirilmektedir. Özellikle kanunda, GDO'ların deney amaçlı çevreye serbest salımına ilişkin şartların belirtilmemiş olması, vahşi hayvanların genetiğinin değiştirilmesi yasağının açıkça düzenlenmemiş olması, tüketicilerin bilgilendirilmesine yer verilmemiş olması, GDO ve ürünlerinin işaretlenmesinin konu edilmemesi, bununla beraber kanunda yer alan etiketlemeye ilişkin eşik değer şartı koyulmasının gereksiz olması, biyoteknoloji alanındaki araştırmaların ve eğitimin teşvikine yer verilmemiş olması, biyoetik komisyonunun gerekliliği üzerinde hiç durulmamış olması ve çevre ve tüketici örgütlerinin dava açabilmesine olanak tanınmamış olması gibi konular, Kanunda düzenlenmesi gerekirken düzenlenmemesi nedeniyle eleştirilmektedir[383].

---

[382] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/08/20180802-2.pdf , Erişim Tarihi: 28.06.2019
[383] http://www.tbbdm.gov.tr/Dosyalar/HUKUK_TR.pdf
ve http://www.tbbdm.gov.tr/ArsivYem/Misir/Sosyo/T25.pdf , Erişim Tarihleri: 25.09.2019

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMA VE ÜRÜNLERİN SAĞLIK HAKKI VE SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE YAŞAM HAKKI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerin Sağlık Hakkı ve Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı Kapsamında Değerlendirilmesi ve Karşılaşılan Sorunlar

4.1.1. Genel Bilgilendirme ve Karşılaşılan Sorunlar

Genetiği değiştirilmiş organizmalar, modern biyoteknolojik yöntemlerin ağırlıklı olarak gıda üretim mekanizmaları üzerinde kullanılması şeklinde tanımlanabilmektedir. Toplum ve endüstriyel hayat alanlarında, kullanım oranının her geçen gün genişlemesiyle birlikte toplum ve çevre sağlığı açısından dikkat çekici bir gündem olarak ön plana çıkmaktadır. Genetiği değiştirilmiş organizmaların güvenilir olduğuna ilişkin görüşlerin yanı sıra, insan ve çevre sağlığını tehdit ettiği iddiasını savunan çok sayıda araştırma ve çalışma da bulunmaktadır[384]. Genetiği değiştirilmiş organizmaların, sağlık ve çevre koşulları açısından zararlı olup olmadığıyla ilgili tam ve net bir kanıya ulaşmak ve saptamak, beslenme epidemiyolojisiyle ilgili çalışma yapmanın zorlukları, risklerin değerlendirilmesi sürecinde yaşanan sorunlar, hayvan deneylerindeki kısıtlılıklar ve bilginin tarafsız olması koşulundan kaynaklı kuvvetli şüpheler nedeniyle zorlaşmaktadır[385].

Dünya Tarım ve Gıda Örgütü(FAO), genetiği değiştirilmiş organizmalar üzerinde yaptığı incelemelerde, bu organizmaların özellikle gen aktarım süreçlerinin kontrollü bir yapıya sahip olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte transferi gerçekleştirilen genlerin açığa çıkarma veya durağanlaşma yoluyla farklı sonuçlara

---

[384] Karşılaştırmalar için bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628770 ve https://www.bilimgunlugu.com/gdo-nedir-faydali-midir-zararli-midir/ , Erişim Tarihleri: 19.09.2019

[385] Ergin, Işıl; Karababa, Ali Osman (2011), "Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar: Sağlığa Zararlarını Kanıtlamak Neden Zor? Sorunlar Ve Riskin İpuçları", Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 9(2), s. 114 vd. Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153018 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

yol açabileceğini bildirmektedir[386]. Bu sebeple, genetiği değiştirilmiş organizmaların yer aldığı ürünlere, tüketim aşamasından önce ve sonra olmak üzere risk ve güvenlik değerlendirmesi yapılmasını önermektedirler. Önerilen bu değerlendirme, her bir toprak yapısı, iklim şartları ve üretim biçimleri ölçüt alınarak ve her bir olgu için özel olmak kaydıyla ayrı ayrı yapılmalıdır.[387]

Genetiği değiştirilmiş gıdaların değerlendirilme süreçlerinde, uluslararası bir standart ve uyum sağlanması için, temel olarak iki esas kabul edilmektedir. Bunlar sırasıyla;

1- Gıda güvenliği bağlamında Kodeks Alimentarius Komisyonu[388] (CAC)

2- Çevre güvenliği bağlamında biyoteknolojik uygulamaların üretimi, çevreye salınımı ve ticareti amaçlı oluşturulan Cartagena Protokolü[389]

Gıda güvenliği bağlamında ele alınan CAC, gıda güvenliğiyle ilgili değerlendirmeleri yaparken aşağıdaki incelemeleri gerçekleştirmektedir:

- Toksisite ve gıdaların sahip oldukları doğrudan sağlık etkileri,
- Alerjik reaksiyon yaratma eğilimleri,

---

386 World Health Organisation (WHO), Food Safety Department. Modern Food Biotechnology, Human Health and Development: An Evidence-Based Study, 2005. http://www.who.int/foodsafety/publica tions/biotech/biotech_en.pdf , Erişim tarihi:27.03.2007

387 Food and Agriculture Organization of the United Nations/World Health Organization (FAO/WHO), Safety Assessment of Foods Derived From Genetically Modified Animals, Including Fish, a Joint FAO/WHO Expert Consultation on Food Derived From Biotechnology, Rome, Italy, 17–21 November 2003. FAO/WHO, Rome.

388 Kodeks Alimentarius Komisyonu 1960'larda Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) ve Dünya Sağlık Örgütü(WHO) tarafından ortaklaşa kurulan ve merkezi Roma'da olan Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tarimorman.gov.tr/GKGM/Belgeler/DB_Gida_Isletmeleri/kodeks_alimentarius_komisyonu.pdf , Erişim Tarihi: 19.09.2019

389 Protokol metni için bkz. http://www.cmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=391 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

- Besleyici özellikte bileşenlerin saptanması,

- Toksik özellikteki bileşenlerin saptanması,

- Baz olarak verilen gendeki durağanlığın tespit edilmesi,

- Genetik değişim sürecine ait besleyici ve istenmeyen her etkinin değerlendirilmesi.[390]

Genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin CAC tarafından 2003 yılında yayınlanan resmi standartlara ilişkin bildiride ve 2009 yılında gerçekleştirilen başka bir inceleme sonucunda, genetiği değiştirilmiş organizmaların güvenilirliklerini test etmek için yapılan risk değerlendirme araştırmalarında uygulanan standart bir uygulamaya rastlanmadığı anlaşılmıştır[391]. Kullanılan canlı tipinin, bu canlıların beslenme sürelerinin ve her bir araştırmada bakılan parametrelerin farklı olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda, karşılaştırma amacıyla eşdeğeri olan "geleneksel gıda" kullanılmaktadır. Bu tip bir karşılaştırmanın önemli bir kısıtlılık olduğu ve GDO'larda istenmeyen etkilerin değerlendirilmesinde mevcut yöntemlerin yetersiz kaldığı belirtilmiştir[392]. Bu durumla ilgili Dünya Sağlık Örgütü, geleneksel testlerin, kayda değer bir bilgi sunmadığını ifade etmektedir. Kayda değer bilgi sunulabilmesi için, genetiği değiştirilmiş organizmaların risk analizleri ve değerlendirmeleri aşamasında DNA analizi, DNA/mRNA mikroarray hibridizasyon, kimyasal parmak izi gibi ileri ve gelişmiş olarak kabul edilen analiz ve inceleme yöntemlerinin de kullanılması gerekmektedir. Bu gibi yöntemlerin risk değerlendirmesi aşamalarında yaygın olarak kullanılması mümkün olduğunda, gerçekçi ve bilimsel olarak kayda değer bir değerlendirmenin mümkün olabileceği ifade edilmektedir[393].

Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin olası etkilerini öğrenmek için insanların kobay olarak kullanılması yasaktır[394]. Konuya ilişkin Dünya Tabipler Birliği tarafından hazırlanmış olan Helsinki Deklarasyonu, insanlar üzerinde

---

[390] World Health Organisation (WHO). Food Safety Department, WHO. Modern Food Biotechnology, Human Health and Development: An Evidence-Based Study, 2003, Rome, Italy http://www.who.int/foodsafety/publica tions/biotech/biotech_en.pdf , Erişim Tarihi: 27.03.2007

[391] Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153018 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[392] Gómez JAM, Barca AMC(2009), **"Risk Assessment of Genetically Modified Crops for Nutrition and Health"**, Nutr Rev, 67(1):1-16.

[393] Ibid

[394] Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208364 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

yapılabilecek tıbbi inceleme ve araştırmalarla ilgili etik kuralların tanımlanmasından oluşmaktadır. Bu deklarasyon incelendiğinde, insanlar üzerinde tıbbi araştırmaların yapılabilmesi için risklerin eksiksiz tanımlanması ve tanımlanan bu risklerle mücadele yöntemlerinin tam olarak açıklanması gerekmektedir. Sözü geçen şartlardan herhangi birisinin eksikliği durumunda, insanlar üzerinde tıbbi bir inceleme ve araştırma yapılmasının kurgulanması, etik çerçeve dışında kabul edilmektedir. Bununla birlikte yapılacak olan tıbbi inceleme ve araştırmalardan sağlanacak olan yarar, karşılaşılacak olan potansiyel risklerden daha yüksek olmak zorundadır. Bu sebeple, genetiği değiştirilmiş organizmaların sahip oldukları olumlu veya zararlı etkilerin araştırılması, sadece hayvan deneyleri ile sınırlı bulunmaktadır.[395]

Hayvan deneylerinin bu alanda kullanımı ve bu kullanımın sınırlılığı, Avrupa Birliği'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren ve gıda güvenliği üzerine çalışmalarını gerçekleştiren EFSA (European Food Safety Authority- Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi)[396] tarafından belirtilmektedir. Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi, genetiği değiştirilmiş organizmaların insan ve çevre sağlığı üzerindeki etkilerinin tespit edilmesiyle ilgili uygun bir hayvan modelinin henüz bulunamadığını ifade etmektedir. Hayvan deneyleri açısından birden fazla türün kullanılması önerilmektedir. Böylelikle türlerdeki metabolik farklılıklar nedeniyle maskelenen etkiler açığa çıkabilecektir. Ayrıca araştırmacıların riski değerlendirirken, olası tüm zararlı etkileri tahmin ederek deneye başlamamış olmalarının, aynı zamanda etkiyi yaratacak uygun dozun hiç uygulanmıyor olabileceği gerçeğini de göstermektedir. Bu durum önemli bir sorun olarak kayda geçmektedir[397].

Genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin bilgi üretilmesinin önündeki engellerden biri, ortaya konulan bilgilerin tarafsızlığına yönelik duyulan şüphelerdir.

---

[395] Saal VF, Hughes C.(2005), **"An Extensive New Literature Concerning Low-Dose Effects of Bisphenol A Shows The Need for a New Risk Assessment"**, Environ Health Persp, 113(8): 926-933.

[396] EFSA'ya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tarimorman.gov.tr/Konu/1960/efsa , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[397] Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153018 , Erişim Tarihi: 19.09.2019

Gıda veya tohum endüstrisinin ürettiği veya bu kuruluşlarca desteklenen araştırmaların kanıtları sıklıkla genetiği değiştirilmiş organizmaları olumlayan niteliktedir. Gıda ve bağlantılı sektörlerde karşılaşılan yanlılık durumu, genetiği değiştirilmiş gıdalar hakkında üretilen bilgilerle ilgili şüpheleri güçlendirmektedir. Bu konuda örnek vermek gerekirse, gıda maddelerinin ambalajlanması aşamasında kullanılan maddelerin, sağlık ve çevresel risklerinin incelenmesi gerekmektedir. BisphenolA'ya (BPA)[398] dair araştırmalar içerisinde, yüz altmış üç kamu finanslı araştırmanın %92'si düşük düzeyde BPA'ya maruz kalma ile bile ciddi gelişimsel, reprodüktif (çoğalabilen) ve immün sistemle ilişkili kayda değer düzeyde etkinin varlığını göstermektedir. Bu etkilere rağmen, endüstri kolunda faaliyet gösteren organizasyonlar tarafından yapılan on üç araştırmanın hiçbirinde de BisphenolA maddesinin olumsuz yanlarına yönelik bilgi üretimi gerçekleştirilmemiş; bunun aksine zararlı bir yapıda olmadığı ifade edilmiştir[399].

Karşılaşılan sorunlara ülke açısından değinmek gerekirse, Türkiye'de GDO'ların denetim zaafının olduğu görülecektir. Çevreci Sivil Toplum Kuruluşlarından (STK) olan Greenpeace tarafından 2014 yılı Haziran ayında yayınlanan rapora[400] göre, GDO'ların ülke içindeki denetiminin zayıf olduğu ortadadır. Raporda "Tarım Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı'nın GDO'ları denetleyip kontrol edebilecek teknik alt yapısı var mı?", "Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı laboratuvarların kaç tanesi GDO analizi konusunda Türkiye

[398] BisphenolA; "Bisphenol A; iki fenol ve polikarbonat moleküllerinin birleşmesiyle elde edilen bir tür organik bileşiktir. Bisphenol A, en bilinen ismiyle BPA sert plastiklerin içinde bulunan kimyasal bir bileşendir ve gıda ve içecek ambalajlarında bulunur. İnsan vücudunda östrojen ve diğer hormonlara benzer yapıdadır. BPA birçok ürünün yapımında kullanılmaktadır ki bunlar; su şişelerinde, biberonlarda, diş dolgularında,izolasyon maddelerinde, dişle ilgili aletlerde, tıbbi aletlerde, göz lenslerinde, DVD ve CD'lerde, evde kullanılan elektroniklerde ve spor aletlerinde kullanılmaktadır. BPA, gıdaları ve içecekleri epoksi yapıştırıcısı gibi sardığından dolayı tercih edilmektedir. Bisphenol A, bir endokrin engelleyicidir ki bu doğal hormonların fonksiyonuna, hareketine, transferine, salgısına ve üretimine müdahale eden bir maddedir. BPA,vücudumuzdaki kendi hormonlarımızın sahtesidir. Bu da sağlığımız için tehlikelidir. Bebekler ve küçük çocuklar, BPA'nın etkilerine karşı oldukça hassaslar. Bazı uzmanlar BPA'yı güvenilir bulmasa da, önceki birçok çalışmayı gözden geçirip tekrar yayınladılar. Endokrin Topluluğu (Amerika) 2009'da BPA'nın insanlara fazla etkisi olduğunu açıkladı. CDC'nin (Hastalık Kontrol Merkezi) yaptığı araştırmalar sonucunda yetişkin insanların idrarında %95,çocuklarda ise %93 oranında BPA olduğunu açıkladı." Kaynak için bkz. https://www.bilgiustam.com/bisphenol-bpa-nedir/ , Erişim Tarihi: 19.09.2019

[399] Saal VF, Hughes C. An extensive new literature concerning low-dose effects of bisphenol A shows the need for a new risk assessment. Environ Health Persp 2005; 113(8): 926-933.

[400] https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019.

Akreditasyon Kurumu TÜRKAK'tan akredite?", "Bu analizlerin kapsamı ne?", ve "Bu kapsam, yönetmelik değişikliğinin gerektirdiği tespitleri içeriyor mu?" gibi sorulara cevap aramaktadır. Raporda, Yönetmelikte yapılan değişikliğe değinilerek, *"Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, GDO yönetmeliğinde yaptığı bir değişiklikle, GDO bulaşanı adı altında her türlü üründe %0,9'a kadar GDO bulunmasını yasal hale getirdi. Yapılan değişiklikle önce üründe GDO olup olmadığına (var / yok testi) bakılacak, eğer GDO tespit edilirse bu sefer oranına bakılacak. Eğer GDO oranı % 0,9'dan düşük olursa, bu sefer üründe mevcut olan GDO'nun kimlik bilgilerine bakılacak ve tespit edilen GDO Türkiye'de (yem amaçlı) izin almış bir GDO olduğu takdirde ürün de üretici de aklanmış olacak. Yapılan yönetmelik değişikliğinin hem hukuka hem de kamuoyunun beklentilerine aykırı olması bir yana, peki acaba Bakanlığın GDO'ları bu yeni düzenleme uyarınca denetleyip kontrol edebilecek teknik alt yapısı var mı?"* gibi sorular yöneltilmiştir. Yapılan yönetmelik değişikliğiyle, bu sorulara karşılık bulmaya yönelik olarak Bakanlığa ait laboratuvarların GDO karnesi çıkarılmıştır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına bağlı, Gıda Kontrol Genel Müdürlüğü bünyesinde toplam kırk bir tane gıda kontrol laboratuvarı varken ve bu laboratuvarlarda gıdalardaki pestisit kalıntısından aflotoksine kadar pek çok tahlil yapılabiliyorken konu, GDO analizlerine geldiğinde ortaya çıkan tablo pek de iyimser sayılamayacak durumdadır[401].

Raporda, bir gıda ve yem ürününde GDO analizlerinin belli başlı üç farklı alanı içerdiği, bunlardan ilkinin ve en kolayının, kamuoyunda 'var / yok testi' olarak da bilinen kalitatif GDO taraması olduğu belirtilmiş ve Bakanlığa ait toplam kırk bir laboratuvarın sadece on tanesinin GDO 'var/yok testi' taramasını yapmak konusunda Türkak'tan akreditasyon sahibi olduğu, on Bakanlık laboratuvarı haricinde de bu akreditasyona aynı zamanda iki üniversite ve iki Tübitak laboratuvarı ile yirmi altı tane de özel laboratuvarın sahip olduğu yani kısacası Türkiye'de GDO var/yok taraması yapabilen akredite laboratuvar sayısının toplamda sadece kırk olduğu belirtilmiştir. Kalitatif testlerin çok kısıtlı bilgi vermesi yani, tespit edilen GDO'nun

[401] https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019

ne miktarda olduğunu veya hangi GDO çeşitlerini içerdiğini tespit edememesi bu konuda daha kapsamlı analizlere ihtiyacı ortaya çıkarmıştır[402].

Yine raporda Yönetmelik değişikliğinde, bir üründe GDO tespit edilmesi durumunda tespit edilen GDO'nun Türkiye'de izinli GDO'lardan olup olmadığına bakılacağı belirtilmiş ve bir laboratuvarın bu tespiti yapabilmesi için, Türkiye'de izin verilmiş olan söz konusu her bir GDO için ayrı ayrı GDO kimlik tanımlaması akreditasyonu alması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Ancak var/yok tespiti yapabilen laboratuvar sayısının aksine, bu tarz kimlik akreditasyonuna sahip bakanlık laboratuvarı sayısı sadece dört tanedir. Dört tane laboratuvarla Bakanlığın yönetmelik değişikliğinde sözü edilen GDO bulaşanı içeren tüm ürünlerdeki GDO çeşidinin kimlik tespitleri yapması doğal olarak mümkün gözükmemektedir. Raporu hazırlayanlar araştırmalarında, hiçbir Bakanlık laboratuvarının, dünyada ticareti yapılan ama Türkiye'de kullanımı yasak olan GDO'ların tespitini yapabilecek akreditasyona sahip olmadığı bulgusuna ulaşmış olmalarının kendilerini de şaşırtan en önemli sonucu olduğunu belirtmektedirler. Bu durum, Greenpeace'in yıllardır dile getirdiği *"GDO'ların bir kez sınırdan içeri girişine izin verirseniz, onların kontrolünü bir daha asla sağlayamazsınız"*[403] savının ne derece doğru olduğunu da göstermektedir.

Yasak GDO'lara ilişkin raporda; *"Örneğin Türkiye'de GDO'lu pamuk, kanola, şeker pancarı yasak. Ancak yönetmelik değişikliğinin yürürlüğe girdiği tarih itibariyle tek bir laboratuvar hariç (İzmir – Onda da bütün genetiği değiştirilmiş çeşitlerin kimlikleri yok) Türkiye'de bu GDO'ların "parmak izleri" mevcut değil. Bakanlık yetkilileri bu konuda "Türkiye'de zaten genetiği değiştirilmiş pamuk, kolza veya pirinç kullanımı külliyen yasak olduğu için, biz ithal edilen bir pamuk, kanola veya pirinç partisinde var / yok testiyle zaten GDO tespitinde bulunabiliriz ve bu ürünlerin girişini engelleyebiliriz" şeklinde bir savunma yapabilirler. Bu argümanın*

---

402 https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019

403 https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019

elbette haklılık payı var. Eğer tek partide sadece kanola veya pirinç bulunuyorsa o zaman GDO'yu bu şekilde tespit edebilirsiniz. Ancak eğer çok bileşenli işlenmiş bir ürün ithal etmişseniz o zaman bu sav geçerliliğini kaybediyor. Diyelim ki karma hayvan yemi ithal ettiniz ve bu yem içerisinde hem Türkiye'nin izin verdiği genetiği değiştirilmiş mısırlar, hem de Türkiye'de yasaklı genetiği değiştirilmiş şeker pancarı küspesi var. Bu durumda ürünü analiz eden bakanlık laboratuvarları sadece izinli genetiği değiştirilmiş mısırları tespit edecek ve bu GDO'ların da yem için kullanılma izni olduğu için ürüne izin verilecek. Böylece ürünün içindeki yasaklı şeker pancarı da hiç tespit edilemeden ülkeden içeri giriş yapmış olacak. ... Benzer bir durum soya için de geçerli. Türkiye'de yem üretimi yapan bir firma bir gemi dolusu GDO'lu mısır ithal ettiğinde, bu mısır harmanının içerisinde Türkiye'nin izin verdiği GDO'lar olduğu kadar, Türkiye'nin yasakladığı GDO'lar da olabilir. Ancak yasaklı GDO'ların kimlik bilgilerine sahip olmayan bakanlık laboratuvarları, gemiden alınan numunelerde sadece izinli GDO'ları tespit edebildiği ve bu GDO'lar da zaten izinli olduğu için o bir gemi dolusu mısıra ithalat izni veriyor. Böylece de, izinli genetiği değiştirilmiş mısırların yanında yasak olan genetiği değiştirilmiş mısırlar da serbestçe ülkemize giriş yapmış oluyor. Bir başka deyişle, Türkiye'de genetiği değiştirilmiş sadece 14 mısır çeşidi ve 3 soya çeşidine izin verilmiş olmasına rağmen, bakanlık laboratuvarlarının bu teknik eksikliğinden ötürü fiiliyatta dünyadaki bütün genetiği değiştirilmiş mısır ve soya çeşitleri serbest olarak ülkemize girebiliyor." denilmektedir[404]. Kısacası 2014 yılı itibariyle Bakanlığa bağlı kırk bir tane laboratuvar bulunması ve bunların sadece on tanesinin GDO var/yok taraması yapabilmesi, Türkiye'de izinli GDO'ların tanımlamasını ve miktar analizini yapabilen laboratuvar sayısının ise sadece dört tane olması ancak Türkiye'de yasak olan tüm GDO'ların tanımlamasını yapabilen hiçbir laboratuvarın olmaması, denetim eksikliğine yol açmakta ve insan sağlığı, çevre sağlığı gibi yaşamsal konuları keyfiliğe bırakmaktadır[405].

---

404 https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019.

405 Bkz. http://www.gimdes.org/ab-gdolu-urunleri-bir-bir-yasaklarken-turkiye-neden-yerinde-sayiyor.html , Erişim Tarihi: 19.09.2019

4.1.2. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerin Sağlık Hakkı Kapsamında Değerlendirilmesi

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2005 yılında yayınlanan rapor incelendiğinde, genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili çalışmalarda kanıta dayalı bir metot uygulandığı görülmektedir. Bu rapor çalışması kapsamında, genetiği değiştirilmiş organizmaların insan sağlığı ve gelişimiyle ilgili potansiyel ve yüksek oranda riskler taşıdığı ifade edilmektedir. Bu durumun temel gerekçelerinden biri, özellikle tarımsal yapıdaki genetiği değiştirilmiş organizmalarda kullanılan genlerin birçoğunun yeni olması ve güvenli besin sınıflandırılmasına dair bir geçmişlerinin olmamasıdır. Genetiği değişecek organizma genomuna yeni gen yerleştirilmesinin istenmeyen gelişimsel ya da fizyolojik etkilere neden olabileceği de ifade edilmektedir[406].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların, sağlık üzerinde öne çıkan etkilerden birinin alerjik etkiler olduğu görülmektedir. Tespit edilen ilk alerjik örneklerin başında, metiyonin açısından fakir bir gıda olan soyanın, bu özelliğini değiştirmek için metiyonince zengin Brezilya fındığından, 2S albumin geni transfer edilmesi gelmektedir. Bu transfer sonucunda oluşan transgenik soya, fındığa alerjisi olanlarda alerjik reaksiyonlara neden olduğu görülmüştür[407]. Gen transferi sonrasında soya bitkisi, metiyonin yönünden zenginleşirken, fındık besinine alerjisi olanlar için riskli bir yapıya dönüşmüştür. Gıda alerjilerine karşı insanlar, alerjen etki gösteren gıda ürünlerinden uzak durarak ve onların tüketimini sonlandırarak, riskleri en düşük seviyeye çekebilmektedirler. Ancak, genetiği değiştirilmiş bir yapıya sahip olan ve içine fındık geni aktarılan bir soya bitkisinin, hangi gıdaların içinde bulunduğunun öngörülemiyor oluşu, bireyler için sağlık risklerini artırmaktadır[408].

---

[406] World Health Organisation (WHO). Food Safety Department, WHO. Modern food biotechnology, human health and development: an evidence-based study. 2005. http://www.who.int/foodsafety/publica tions/biotech/biotech_en.pdf , Erişim Tarihi: 27.03.2007.

[407] Nordlee JA, Taylor SL, Townsend JA, Thomas LA, Bush RK. Identification of a Brazil-Nut Allergen in Transgenic Soybeans. N Engl J Med 1996; 334(11): 688-692.

[408] Khan, S. J.; Muafia, S.; Nasreen Z.and Salariya, A.M.(2012); ***"Genetically Modified Organisms (GMOs): Food Security or Threat to Food Safety"***, Pakistan Journal of Science (Vol. 64 No. 2 June), p. 86. Smith, Jeffrey, Genetically Engineered Modified May Cause Rising Food Allergies, Institute for Responsible Technology, http://responsibletechnology.org/genetically-engineered-foods-may-cause-rising-food-allergies-part-one/ , Erişim Tarihi: 20.12.17. Nordlee, Julie A.; Taylor, Steve L.;

Genetiği değiştirilmiş organizmaların sağlık üzerindeki etkileri değerlendirilirken, karşılaştırma için “geleneksel eşdeğerleri” (conventional counterpart) kullanılmaktadır[409]. Dünya Sağlık Örgütü, genetiği değiştirilmiş organizmalardaki gen transferinin olası alerjen bir maddeden yapılmasının engellenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak, alerjenik proteinlerle sekans benzerliği olmaması, potansiyel alerjen olma olasılığını dışlamamaktadır. Protein sekanslarında çok küçük değişiklikler bile, alerjenik bir yapının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir[410].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların sebep olduğu sağlık ve çevre riskleri arasında en tartışmalı alanlardan bir tanesi de zamanla ortaya çıkan antibiyotik direnci olarak kabul edilmektedir. Genetik değişim sürecinde işaretleyici genler, genetik olarak değiştirilmiş hücrelerin işaretlenememiş olanlardan ayırt edilmesi ve tanımlanması için kullanılmaktadır. Bu amaçla, işaretleyici gen olarak antibiyotik direnç genleri kullanılmaktadır. Antibiyotiğe dirençli bu genleri içeren genetiği değiştirilmiş organizmaların ağızdan alınan antibiyotiklere yönelik direnç sorunları oluşturabileceği endişesi bulunmaktadır[411].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların sağlık hakkına ilişkin riskleri açısından toksik etkiler de gösterilmektedir. Toprakta yaşayan ve ürettiği Cry toksini sayesinde böcekleri öldüren, 1920’li yıllardan itibaren de tarım ilacı olarak kullanılan bacillus thuringiensis bakterisi, biyoteknoloji kullanılarak bitkilere transfer edilmiştir. Bu transfer sonrasında genetiği değiştirilmiş bir yapı kazanan mısır ve patatesin, onu yiyen böcekleri öldürecek bir zehiri içerir hale gelmesine neden olunmuştur. Toksik

---

Townsend Jeffery A.; Thomas Laurie A.; Bush Robert K., Identification of a Brazil Nut Allergen in Transgenic Soybeans. The New England Journal of Medicine, 1996; 334(11): 688-692

[409] Codex Alimentarius Commission (CAC). Principles for the risk analysis of foods derived from modern biotechnology. CAC/gl44-2003 http://www.codexalimentarius.net/download/standards/.../CXG_044e.pdf , Erişim Tarihi: 10.08.2010

[410] Bkz. http://www.cshd.org.tr/uploads/pdf_CSH_579.pdf , Erişim Tarihi:20.09.2019

[411] European Food Safety Authority (EFSA). EFSA provides scientific advice on the use of antibiotic resistance marker genes in genetically modified plants 19 April 2004. http://www.efsa.europa.eu/en/news/ne ws/gmo040419a.htm , Erişim Tarihi: 10.04.2010.

etkilere ilişkin bulgular, bu toksik yapıların atılım organlarındaki etkilerine dair sorgulamalara da yol açmıştır[412].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların sahip olduğu besin değerleri, özellikle gen aktarımından sonra ciddi anlamda düşüş göstermektedir. Lappe ve Bailey'in 1999'daki çalışmaları incelendiğinde, kalp sağlığı için yararlı olarak kabul edilen fitoöströjen konsantrasyonunun genetiği değiştirilmiş soyada daha az olduğunu bildirmektedirler[413].

Dünya Sağlık Örgütü, gen transferi sırasında virüslerin kullanılmasının, çevre ve sağlık şartları üzerinde büyük oranda olumsuz riskler taşıdığını ifade etmektedir. Bu risklerin başında şunlar gelmektedir:

- Durgun yapıda bulunan virüslerin aktif pozisyon kazanması
- Yeni ve bulaşıcı dizilerin ortaya çıkması[414]:

Bu tehdide örnek olarak, geçmişte globin geni içeren vektör virüsün kullanılması sırasında açığa çıkan murin lösemi virüsü gösterilmektedir[415].

Yukarıdaki bilgiler ışığında genetiği değiştirilmiş organizmalar incelendiğinde, sağlık ve çevre üzerindeki risklerinin saptanmasıyla ilgili özellikle beslenme epidemiyolojisi alanında büyük ölçekli kısıtlamaların olduğu görülmektedir. Ayrıca; kısa dönemli etkileri ortaya koymaya çalışan araştırmalarda karşılaştırılabilirliği olası

---

[412] Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153018 , Erişim Tarihi: 20.09.2019
[413] Lappe M, Bailey B. Alterations in Clinically Important Phytoestrogens in Genetically Modified, Herbicide-Tolerant Soybeans. J Med Food 1999;1(4). 1 july.
[414] Purcell DF, Broscius CM, Vanin EF, Buckler CE, Nienhuis AW, Martin MA. An array of murine leukemia virus-related elements is transmitted and expressed in a primate recipient of retroviral gene transfer. J Virol 1996; 70(2):887-897
[415] Ergin; Karababa, a.g.m., s. 119

kılacak şekilde standart değerlendirme ve ileri analiz yöntemlerine gereksinim bulunmaktadır[416].

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre, tüm genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili genel bir yorum yapmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü, bu yapıdaki organizmaların hepsinde farklı genler ve işlemler uygulanmaktadır[417].

Genetiği değiştirilmiş organizmalarla ilgili önemli konulardan biri, insan sağlığı ve çevre şartlarının yanı sıra, nesilden nesile aktarılan genetik kodların korunmasıyla ilgilidir. Devletlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve bireylerin bu konudaki en önemli görevlerinden bir tanesi, bir bütün olarak ekolojik dengenin korunması ve birey sağlığına yönelik tehditlerin azaltılmasının sağlanmasıdır[418].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların sağlık ve çevre üzerindeki etkileriyle ilgili karşılaştırmaların yapılabilmesi için hukuksal düzlemde standart normlara ve ileri analiz yöntemlerine gereksinim duyulmaktadır. Güncel sorunlar ve yapılan deneyler incelendiğinde, besin değerlerinde değişmelere bağlı olarak gıda güvenliği ve gen transferlerinin yaygınlaşmasının, sağlık üzerindeki etkenlerden görünür olanları şeklinde ön plana çıktığı gerçeği göz ardı edilmemelidir[419].

---

[416] Bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153018 , Erişim Tarihi: 20.09.2019

[417] Bkz. http://www.sdplatform.com/Dergi/558/Genetigi-degistirilmis-organizmalar-ve-insan-sagligi-uzerine-etkileri.aspx , Erişim Tarihi: 20.09.2019

[418] Bkz. http://ekolojikolektifi.org/wp-content/uploads/2017/11/biyoguvenlik_kitap-1.pdf , Erişim Tarihi: 20.09.2019

[419] Bkz. https://www.evrensel.net/haber/182245/gdo-larin-saglik-riskleri , Erişim Tarihi: 20.09.2019

4.1.3. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerin Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı Kapsamında Değerlendirilmesi

Gıda güvenliği, alerjik reaksiyonlar ve kanserojenlik gibi konularla insan sağlığıyla beraber genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin gen kaçışları, biyolojik çeşitliliğin doğasının bozulması, zararlılarda antibiyotik direncinin artması, ekolojik döngünün sekteye uğraması gibi çevre üzerindeki etkileri de karşılaşılan sorunlardan bazılarıdır[420].

Biyoteknolojik uygulamalarda virüslerin gen transferlerinde kullanılması, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre iki potansiyel tehlikeye sahiptir: Bunlardan ilki, doğada pasif durumda bulunan virüslerin aktif hale geçmesi ki, bunun sonuçlarını şimdiden öngörmek mümkün değildir. Bir diğer potansiyel tehlike, pasif durumdaki virüslerin bulaşıcı ya da kansere neden olabilecek yeni diziler oluşturarak birleşmeler gösterebilme ihtimalidir. Bu ihtimalin yukarıda belirtildiği gibi düşük olmadığını globin geni içeren vektör virüsün kullanılması sonucunda murin lösemi virüsünün ortaya çıkması göstermektedir. Yine konuyla ilgili, horizontal gen transferinin (hayvandan insana, bitkiden insana, bitkiden hayvana geçiş gibi yatay gen transferi) düşük oranda rastlanılan bir durum olsa da potansiyel tehlikelerinden ötürü göz ardı edilmemesi gerektiği Dünya Sağlık Örgütü tarafından önemle vurgulanmaktadır[421].

Yeni Zelanda Orman Araştırma Kurumu ile tohum patentlerinin büyük çoğunluğunu elinde bulunduran Monsanto firmasının birlikte geliştirdikleri biyomühendislik ürünü ormanlar, genetiği değiştirilmiş organizmaların çevre üzerindeki etkilerine somut bir örnek olarak gösterilebilir. Bu ormanlar, diğer ormanların aksine çiçek açamamakta, çevreye orman içerisinde yetişen tırtılları ve böcekleri öldürücü toksinler salgılamaktadırlar. Ölüm ormanları olarak adlandırılan bu ormanların çevreye olan bir diğer etkisi ise bu ormanlardaki ağaçların salgıladıkları polenlerin rüzgâr, kuşlar ve böceklerle organik/geleneksel tarımın

[420] Güneş, a.g.m., s. 51 vd.
[421] https://www.birgun.net/haber/gdo-ve-kanser-konusunda-bir-uyari-daha-103529 , Erişim Tarihi: 20.09.2019

yapıldığı bölgelere de ulaşması ve oradaki canlı ekosistemine transgenik DNA'ları taşımasıdır. Böylece değerli ve koruma altındaki bitkilerin zarar görme ihtimaliyle beraber bütün bir ekosistemin doğal akışının bozulma ihtimali gündeme gelecektir[422].

Her ne kadar GDO'lu tohumlar sayesinde çiftçilerin artık daha az kimyasal kullanacakları iddia edilmiş olsa da yapılan çalışmalar bunun aksini gözler önüne sermektedir. Amerika'da genetiği değiştirilmiş tohumlar kullanan çiftçilerin geleneksel yollarla tarım yapan çiftçilere nazaran çok daha fazla kimyasal kullandıkları ortaya çıkmıştır. Toprakla buluşan kimyasallar, hem toprağı hem de yer altı sularını kirletmekte ve bu da hem çevreyi hem de dolaylı yoldan insanların sağlığını tehlike altına sokmaktadır. [423]

4.1.4. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerin Başka Haklar Kapsamında Değerlendirilmesi

4.1.4.1. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerin Patentlenmesi ve Mülkiyet Hakkı

Güncel olarak karşılaşılan bu sorunların yanında insanlığın ortak malı ve mirası olan tohumların patentlenmesi, bu patentlerin dünya üzerinde sadece birkaç tane firmanın elinde bulunması gibi konular mülkiyet hakkı ve ekonomik kaygıları da beraberinde getirmektedir[424].

Biyoteknolojik buluşların patentlenmesine ilişkin doktrinde farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar arasında faydacılık yaklaşımı ve doğal haklar yaklaşımını

---

422 http://journal.tarekoder.org/tr/download/article-file/253365 , Erişim Tarihi: 20.09.2019
423 Haspolat, a.g.m., s. 78.
424 http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/a4d5952d4c018a1_ek.pdf?dergi=139 , Erişim Tarihi: 20.09.2019

içeren felsefe odaklı yaklaşımlar ile teknoloji odaklı yaklaşımlar, çevre ve ekonomi odaklı yaklaşımlar mevcuttur[425].

Faydacılık yaklaşımına göre, patent sistemi sayesinde toplumun yararına olacak daha faydalı buluşlar teşvik edilmiş sayılacaktır. Amerikan Başkanlarından olan Thomas Jefferson, patent hakları için sosyal politika gayelerinin gerçekleştirilmesi sonrası, toplumun buluşu gerçekleştiren kişiye sağladığı fayda olarak tanımlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere ABD'nin telif hakları hukukunun temelinde faydacı anlayış hâkimdir. Nitekim ABD Anayasası'nda yer alan *"faydalı teknik ve bilimin ilerlemesini teşvik (to promote the progress of science and useful arts)"* ibaresi bunu doğrular niteliktedir[426].

Doğal haklar yaklaşımının öncüsü olan John Locke'a göre, mülkiyet hakkının temelini emek oluşturur ve bu kişinin emeği üzerinde sorgulanamaz bir hakkı vardır. Dolayısıyla John Locke'un doğal haklar yaklaşımı görüşünü esas alan kişilere göre patent hakları, buluşçuların yaratıcı faaliyetlerinin karşılığı olan mülkiyet hakkıdır ve sorgulanamaz bir hak oluşturmaktadır. Patentlemeye ilişkin teknolojik yaklaşıma göre, teknoloji ve biyoteknolojinin ortaya koyduğu yenilikler insanlığın yararına olduğundan teşvik etmek amacıyla desteklenmelidir.[427]

1949 yılında Aldo Leopold tarafından ilk kez dile getirilen *"yeryüzü veya toprak etiği"* temeline dayanan çevreci yaklaşım, merkeze çevreyi alır (çevre merkezci-eco centrism) ve ekosistem, canlı ve cansız organizmalardan oluştuğu için çevrenin korunmasında canlı ve cansız tüm varlıkları kapsayıcı anlayışa sahiptir. Diğer canlıların kendisine göre ikincil ve ardıl değerinin bulunduğunu kabul eden insan merkezci (anthropo-centrism) yaklaşımının aksine çevre merkezli yaklaşımda, evrendeki her bir varlık zincirinin farklı farklı işlevleri vardır ve hepsi de eşit haklara sahiptir. İnsanın aksine doğanın esas alındığı ve çevre merkezci yaklaşımı Norveçli

---

[425] Soysal, a.g.e., s. 163 vd.
[426] Soysal, a.g.e., s. 164 vd.
[427] Soysal, a.g.e., s. 167.

filozof “derin ekoloji” (deep ecology) kavramıyla tanımlanmış ve hiç kimsenin hayati durumlar dışında yaşamsal çeşitliliğe zarar verme ve onları azaltma hakkının bulunmadığını belirtilmiştir. Bu yaklaşıma göre canlıların patentlenmesi doğru bulunmamaktadır. Ancak çevreye insan merkezci olarak yaklaşanlar için biyoteknoloji kural olarak insanlık familyasına faydalı olduğundan biyoteknolojik buluşların da patentlenmesi meşru kabul edilmelidir. İnsan merkezi yaklaşım dışındaki çevre yaklaşımlarının tamamında biyoteknolojik buluşların patentlenmesi uygun görülmemektedir[428].

GDO karşıtı sivil toplum kuruluşlarının sık sık dile getirdiği “Yaşam Patentlenemez”[429] sloganları, tohumların insanlığın ortak malı olduğu ve bu yüzden patentlenmemesi gerektiği yönündedir. Bununla beraber çevre merkezli yaklaşımla konuya bakıldığında ekosistemin, canlı ve cansız her şeyiyle bir bütünlük oluşturduğu ve insanın da ekosistem içerisindeki diğer unsurlar kadar değerinin bulunduğu, genetiği değiştirilmiş organizmaların da tohumların da belli bir kesimin himayesi altına alınmasının doğru olmayacağı sonucuna varılacaktır. Kaldı ki genetiği değiştirilmiş organizmaların ve tohumların patentlenmesi, bu tohumları kullanarak üretim yapan çiftçileri, patenti elinde bulunduran firmalara karşı zayıf duruma düşürecek ve firmalar, bu patentler aracılığıyla çiftçileri sürekli kendisine bağımlı hale getirmiş olacaktır[430].

4.1.4.2. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünler ile Tüketici Hakları

Biyoteknoloji uygulamalarının sağlık hakkı ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşam hakkı ile doğrudan ilişkili olmasının yanı sıra, özellikle genetiği değiştirilmiş

---

[428] Soysal, a.g.e., s. 172-174.

[429] Bkz. https://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=1967 ve http://ekolojikolektifi.org/portfolio/yasam-patentlenemez/ ve https://www.ykp.org.cy/2018/10/kizil-yesil/ekoloji/tohum/yeryuzu-tohumlari-inisiyatifi-gida-tohum-haktir-yasam-patentlenemez/ ve http://www.gdoyahayir.net/hakkimizda-3/ , Erişim Tarihleri: 20.09.2019

[430] Bkz. http://www.bugday.org/blog/yerli-hibrit-gdolu-nedir-bu-tohum-meselesi/ , Erişim Tarihi: 20.09.2019

organizma ve ürünlerin tüketici haklarıyla da bağlantısı bulunmaktadır. Bu nedenle konu, tüketici hakları bağlamında da tartışılmaktadır[431].

Tüketicilerin temel ihtiyaçların karşılanması, güvenlik ve güven duyma, bilgi edinme, seçme, temsil edilme, tazmin edilme, eğitilme ve sağlıklı bir çevreye sahip olma gibi sekiz temel hakkı söz konusudur[432].

Güvenlik ve güven duyma hakkı kapsamında her bir tüketici, "güven içerisinde hayatı sürdürme" isteği ile hayatını devam ettirme ve genel sağlığını koruma bakımından tehlikeli ve zararlı etkiler taşıyan ya da sonradan olabilecek her çeşit mal ve mamüle, tüm hizmetlere, aracı ve satıcı işletmelerin ve her hükmün, potansiyel ve/veya fiili tehlikeye sebep olabilecek icraat ile risklerine karşı korunma hakkına sahiptir[433].

Bilgi edinme hakkı kapsamında her bir tüketicinin satın alınabilir mal ve hizmetler hakkında bilgi sahibi kılınma, yanıltıcı, yanlış ve eksik reklam uygulamalarına karşı korunma, pazarlama karmasının diğer tüm unsurlarında (ambalaj, etiket, promosyonlar vb.) yanıltıcı, eksik ve yanlış anlayış ile uygulamaları önleme, amaçlarına uygun, düzeltici ve engelleyici tedbirlerle bilgi edinme hakkı mevcuttur[434].

Tüketicinin hakları arasında yer alan seçme hakkının kapsamında da rekabetçi fiyatlar ve karşılaştırılabilir diğer niteliklere sahip, çok çeşitli mamul ve hizmetin tüketiciye sunulması gerekmektedir. Tüketicilerin hakları arasında, görülen zarar

---

431 http://www.tuketicihaklari.org.tr/yazilarimiz/makaleler.2009.07.01.html , Erişim Tarihi: 20.09.2019
432 http://www.tukcev.org.tr/8-temel-tuketici-hakki , Erişim Tarihi: 01.09.2019
433 Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı, 8 Temel Tüketici Hakkı, http://www.tukcev.org.tr/8-temel-tuketici-hakki , Erişim Tarihi: 01.09.2019
434 Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı, 8 Temel Tüketici Hakkı, http://www.tukcev.org.tr/8-temel-tuketici-hakki , Erişim Tarihi: 01.09.2019

ve/veya ihmal karşılığında tazminata hak kazanma güvencesinin de bulunması hukuk mantığının gereğidir[435].

Tüketicinin eğitilme hakkı, sorumlu ve bilinçli tüketici olma yolunda, her seviyedeki eğitim öğretim kurumlarında, okullarda bilgilendirme ve eğitilme, bunlar dışında kalan kuruluşlarda ve sosyal organizasyonlar çerçevesinde aydınlatılma ve eğitilme, televizyon, sinema vb görsel yayın araçları ve basın-yayın aracılığıyla ilgili konularda kamunun bilgilendirilmesi ve aydınlatılması konularını kapsamaktadır[436].

Sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı kapsamında, temiz hava, yeterli ve temiz su, daha çok yeşil alan, temiz ve çağdaş bir kent, sağlıklı ve kaliteli altyapı hizmetlerinin sağlanması; tarihi, doğal ve biyolojik zenginliğin korunması konusunda alınan önlemler ile her çeşit üretim, dağıtım ve tüketim hareketinin çevreye zarar vermemesine ve savurganlığın önlenmesine yönelik alınan tüm önlemler girmektedir.[437]

Konumuz kapsamında tüketicilerin temel hakları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, her bir tüketicinin öncelikle biyoteknolojik uygulamalar için eğitilme, satın alacağı mal ve hizmetler karşısında sağlıklı bilgi edinme ve serbest seçim yapabilme, aldığı mal ya da hizmet karşısında zarar görmesi halinde de tazmin edilme hakkına sahip olduğu görülmektedir. Bunlarla beraber sağlıklı ve dengeli bir çevreye sahip olma ve çevresel tehlikelerden korunma da tüketicilerin en doğal haklarındandır[438].

---

435 Seçme hakkı için bkz. http://www.tuketicihaklari.org.tr/sikcasorulansorular/sss02.html , Erişim Tarihi: 20.09.2019

436 Eğitilme hakkı için bkz. http://www.tuketicihaklari.org.tr/sikcasorulansorular/sss02.html , Erişim Tarihi: 20.09.2019

437 Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı için bkz. http://www.tuketicihaklari.org.tr/sikcasorulansorular/sss02.html , Erişim Tarihi: 21.09.2019

438 Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı, 8 Temel Tüketici Hakkı, http://www.tukcev.org.tr/8-temel-tuketici-hakki , Erişim Tarihi: 21.09.2019

Bu açıklamalar kapsamında, konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılırsa, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin insan hakları, çevre ve hayvan hakları için önem taşıdığı görülmektedir.

4.2. Sivil Toplum Kuruluşları ve GDO'lar

Demokrasinin gelişimine katkıda bulunarak demokrasi için vazgeçilmez unsurlardan sayılan ve dernek, vakıf, platform, sendika vs. şeklinde örgütlenip, hükümetten bağımsız[439] ve toplumun faydasına olacak şekilde faaliyet gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK), tüketicilerin güvenini istismar etmeyerek, kendilerinden beklenen sorumluluğun bilinci içerisinde davranmaları, genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünler konusunda ideolojik, duygusal ve şahsi tercih ya da menfaatlerini bir kenara bırakarak, bilimsel veriler ışığında kamuoyunu bilgilendirmeleri büyük önem taşımaktadır[440]. Ulusal çapta[441] olabildiği gibi sayıları kırk bini aşkın olduğu ifade edilen uluslararası STK'lar, yaptıkları çalışmalarla halkı bilinçlendirdikleri gibi hukuk devletlerinde siyasete dahi yön verebilmektedirler[442].

İhtiyatlılık ilkesi uyarınca risk yönetiminin önemli bir parçasını halkın, modern biyoteknoloji hakkındaki görüşleri, risk algısı ve alternatiflere ilişkin tercihlerinin dikkate alınması oluşturmaktadır. Burada devlete de bazı sorumluluklar düştüğü gibi halkın modern biyoteknoloji konusunda bilinçlendirilmesinde en önemli faktörlerden bir tanesi, sivil toplum kuruluşlarıdır. Nitekim Avrupa Birliği ülkelerinde Eurobarometer tarafından 2000 yılında "tüketici güveni" üzerine yapılan bir anket

---

[439] Literatürde Sivil Toplum Kuruluşları için "Hükümet Dışı Oluşum/Organizasyon" anlamına gelen "Non-Governmental Organization" da denilmektedir.
[440] Çetiner, Selim(2012), **"STK'lar Tarımsal Biyoteknolojiye Nasıl Bakıyor?"**, Tarla Sera Dergisi, s. 16-20.
[441] Ulusal çapta faaliyet gösteren STK'ların sayısının 100.000'den fazla olduğu görülmektedir. https://www.tuseb.gov.tr/enstitu/tacese/yuklemeler/ekitap/diger/verilerle_stk.pdf , Erişim Tarihi: 10.08.2019
[442] Konumuz kapsamında STK'lardan birisi de Greenpeace'dir. Bununla beraber Fauna and Flora International, World Land Trust, Friends of the Earth, Natural Sources Defence Council, Association for the Protection of the Environment da konumuzla ilgili uluslararası faaliyet gösteren STK'lar arasında gösterilebilir. https://www.raptim.org/top-100-global-ngos/ , Erişim Tarihi: 16.08.2019.

çalışmasında kamuoyunun, dini cemaatlere, çiftçilere, devlet dairelerine ve resmi mercilere pek fazla güvenmediğini (yüzde 9-17); medyaya biraz daha fazla güvendiğini (yüzde 20); üniversite ve akademik çevrelere makul ölçüde güven duyduklarını (yüzde 26); tıbbi meslek mensuplarına güvendiklerini (yüzde 53); bağımsız ve tarafsız gördükleri (ama doğru, ama yanlış) tüketici dernekleri ile çevreci gruplara ise çok itibar ettiklerini (yüzde 45-55) ortaya koymuştur[443].

Bu bağlamda sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, tüketici hakkı gibi birçok hakla bağlantılı olan biyoteknolojik uygulamalar konusunda STK'ların, devlet, hükümet ve şirketlerden tam bağımsız, kendilerinden beklenen sorumluluğun bilinci içerisinde davranmaları, genetiği değiştirilmiş organizma ve bu organizmaları içeren ürünler hakkında ideolojik, duygusal ve kişisel tercih ya da menfaatlerini bir kenara bırakarak bilimsel veriler ışığında halkı bilgilendirmeleri büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de biyoteknoloji uygulamalarına karşı faaliyet gösteren STK'lara 'GDO'ya Hayır Platformu', 'Gıda Hareketi', 'Greenpeace Türkiye' örnek olarak gösterilebilir. GDO'ya Hayır Platformu yayınlamış oldukları deklarasyonda, tohumun ticari bir mal gibi patentlenmesine karşı çıkarak yaşamın patentlenemeyeceğini, gen kaçışları ihtimaliyle biyolojik çeşitliliğin ve dolayısıyla ekosistemin zarar göreceğini belirtmektedir. Yine aynı deklarasyonda, arılar ve rüzgârların GDO'lu polenleri alıp, komşunun geleneksel ekiminin üzerine bırakması sonucunda, civardaki bitkilerin genetik olarak değiştirilmiş bitkilerin içerdiği böcek ve ot ilaçlarına karşı dirençli hale geleceği, GDO karşıtlarınca 'Frankeştayn Gıda' olarak nitelenen, kolera bakterisinin genini taşıyan yonca, tavuk geni taşıyan patates, akrep geni taşıyan pamuk, balık genli domates gibi gıdaların doğal çeşitliliğe verdikleri zarar sonucunda yeni Frankeştaynların ortaya çıkmasına olanak sağlayacağı ifade edilmiştir. GDO'ya ilişkin güncel deney ve sonuçlardan da söz edilen deklarasyonda, Rowett Enstitüsü'nde çalışan Arpad Pusztaria'nın son

---

443 Çetiner, a.g.m. s.16. Ayrıca Bkz. https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb53/eb53_en.pdf , Erişim Tarihi: 09.08.2019.

deneylerine de atıfta bulunularak GDO'larla ilgili yeni kuşkuların ortaya çıktığından söz edilmiş; aynı çalışmada, genetik yapısı değiştirilmiş patateslerin fareler için toksik (hücre içinde zehirli atık) olduğu, bağışıklık sisteminde bozukluklar, viral (virüslerle ilgili) enfeksiyonlar gibi birçok etkileri olduğu ortaya çıktığı, genetiği değiştirilmemiş patateslerle beslenen farelerin ise gayet sağlıklı olduğuna, devamındaki deneylerin toksikliğin gen transferi yöntemiyle ilgili olduğunu ortaya çıkardığına değinilmiştir. Yine başka bir deneyde, besinler yoluyla aldığımız yabancı DNA'nın hücrelerimize taşınabileceğini ortaya çıkmış, yakın zamana kadar DNA'nın bağırsaklarımızda sindirilebileceği düşünülmesine rağmen yapılan deneylerin sonuçlarının durumun aksini kanıtladığına yer verilmiştir[444].

GDO'ya Hayır Platformu'nun kamuoyunun dikkatini genetiği değiştirilmiş organizmalara çekmek için yaptığı ve en çok ses getiren aktivitesi Ekim 2004'te Türkiye turuna çıkardıkları "Canavar Domates Balonu" olmuştur[445]. Bu kampanya boyunca, GDO'ya Hayır Platformu Türkiye'de transgenik ürünlerin yasaklanması için yüz bin imza toplayarak TBMM'ye sunmuştur.

Uluslararası STK olan ve Türkiye'de de iklim, nükleer, denizler, tarım ve gıda gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren Greenpeace, genetiği değiştirilmiş organizmalara ilişkin sorunları tespit edip bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunmaktadır. GDO'lara ilişkin 2012 yılında yayınlanan rapora göre, yapılan bir ankete 2.430'u kadın olmak üzere toplamda 4.860 kişi katılmış ve katılanların %82.3'ünün GDO'nun ne olduğunu çok iyi bildiğini ve ne hayvan yemi ne de gıda

[444] http://www.gdoyahayir.net/hakkimizda-3/ , Erişim Tarihi: 27.08.2019
[445] Daha önce, İngiltere'de yerleşik "Friends of the Earth" isimli çevreci örgüt tarafından Avrupa ülkelerinde de gezdirilen balon, aynı örgütün ve Heinrich Böll Vakfı'nın maddi desteği ile Türkiye'de 14 ilde dolaştırılmış ve basında geniş yer bulmuştur. Çetiner, a.g.m., s. 16-17.

maddesi olarak insanların büyük çoğunluğunun GDO'ları istemediklerini belirtmişlerdir[446].

Yine Türkiye'de GDO denetimlerindeki zaafların azaltılması için de çalışmalar yapan Greenpeace, "Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın bu konuda yapması gereken, denetim boşluklarını daha da derin hale getirecek yasal esnetmekler yapmak değil, tam tersine yasa ve yönetmelikleri bu zaafları giderecek şekilde sıkılaştırmaktır. Bu noktada da Bakanlık için tek çıkış yolu, ister gıda amaçlı, ister yem amaçlı olsun, ister yüzde dokuz, ister binde dokuz olsun, bütün GDO'ların Türkiye'ye girişini kategorik olarak yasaklamaktır. Bu yolla Bakanlık gerek kendi laboratuvarlarında, gerekse akredite olmuş 30'a yakın özel laboratuvarla ürünlerde sadece var/yok testi yaparak GDO denetimini büyük ölçüde sorunsuz gerçekleştirebilir." şeklinde hükümete tavsiyelerde de bulunmuştur[447].

Biyoteknoloji uygulamalarına ilişkin yaptığı faaliyetlerle gündeme gelen bir başka STK olan 'Gıda Hareketi', varlık nedenini sağlık ve gıda güvenliği sorunlarına karşı çözüm üretmek ve tüketiciyi bilinçlendirmek için oluşturulmuş; araştırma, bilgilendirme ve belgelendirme hareketi olarak göstermektedir. Tüketicilerin satın aldığı ürünlerin geleneksel yöntemlerle elde edilmiş ürünler olması gerektiği misyonuyla çalışmalar yürüten bu Hareket, ülke içerisinde bebek mamaları, devam mamaları, mercimek gibi ürünlerde GDO tespitini sık sık haber yaparak halkı bilgilendirmeye çalışmaktadır[448].

---

446 http://www.greenpeace.org/turkey/tr/campaigns/tarim-ve-gdo/halk-gdoyu-yemiyor/ , Erişim Tarihi: 01.09.2019

447 https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019

448 http://www.gidahareketi.org/G-D-O-156-haberleri.aspx , Erişim Tarihi: 27.08.2019

4.3. Genetiği Değiştirilmiş Organizma ve Ürünlerden Kaynaklı Hak İhlallerine Karşı Başvuru Yolları

4.3.1. Genel Olarak

Biyoteknoloji uygulamalarından, özellikle de genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerden kaynaklı mevcut ya da olası hak ihlallerine karşı hem bireysel hem de toplu olarak yapılabilecek bazı başvuru yolları vardır. Söz konusu bu yollar; iç hukukta yasama organına, yürütme organına/idareye, bağımsız kurumlara ve yargı organına olabileceği gibi, uluslararası hukukta, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinin öngördüğü mekanizmalara başvuru ile tarafı olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gereği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru olarak gösterilebilir[449].

4.3.2. İç Hukuktaki Başvuru Yolları

4.3.2.1. Yasama Organına Başvuru Yolları

Genel anlamda insan haklarını, konumuz kapsamında da sağlık hakkı ve çevre hakkını yasama organına karşı koruyan anayasa yargısı denetiminin dışında, siyasi nitelikte de olsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kendi içinde insan haklarını koruyucu nitelikte işlev gören komisyonları bulunmaktadır. TBMM içtüzüğünde öngörülen sürekli nitelikteki komisyonlara; Dilekçe Komisyonu ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu örnek olarak gösterilebilir.

4.3.2.1.1. Dilekçe Komisyonu

Anayasanın 74. maddesinin ilk fıkrasına göre; *"Vatandaşlar (Ek ibare: 3/10/2001-4709/26 md.) ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet*

[449] http://www.kayseri.gov.tr/haklarin-korunmasi-ve-hak-arama-yollari , Erişim Tarihi: 28.10.2019

eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvurmaların sonucu, (Ek ibare:3/10/2001-4709/26 md.) gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.” TBMM İçtüzüğünün 115. maddesinde, bu dilekçeleri incelemek amacıyla Meclis’te bir ‘Dilekçe Komisyonu’nun kurulması öngörülmektedir. Komisyona gelen dilekçeler, İçtüzüğün 116. maddesinde belirtilen kriterlere göre incelenir ve kanun olarak düzenlenmesinde yarar olan dilekçelerin bir örneği TBMM Başkanlığı’na gönderilir. TBMM Başkanlığı’na gönderilmeyen dilekçeler ise, Komisyon Genel Kurulunda görüşülüp karara bağlanır. Söz konusu bu kararlar, hem dilekçe sahibine hem de ilgili Bakanlığa bildirilir. Bunun üzerine Bakanlık, Dilekçe Komisyonunun kararı hakkında yaptığı işlemi otuz gün içerisinde Komisyon’a bildirir. Dilekçe Komisyonu, bu kararlardan istediklerini TBMM’de görüşülmesini isteyebilir. Dilekçe Komisyonu’nun almış olduğu kararların idare üzerinde bağlayıcı bir özelliği yoktur[450].

4.3.2.1.2. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu

5 Aralık 1990 tarih ve 3686 sayılı Kanunla, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu kurulmuştur. Komisyonda, TBMM’de grubu bulunan siyasi partiler ile bağımsızlar, üye sayıları ile orantılı olacak şekilde temsil edilmektedir. Kanunun 4. maddesinde Komisyonun, *“a) Uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları konusundaki gelişmeleri izlemek, b) Türkiye'nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla T.C. Anayasası ve diğer milli mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermek, c) (Değişik: 1/12/2011-6253/41 md.) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca havale edilen kanun teklifleri ile olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini görüşmek, Türkiye Büyük Millet Meclisi komisyonlarının gündemindeki konular hakkında, istem üzerine görüş ve öneri bildirmek (02/7/2018 tarihli 703 sayılı KHK’nin 55 inci*

[450] Kalabalık, Halil (2017), ***“İnsan Hakları Hukuku”***, Seçkin Yayınları, Güncellenmiş 5. Baskı, Eylül, s. 331 vd.

maddesiyle, bu bentte yer alan "tasarı ve teklifleriyle, kanun hükmünde kararnameleri" ibaresi "teklifleri ile olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini" şeklinde değiştirilmiştir.), d) Türkiye'nin insan hakları uygulamalarının, taraf olduğu uluslararası anlaşmalara, Anayasa ve Kanunlara uygunluğunu incelemek ve bu amaçla, araştırmalar yapmak, bu konularda iyileştirmeler, çözümler önermek, e) İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek, f) Gerektiğinde dış ülkelerdeki insan hakları ihlallerini incelemek ve bu ihlalleri o ülke parlamenterlerinin dikkatlerine doğrudan veya mevcut parlamenter forumlar aracılığıyla sunmak, g) Her yıl yapılan çalışmaları, elde edilen sonuçları, yurtiçi ve dışında İnsan Haklarına saygı ve uygulamaları kapsayan bir rapor hazırlamak." şeklinde görevleri sayılmıştır. Özellikle maddenin 'e' fıkrasındaki '*İnsan haklarının ihlale uğradığına dair iddialar ile ilgili başvuruları incelemek veya gerekli gördüğü hallerde ilgili mercilere iletmek'* şeklindeki hüküm konumuz kapsamında önem ifade etmektedir. Ayrıca sadece başvuru üzerine değil, re'sen de harekete geçebilen Komisyon hem yurt içinde, hem de yurt dışında araştırma ve incelemeler yapabilme, özel kurum ve kuruluşlardan bilgi isteme yetkisine sahiptir. Komisyon tarafından hazırlanan raporlar, Meclis Başkanlığı'na sunulup Genel Kurul gündemine alınmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca havale olunan başvuruları inceleyen İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun, insan hakları sorunlarını araştırma ve inceleme yetkisi olmasına rağmen, bunu yaparken yargı benzeri bir usul izleme ve etkili karar alma yetkisi yoktur. Her ne kadar konumuz kapsamında sağlık hakkı ve çevre hakkı gibi insan hakları ihlallerinde başvurulabilecek yollardan bir tanesi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu olsa da, Komisyonun kişiler için etkili bir başvuru yolu olmadığı söylenebilir[451].

[451] Kalabalık, a.g.e., s. 332; Gözler, Kemal (2018), İnsan Hakları Hukuku, Ekin Yayınları, Ekim, Bursa, s. 444-445.

4.3.2.2. Yürütme Organına/İdareye Başvuru Yolları

4.3.2.2.1. Genel Olarak

Hak ve özgürlüklere erkler arasında en fazla müdahalenin idare tarafından yapıldığı göz önüne alınırsa, hak ve özgürlüklerin yürütme organı ve idareye karşı korunmasının, ayrı bir öneme sahip olduğu görülecektir. Yürütme organı ve idare, hem eylemleriyle hem de (düzenleyici ve bireysel) işlemleriyle kişilerin hak ve özgürlüklerine doğrudan müdahale edebilmektedir. Dolayısıyla, kişilerin ihlal edildiğini düşündüğü hak ve özgürlüklerini koruyabilmesi için başvurabileceği idari yolların olması gerekmektedir. Bu bağlamda, isti'taf başvurusu yolu, hiyerarşik başvuru yolu, vesayet başvurusu yolu, bilgi edinme başvurusu yolu ve insan hakları komisyonlarına başvuru yolu idari başvuru yolları olarak gösterilebilir[452].

4.3.2.2.2. İsti'taf, Hiyerarşik ve Vesayet Başvuru Yolları

Genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünler için, idarenin bir eylem ve işleminden kaynaklı mevcut ya da olası hak ihlallerine karşı, işlemin geri alınması, ilga edilmesi veya değiştirilmesi ve varsa zararın da tazmini için bizzat bu eylemi yapan ya da işlemi tesis eden idari makama başvuru yapmaya isti'taf başvurusu denir. Eylemi yapan ya da işlemi tesis eden idari organın üst makamına yapılan başvuruya da hiyerarşik başvuru denir. İdari bir vesayet makamının diğer idari makam üzerinde, bir işlemi onama, reddetme, değiştirip onama ya da erteleme gibi yetkileri varsa, vesayete uyan makamın işlemleriyle hak ve özgürlüğünün ihlal edildiğini düşünen kişiler, vesayet makamına başvuru yoluyla ilgili işlemin onanmamasını ya da iptalini isteyebilir. Bu başvuru yoluna da vesayet başvurusu yolu denir[453]. Söz konusu başvuruları, kişiler kendileri yapabileceği gibi toplu olarak (Sivil Toplum Örgütleri vb. aracılığıyla) başvuru yapılması da mümkündür[454].

---

[452] Gözler, a.g.e., s. 443 vd.
[453] Gözler, a.g.e., s. 445
[454] Gözler, a.g.e., s. 443-444

4.3.2.2.3. Bilgi Edinme Başvuru Yolu

İdareye bir başka başvuru yolu olan bilgi edinme başvurusu ise, Türk hukukunda önce kanunla tanınmış, sonrasında Anayasa'da yerini almıştır. 9 Ekim 2003 tarih ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu'na göre gerçek ve tüzel kişiler, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının sahip oldukları her türlü bilgi ve belgeye erişim amacıyla bu mercilere başvuru hakkına sahiptir. 5982 sayılı Anayasa değişikliği ile Anayasanın 74. maddesine eklenen bilgi edinme hakkı, hem Anayasal düzlemde hem de kanuni düzlemde güvence altına alınmıştır. Anayasa ve kanuna göre herkes, bilgi edinme hakkına sahiptir. Hem vatandaşlar; hem dernek, vakıf, şirket gibi tüzel kişiler bilgi edinme hakkına sahiptir. Kanunda gösterilen istisnalar (milli güvenliği ilgilendiren, devlet sırrı sayılan bilgilerle adli ve idari soruşturmalara ilişkin bilgiler, ticari sırlar, özel hayata ilişkin bilgiler) dışında, kurum ve kuruluşlar, her türlü bilgi veya belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmakla yükümlüdür. Kurum ve kuruluşlar, başvuranlara on beş gün içinde yanıt vermek zorundadır. Başvuru reddedilirse, bu kararın ilgiliye bildirilmesinden itibaren on beş gün içinde Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu'na itiraz edilebilir. Kurul, bu konudaki kararını otuz gün içinde verir. Kurul tarafından da başvuru reddedilirse, altmış gün içinde Danıştay'da dava açılabilir[455]. Örneğin Danıştay 2011 yılında Hopa'da yaşanan toplumsal olaylarla ilgili Bilgi Edinme Kanunu kapsamında Emniyet'in elinde ne kadar biber gazı stoku bulunduğunu öğrenmek isteyen vatandaşa, "yeteri kadar", "gerektiği kadar" şeklinde genel geçer yanıtlar verilmesinin hukuka uygun olmadığına karar vermiştir. Bu anlamda Emniyet'in biber gazı ile ilgili bilgilerin devlet sırrı kapsamında olduğu yönündeki savunmasını da kabul etmemiştir[456].

---

455 https://www.bilgi.edu.tr/tr/haber/2429/bilgi-edinme-hakkinin-kullanilmasi-ve-uygulamadan-ornekler-1/ , Erişim Tarihi: 28.10.2019; Gözler, a.g.e., s. 445-446

456 www.radikal.com.tr/turkiye/danistay_biber_gazi_devlet_sirri_degildir-1144648 , Erişim Tarihi: 19.10.2019

Konumuz kapsamında bilgi edinme başvurusuna örnek olarak, Tarım Bakanlığı'nın 2009 yılında gıda denetimlerine ilişkin haberlerin yer alması üzerine bir vatandaş, 'Bilgi edinme hakkı' çerçevesinde, ürünleri sağlığa zararlı çıkan firmaların isimleri ve ürünlerinin listesinin kendisine verilmesini istemesi gösterilebilir. Bakanlık 2 Ağustos 2010'da başvurana verdiği cevapta, *'Yasal çerçevede gıda denetimi yapılan firmaların teşhir edilmesine ilişkin bakanlığın yetkisinin bulunmadığını, mahkeme kararı olmaksızın firma isimlerinin ilan edilmesinin mümkün olmadığını'* dile getirmiştir. Bunun üzerine başvurucu, avukatı aracılığıyla Bakanlık aleyhine, Ankara 6. İdare Mahkemesi'nde, Bakanlık işleminin yürütmesinin durdurulması ve iptali istemiyle dava açmıştır. Dava dilekçesinde, Bakanlığın bilgileri açıklamama kararının sağlıklı yaşam hakkını olumsuz etkilediği kaydedilmiştir. 6. İdare Mahkemesi, 15 Aralık 2010 tarihli yürütmeyi durdurma kararında, halk sağlığını ilgilendiren hususların ticari sır olarak nitelendirilmesinin mümkün olmadığını ve davacının başvurusunun reddinin mevzuata uygun olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Bakanlık, sağlığa zararlı ürünler ve üretici firmalar listesini başvurana 'kişiye özel' olarak göndermiştir[457].

4.3.2.2.4. Türkiye'de İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına Başvuru

İnsan haklarının ihlal edildiğini iddia eden herkes, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına başvurabilir. Söz konusu kurullar, hak ihlali iddiasına ilişkin başvuruları inceleyip karara bağlar. Kurulun, ulaşılan sonuçları konusuna göre Cumhuriyet Savcılıklarına ya da ilgili idari makamlara iletip sonucunu takip etme zorunluluğu vardır[458].

4.3.2.2.5. İdari Başvuru Yollarının Etkililiği

İdari başvuru yolları sonucunda idarenin alacağı kararlar, icrai ve bağlayıcı niteliktedir. Ancak, idari başvuru yolları kullanarak yapılan başvurularda kişilerin

---

[457] http://www.gidahareketi.org/Zararli-Gida-Uretenler-Arasinda-En-Buyukler-Var-1079-haberi.aspx
[458] Kalabalık, a.g.e., s. 357-360

elde etmek istedikleri sonucun çıkma ihtimali düşüktür. Çünkü başvuru yapılan yer, yani denetim mekanizması ile şikâyet edilen eylem ya da işlemin faili yine aynı mercidir. Yani ihlal edilen hak ve özgürlüğü, ihlali gerçekleştirene şikâyet etmek, şikâyetin sonucunda ortaya adilane bir kararın çıkmasına engel oluşturmaktadır[459].

4.3.2.3. Türkiye'de Bağımsız Kurumlara Başvuru Yolları

4.3.2.3.1. Genel Olarak

Yukarıda belirtildiği gibi, ihlal edilen hakkı, hakkı ihlal edene şikâyet etmek etkin bir başvuru yolu olmadığından; bu da pek çok ülkeyi insan haklarının idarenin eylem ve işlemlerine karşı daha etkin korunması için, bağımsız bir kurumun kurulmasına yöneltmiştir. İdarenin eylem ve işlemleriyle hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişiler, haklarının korunması için, ülkelere göre 'Kamu Denetçiliği', 'Ombudsmanlık', 'Halk Avukatlığı' vb. gibi farklı isimlendirmeler yapılan kuruma başvurabileceklerdir[460].

4.3.2.3.2. Ombudsmana (Kamu Denetçiliği Kurumu'na) Başvuru Yolu

Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu, 12 Eylül 2010 tarihli Anayasa değişikliği ile öngörülmüş ve Kurumun kuruluş ve çalışma usulleri 14.06.2012 tarih, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kanunuyla düzenlenmiştir. Kurum, TBMM başkanlığına bağlı olup kamu tüzel kişiliğine sahiptir. Kanuna göre Kurum, bir baş denetçi ve beş denetçiden oluşur. Baş denetçi, TBMM tarafından gizli oyla seçilir. Denetçiler, TBMM Dilekçe Komisyonu ve İnsan Hakları İnceleme Komisyonu

---

[459] Gözler, a.g.e., s. 446

[460] https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/181818 , Erişim Tarihi: 30.10.2019; Kalabalık, a.g.e., s. 364 vd.

üyelerinden oluşan karma Komisyon tarafından baş denetçinin seçimine benzer bir usulde seçilir[461].

Kamu Denetçiliği Kurumu'nun görevi, şikâyet konusu idarenin -Kanunda öngörülen istisnalar dışında[462]- her türlü eylem ve işlemini, hatta idarenin tutum ve davranışları da dâhil olmak üzere, bunları incelemek ve idareye önerilerde bulunmaktır. Ombudsman, başvuru konusu eylem ve işlemi hem hukuka uygunluk açısından, hem de adalet anlayışı, insan haklarına saygı ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden inceleyip sorunun çözülmesi için idareye çözüm önerilerinde bulunur. Ombudsmanın vereceği kararlar, idare için bağlayıcı nitelikte olmayıp sadece tavsiye niteliğindedir[463].

Kamu Denetçiliği Kurumu'na gerçek ve tüzel kişiler başvuruda bulunabilir. Kurum re'sen değil, kişilerin başvuruları üzerine harekete geçer. Bu bağlamda genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerden kaynaklı mevcut ya da olası hak ihlalleri için kişiler, idarenin eylem ve işlemlerini ombudsmanlık kurumuna şikâyette bulunabileceklerdir. Hak ihlalinde bulunan kişiler, Kuruma doğrudan başvurabilecekleri gibi, illerde Valilikler, ilçelerde de Kaymakamlıklar aracılığıyla da ücretsiz başvuruda bulunabilir. Ancak Kurum, yargı organlarında görülmekte olan ya da yargı organlarınca karar bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin başvuruları incelemez. Ayrıca Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için, 06.01.1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanununda öngörülen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular, ilgili kuruma gönderilecektir[464].

---

[461] 2010 Anayasa değişikliği için bkz. https://www.ombudsman.gov.tr/engelli-anasayfa/anayasa.html ve Kamu Denetçiliği Kanunu için bkz. https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/1.5.6328.pdf , Erişim Tarihler: 30.10.2019

[462] Bu istisnalar Kanunun 5. maddesinin 2. fıkrasına göre; 'Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ve resen imzaladığı kararlar ve emirler (703 s. KHK ile Mülga), yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri'dir.

[463] https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/1.5.6328.pdf , Erişim Tarihi: 30.10.2019

[464] https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/1.5.6328.pdf , Erişim Tarihi: 30.10.2019

Başvurudan sonra Kurum, şayet başvuru inceleme şartlarını yerine getiriyorsa, başvuruyu incelemeye alır ve ilgili idare ile iletişime geçer. İlgili idare, Kurumun istediği bilgi ve belgeleri, Kurumun talebinin kendilerine tebliğinden itibaren otuz gün içerisinde Kuruma iletmek zorundadır. Kurumun, son olarak başvuru ile ilgili hazırlamış olduğu kararın idare tarafından bağlayıcılığı olmayıp sadece tavsiye niteliğindedir. Ancak idare, Kurumun önermiş olduğu çözümü uygulanabilir görmemesi halinde bunun gerekçesini otuz gün içinde Kuruma bildirmekle yükümlüdür[465].

4.3.2.4. Yargı Organına Başvuru Yolları

4.3.2.4.1. İdari Yargı Organlarına Başvuru Yolu

Yürütme organının eylem ve işlemleri nedeniyle hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini düşünen kişiler, ihlalin ortadan kaldırılması ve varsa zararın da giderilmesi için idariye yargıya başvurabilirler. Bu bağlamda açılacak olan davalar, iptal davası ve tazminat davası diyebileceğimiz tam yargı davasıdır. İptal davası, idarenin işlemleri nedeniyle hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin, bu işlemlerin alındığı tarihten itibaren ortadan kaldırılması amacıyla idare mahkemesinde açılan dava çeşididir. İdare mahkemesine yapılan bu başvuru sonucunda idare mahkemesi iptal kararı verirse, idari işlem alındığı tarihten itibaren hüküm ve sonuçlarıyla beraber hukuk âleminden kaldırılmış olur. Tam yargı davası ise, yine idarenin eylem ve işlemleriyle hakları ihlal edilip zarara uğradığını iddia eden kişilerin bu zararlarının giderilmesi için idari yargıda açmış oldukları tazminat davasıdır[466].

---

[465] https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/1.5.6328.pdf , Erişim Tarihi: 30.10.2019
[466] Gözler, a.g.e., s. 449-450; Kalabalık, a.g.e., s. 372-373

4.3.2.4.2. Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Yolu ve Güncel Bir Başvuru İncelemesi

4.3.2.4.2.1. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu

Temel hak ve özgürlüklerin daha etkin bir şekilde korunması amacıyla, 12 Eylül 2010 tarihli halkoylamasıyla kabul edilen 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile mevzuatımıza 'bireysel başvuru yolu', 'anayasa şikâyeti' gibi isimlerle anılan Anayasa Mahkemesine başvuru yolu eklenmiştir. Anayasanın değiştirilen 148. maddesinin 3. fıkrasına göre; *"Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır."* Bireysel başvuru yolunun kullanılmasına ilişkin usul ve esaslar, 30 Mart 2011 tarih ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunda düzenlenmiş ve 23 Eylül 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Anayasada ve Kanunda gösterildiği gibi, bir kişinin hak ihlali iddiası ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunu kullanabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlar; ihlal konusunun hem Anayasa hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından güvence altına alınmış bir temel hak ve özgürlük olması, söz konusu ihlalin kamu gücü tarafından gerçekleştirilmiş olması, olağan kanun yollarının tüketilmiş olması, başvuru sahibinin güncel ve kişisel bir hakkının doğrudan doğruya etkilenmiş olması, başvurunun olağan kanun yolları öngörülmüşse tüketilmesinden itibaren, başvuru yolu öngörülmemiş ise ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılmış olmasıdır.

Kabul edilebilirlik şartlarını taşıyan başvurular için esas incelemesine geçilir. 6216 sayılı Kanun gereği, *"Bölümlerin, bir mahkeme kararına karşı yapılan bireysel başvurulara ilişkin incelemeleri, bir temel hakkın ihlal edilip edilmediği ve bu ihlalin nasıl ortadan kaldırılacağının belirlenmesi ile sınırlıdır. Bölümlerde kanun yolunda*

gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz." Esas incelemesi sonucunda başvurucunun hakkının ihlal edildiğine ya da ihlal edilmediğine ilişkin karar verilir ve sonuçların ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir. Esas hakkında karar veren Bölümler, başvuru konusu için yerindelik denetimi yapamaz; idari eylem ve işlem niteliğinde karar veremez. Tespit edilen ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir[467].

4.3.2.4.2.2. Öznur Çiçek Bildik Başvurusu

2009 yılında ulusal bir gazetede, gıdada GDO denetimi için alınan numunelerden GDO çıkmasının ve GDO tespiti yapılan bu numuneler arasında bebek devam mamalarının da olduğunun haber yapılması, 2006 doğumlu bir çocuk annesini bu konuda harekete geçirmiştir. Başvurucu; soya, mısır ve pirinç gibi ürünlerin bebek mamalarında kullanıldığını, söz konusu gazete haberlerinin yayımlandığı tarihte çocuğunun üç buçuk yaşında olduğunu, ilgili haberler nedeniyle çocuğunun beslenmesi için kullandığı mamaların GDO içeren ürünlerden olup olmadığı konusunda korku ve endişeye kapıldığını, GDO'lu ürünlerin insan sağlığına olumsuz etkileri konusunda ulaştığı; ham madde, tohum ve nihai tüketim malzemesi olarak GDO'lu ürünlerin ülkemize ithal edildiğini, birbirinden farklı ürünler olduğundan insan sağlığına etkileri yönünden kategorik olarak tümünün güvenli kabul edilemeyeceğini, her ürünün ayrı ayrı güvenlik testlerinden geçirilmesi gerektiğini, Anayasa, kanun ve uluslararası sözleşmeler gereğince vatandaşlarını bu ürünlerle ilgili olarak aydınlatma, bilgilendirme ve uyarma görevi bulunan ilgili Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın bu görevini yerine getirmediğini, dolayısıyla idarenin ağır hizmet kusurunun bulunduğunu ileri sürerek manevi tazminat istemiyle tam yargı davası açmıştır[468].

---

[467] 6216 sayılı Kanun m. 49 ve 50.
[468] Karar için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

Davayı inceleyen Ankara 5. İdare Mahkemesi, idari eylemler nedeniyle hakları ihlal edilen kişilerin dava açmadan önce ilgili idareye başvurmalarının ve idareden ön karar almalarının zorunlu olduğu gerekçesiyle, dava dilekçesinin eski adıyla Tarım ve Köyişleri Bakanlığına tevdi edilmesine karar vermiştir[469].

İlgili Bakanlık konuya ilişkin cevabi yazısında özetle, GDO'lu gıda ve yemlerin ülkemize ithal edilmesi ve denetimleri için 2009 yılında Yönetmelik çıktığını ve bu Yönetmelikle, ithal ürünler için bilimsel kriterlerle risk değerlendirme şartı getirilerek daha ileri düzeyde bir denetim sağlandığını belirtmiştir. Yine ilgili cevabi yazıda, Yönetmelik öncesi dönemde GDO ile ilgili ithalatta, sadece beyan esası ile sınırlı bir kontrol ve denetim öngörüldüğü de ifade edilmiştir. Ayrıca Bakanlık, başvurucunun dilekçesinde ileri sürdüğü insan sağlığı ve gıda güvenliği açısından yapılan denetimlerle ilgili bir gecikmenin söz konusu olmadığını, çünkü gıda ve yem ithal edilen orijin ülkelerden bu ürünlere ilişkin de onaylanmış sağlık sertifikası aradıkları ifade etmiş ve GDO ile ürünlerinin ABD, Arjantin, Kanada, AB gibi gelişmiş ülkeler dâhil dünyanın birçok ülkesinde tüketime sunulduğuna dikkat çekmiştir. Başvurucunun uğradığı zararın sorumlusu olarak Bakanlığı göstermesine karşılık Bakanlık, başvurucunun GDO'lu ürünlerden fiili olarak zarar gördüğüne dair sağlık kuruluşundan alınmış rapor, mahkeme kararı bulunmadığını; GDO'lu ürünlerden zarar görülse dahi, Bakanlığın bu konuda sorumlu tutulamayacağını, sorumluluğun 5977 sayılı Kanun gereği GDO'lu ürün faaliyetinde bulunanlarda olduğunu belirtmiştir[470].

İdarenin cevabi yazısı üzerine başvurucu aynı iddialarla idare mahkemesine tekrar başvurmuştur. Savunması alınan idare, gıdaların ve yemlerin etiketlenmesi ile ilgili düzenlemeler yapılarak tüketicilerin ürünlerin içeriği ile ilgili bilgi alma haklarının garanti altına alındığını, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın gıda güvenliği konusunda kendisine verilen görevlerini hukuka, kamu yararına ve hizmet gereklerine uygun olarak yerine getirdiğini ifade etmiş ve hizmet kusurunun

[469] Ankara 5. İdare Mahkemesi'nin 27.10.2010 tarihli, 2010/208 Esas; 2010/1494 Karar sayılı kararı
[470] Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğünün 23.12.2010 tarihli ve 48653 sayılı yazısı

olmaması, başvurucunun bir zararının doğmaması ve gerçekleştiği iddia edilen zarar ile eylem ya da işlemler arasında illiyet bağının bulunmaması nedeniyle davanın reddine karar verilmesini talep etmiştir[471].

Dosyayı inceleyen idare mahkemesi, ülkemizde GDO'lu ürünlerin kontrol ve denetimi için gereken yasal ve idari düzenlemelerin yerine getirildiği, bu düzenlemeler doğrultusunda denetim ve yaptırımların uygulandığı, davacının, somut olarak zarara uğratıldığına veya davalı idarenin üzerine düşen görevi yerine getirmediğine ilişkin herhangi bir tespit bulunmadığı, dolayısıyla manevi tazminatın unsurlarından olan ağır hizmet kusurunun varlığından söz edilemeyeceği nedeniyle davayı reddetmiştir[472].

Başvurucu, bu karara karşı yasal süresi içinde itirazını yapmıştır. Yerel mahkemenin kararını inceleyen bölge idare mahkemesi, ilgili kararın usul ve hukuka uygun olup bozulmasını gerektiren bir neden bulunmadığından, itiraz isteminin reddine karar vererek yerel mahkemenin kararını onamıştır[473].

Bölge idare mahkemesi aşamasından sonra kesinleşen karara karşı başvurucu, süresi içerisinde, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunu kullanmıştır. Mahkemeye bireysel başvuru formunda başvurucu, ithal edilerek satışa sunulmuş gıda ürünlerinin bir kısmının GDO içerdiği ile ilgili olarak basında yer alan haberler nedeniyle küçük yaştaki çocuğunun GDO'lu ürünleri içeren bebek maması gibi ürünlerle beslenmiş olabileceği düşüncesiyle korku ve endişeye kapıldığını; Anayasa, sair kanun ve uluslararası sözleşmeler gereğince vatandaşların beden ve ruh sağlıklarının korunması, gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla başta denetim olmak üzere koruyucu tedbirler alınması ve ürünlerin içeriğiyle ilgili tüketicilerin aydınlatılması konularında devletin yükümlülüklerinin bulunduğunu; bu

---

[471] Ankara 5. İdare Mahkemesi 2011/174 Esas nolu dosyasına Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Hukuk Müşavirliği tarafından sunulan 04.03.2011 tarihli cevap dilekçesi

[472] Ankara 5. İdare Mahkemesi'nin 27.06.2012 tarihli ve E. 2011/174, K. 2012/1116 sayılı kararı

[473] Ankara Bölge İdare Mahkemesi 1. Kurulu'nun 18.01.2013 tarihli ve E. 2012/13963, K. 2013/918 sayılı ilamı

yükümlülüklerin yerine getirilmemesi nedeniyle ilk kez dava açma yoluna başvurduğu 24/12/2009 tarihinde 5977 sayılı Kanun'un ve Yönetmeliğin henüz yürürlükte olmadığını, dolayısıyla anılan ve hâlihazırda yürürlükte olan mevzuat gereği ülkemize girişi yasak olan GDO'lu ürünlerin dava tarihi öncesinde etkin şekilde denetlenmediğini, ayrıca GDO'lu gıdalar nedeniyle tüketicilerin zarar görme tehlikesi bulunmasına rağmen bu konuda bilgilendirilmediğini, idarenin hareketsiz kalarak ağır hizmet kusuru işlediğini, bu gerekçelerle dava tarihinden önceki dönemde uğradıkları manevi zararın giderilmesi talebiyle dava açmasına ve içinde bulunduğu koşullar ile davaya konu süreci açıkça ifade etmesine rağmen, Mahkemelerce dava tarihinden sonraki döneme ilişkin değerlendirmeler yapıldığını ve böylece Anayasa'nın maddi ve manevi varlığın korunması ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüş; ihlallerin tespiti ile lehine maddi ve manevi tazminata hükmedilmesi talebinde bulunmuştur[474].

Başvuruyu değerlendiren Mahkeme, başvuru konusu olan kişilerin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi çerçevesinde özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alınan fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı ile bireyin kendisini gerçekleştirme ve kendisine ilişkin kararlar alabilme hakkına karşılık geldiğini belirtmiştir. Daha önceki kararlarına atıfta bulunan Mahkeme, kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne ilişkin hukuksal çıkarının da, özel hayata saygı hakkı kapsamında güvence altına alındığını, fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı kapsamında güvence altına alınan hukuksal çıkarlardan birinin de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olduğunu vurgulamıştır[475].

Başvurucunun maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının ihlal edildiği iddiasıyla beraber, aynı zamanda sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının da ihlal edildiği yönündeki iddiasını da değerlendiren Mahkeme, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının Anayasal anlamda normatif dayanağının 56. madde hükmünde yer

---

474 Karar için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

475 Anayasa Mahkemesi'nin 03.07.2014 tarihli, E. 2013/89, K. 2014/116 sayılı kararı

verilen herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu yönündeki düzenleme olduğunu belirtmiş; ancak söz konusu hükmün, Anayasa'nın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer aldığı, Anayasa'nın bireysel başvuru hakkının düzenlendiği 148. maddesinin üçüncü fıkrasında *"Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir."* hükmüne yer verilmek suretiyle Anayasa'da yer alan ikinci ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuruda bulunulamayacağını ifade etmiştir. Bununla beraber söz konusu hakkın; Anayasa'nın, fiziksel ve ruhsal bütünlüğün korunması ile ilgili hukuksal çıkarları kapsayan 17. maddesi ve özel ve aile hayatına saygıyı güvence altına alan 20. maddesi ile bağlantılı olarak ve söz konusu hükümlerde yer alan hukuksal çıkarlar üzerindeki etkisi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir[476].

Mahkeme, özel hayatın korunması konusunda, devletin yükümlülüğünün sadece belirtilen hakka keyfî surette müdahaleden kaçınmakla sınırlı olmadığını, bununla beraber, özel hayata etkili bir biçimde saygının sağlanması bağlamında devletin pozitif yükümlülüklerinin de olduğunu ve çevresel rahatsızlıklarla ilgili ihlal iddiaları kapsamında ağırlıklı olarak devletin pozitif yükümlülüklerinin değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Pozitif yükümlülüklere yasal dayanak olarak Mahkeme; Anayasa'nın 56. maddesinin gerekçesinde belirtilen, vatandaşın korunmuş çevre şartlarında beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürmesini sağlamanın devletin görevi olduğu, çevreyi koruyucu mevzuat kadar devlet denetiminin ve çevreyi koruyucu fiilî tedbir ve faaliyetlerin de gerekli olduğu düzenlemelerini göstermiştir. Bu bağlamda devletin, hem kirlenmenin önlenmesi hem de tabii çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alması

[476] Karar için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

gerektiği vurgulanmış ve bu suretle çevresel meselelerde devletin pozitif yükümlülüklerine işaret edilmiştir[477].

Mahkeme, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının, getirilecek kuralın ekonomik, bürokratik ve fiilî yükümlülüklere yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme kararında önceki kararlarına da atıfta bulunarak, çevre hakkının hem yaşam hakkı hem de sağlık hakkıyla ilişkisi ve bugünden çok gelecek nesilleri ilgilendirmesi, çevrenin kirlendikten sonra eski hale getirmenin çok güç olması, hatta bazen bunun mümkün bile olmaması nedeniyle, ekonomik gelişme ve kalkınma için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesi, kirlenen çevrenin temizlenmesi veya bozulan çevrenin onarılması yerine kirliliği ve bozulmayı önleyici tedbirlere ağırlık verilmesi gerektiğine yer vermiştir[478].

Genetiği değiştirilmiş organizmaların çevre hakkıyla bağlantısına ilişkin çıkarımda bulunan Mahkeme, söz konusu kararında; modern biyoteknolojik yöntemler kullanılmak suretiyle gen aktarılarak elde edilmiş, insan dışındaki bitki, hayvan ve mikroorganizma dâhil canlı organizma olarak ifade edilen genetiği değiştirilmiş organizmaların da biyolojik çeşitliliğin kirlenmesi bağlamında öznesi olan bireyler açısından çevre hakkının konusu olacağı değerlendirmesini yapmış, bu bağlamda çevrenin korunmasına ilişkin ortaya çıkan metinlerin çevrenin korunması ile insan sağlığı ve esenliği arasında bir bağ kurulması ile oluştuğunu belirtmiştir[479].

---

[477] Karar için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

[478] Anayasa Mahkemesi'nin 03.07.2014 tarihli E.2013/89, K.2014/116 sayılı, 15.01.2009 tarihli E.2006/99, K.2009/9 sayılı ve 24.05.2012 tarihli E.2011/110, K.2012/79 sayılı kararları

[479] Karar için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

Mahkeme, başvurucunun ihlal iddiasında bulunduğu sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının, her ne kadar ikinci ve üçüncü kuşak haklar arasında yer aldığını belirtse de açıklanan nedenlerle başvurunun kabul edilebilirlik şartlarını taşıdığını belirtmiş ve incelemeye almış; işin esasında ise, çevresel meselelerin Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirilebilmesi için bazı koşulların arandığını belirtmiştir. Bu bağlamda, çevresel rahatsızlığın, başvurucunun maddi ve manevi varlığına ve özel hayatına saygı hakkı üzerinde doğrudan bir etkide bulunması ve belirtilen değerler üzerindeki etkisinin asgari bir şiddet derecesine ulaşması gerekmektiği, aranan asgari ağırlık eşiğinin söz konusu hukuksal değerlerin ihlal edilip edilmediğinin değil, bizatihi söz konusu alana ilişkin incelenebilir bir sorun doğurup doğurmadığının tespiti amacıyla değerlendirildiği, şiddet derecesinin değerlendirilmesi göreli olup her somut olayda çevresel etkinin yoğunluğu, süresi, beden ve ruh bütünlüğüne etkileri ile çevrenin genel bağlamı gibi kriterler çerçevesinde ayrıca değerlendirme yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur[480].

Mahkeme, bu açıklamalar ışığında başvurucunun hak ihlali iddiasını ele almış ve başvuruya konu çevresel etkinin Anayasa'nın 17. maddesi kapsamındaki güvenceleri harekete geçirecek asgari ağırlıkta olup olmadığını incelemiştir. Buradaki ağırlığın belirlenmesinde, olayın tüm koşulları dikkate alınarak değerlendirilmesi ve değerlendirmede sözü geçen etkinin yoğunluğu, süresi, fiziksel ve ruhsal etkisi de dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber AİHM içtihatlarına gönderme yapan Mahkeme, ağırlık eşiğinin tespitinde genel olarak başvurucudan söz konusu etki derecesini ortaya koyan somut veriler sunmasının beklenildiğini de ifade etmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, gıda güvenliğinin sağlanmaması nedeniyle biyolojik çeşitliliğin kirlenmesi şeklindeki çevresel rahatsızlığın başvurucunun maddi ve manevi varlığına doğrudan bir etkide bulunması ve belirtilen değerler üzerindeki etkisinin asgari bir şiddet derecesine ve ciddi bir boyuta ulaşmış olması gerektiğini ve bunun da somut olarak ortaya konulmasını aramaktadır. Başvurucunun basında yer alan haberler nedeniyle GDO içeren gıdalar ile ilgili oluştuğu ileri sürülen endişe ve korkuların güncel ve kişisel etkileri somut

480 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 09.06.2005 tarihli B. No: 55723/00 nolu Fadeyeva/Rusya kararı

olarak açıklamadan soyut ve genel olarak ileri sürdüğü ve GDO'lu olabilecek gıdaların olumsuz etkilerine maruz kalmış "olma" ihtimali üzerinden hareket ettiği, yargılama sırasında dosyaya sunulan bilgi ve belgelerin gıda ürünleri hakkında bilimsel raporlarından ibaret olduğu, ancak bu tür ürünlerin başvurucunun çocuğunun beslenmesinde kullanılan gıda ürünlerinin içeriğinde olduğuna ilişkin kanıtların ortaya konulmadığı ve GDO içeren ürünler nedeniyle ortaya çıkan rahatsızlığın varlığı, yoğunluğu, beden ve ruh sağlığına olan ya da olması muhtemel etkileri hakkında herhangi bir belge ve rapor sunulmadığı için başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddine karar verilmiştir[481].

4.3.2.4.2.3. Öznur Çiçek Başvurusunun Kapsamında Anayasa Mahkemesi'nin GDO Kararının Değerlendirilmesi

Başvurunun temeli, bebek mamalarının bir kısmının GDO içerdiği ile ilgili basında yer alan haberler kapsamında, başvurucunun küçük yaştaki çocuğuna GDO'lu ürünler yedirmesi nedeniyle korku ve endişeye kapılması, GDO içeren gıda ürünleri ile ilgili olarak, devletin denetleme ve vatandaşlarını bu ürünlerle ilgili aydınlatma yükümlülüğü bulunmasına rağmen bu yükümlülüklerin yerine getirilmediğini belirtilerek maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının ihlal edildiğine dayanmaktadır. Başvurucunun iddialarına karşı Bakanlık, ihlal iddiasına konu eyleme ve içeriklerine dair kanıtlar ile öne sürülen ihlal nedeniyle ne şekilde ve hangi ölçüde zarar görüldüğüne ilişkin delillerin ortaya konulmadığını ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi ise, kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkına yönelik ihlal iddiasının Anayasa'nın 17. maddesi bağlamında inceleme yapılmasını gerektirecek ağırlıkta olmadığı anlaşıldığından, başvurunun bu kısmının açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

[481] Öznur ÇİÇEK BİLDİK Başvurusu, Başvuru No: 2013/6595; Karar Tarih: 21.04.2016; Kararın tamamı için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=%C3%96ZNUR+%C3%87%C4%B0%C3%87EK+B%C4%B0LD%C4%B0K , Erişim Tarihi: 09.10.2019

Söz konusu kararda, başvurucunun maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkının açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğuna hükmedilmesi tartışmalı bir durumdur.

Kararın gerekçesinde başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olmasının nedeni olarak, başvurucuya yönelik ihlalin 'soyut olduğu ve belli bir şiddete ulaşmadığı' gösterilmektedir. Anayasa Mahkemesi, başvurucunun GDO içeren ürünler nedeniyle ortaya çıkan rahatsızlığın varlığı, yoğunluğu, beden ve ruh sağlığına olan ya da olası etkileri hakkında açık şekilde ve başvuru konusu somut olay özelinde anlatımlarda bulunması gerektiğini, ancak bunlara ilişkin dosya kapsamında herhangi bir bilgi ve belge bulunmadığını belirtmektedir. Bununla beraber Mahkeme, başvurucunun sunmuş olduğu bilgi ve belgelerde, birtakım gıda ürünleri hakkında bilimsel raporların bulunduğunu, ancak bu tür ürünlerin, başvurucunun çocuğunun beslenmesinde kullanılan gıda ürünlerinin içeriğinde olduğuna ilişkin hiçbir somut kanıt bulunmadığını söylemektedir. Mahkeme, burada lâfzî yorum yaparak sadece önündeki somut olayla ilgilenmiştir. Ancak mevzuatta açıkça GDO'lu ürünlerin ithalinin yasak olduğu belirtilmesine rağmen, Tarım Bakanlığı'nın 2009 yılı gıda denetim raporu sonucunda basında yer alan haberlerde ve TÜBİTAK yetkililerinin açıklamalarında ithal edilen soya, mısır, pirinç gibi ürünlerde GDO bulgusuna rastlandığının belirtilmesi ve bu tür ürünlerin bebek maması içeriğinde kullanıldığının ispatlanmasına ilişkin hiçbir incelemede ve açıklamada bulunmamıştır. Mahkeme, bu kararıyla söz konusu GDO'lu ürünlerin Kanun ve Yönetmelikte açıkça yasaklanmasına rağmen, ülke içerisindeki piyasada serbestçe dolaşmasının ve özellikle bebek mamalarında GDO tespit edilmesinin başlı başına bir hak ihlali olacağına hükmetmesi gerekirken, adeta GDO'lu ürünlerin piyasada dolaşmasına yönelik yasal bir kılıf oluşturmuştur. Mahkeme kararından anlaşılan, her ne kadar GDO'lu ürünlerin ithali yasal mevzuata göre yasaklanmış olsa da, iç piyasada bu ürünler serbestçe dolaşıyor ve bu ürünler insanlar tarafından tüketiliyorsa, ancak GDO içeren ürünler nedeniyle ortaya çıkan rahatsızlığın varlığı, yoğunluğu, beden ve ruh sağlığına olan etkisi asgari bir şiddet derecesine ve ciddi bir boyuta ulaştığında kişiler, haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle ihlalin tespiti ve tazminat için başvuruda bulunabileceklerdir.

Aynı Anayasa Mahkemesi 27.05.2004 günlü, 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un bazı maddelerinin yürürlüğünün durdurulması ve iptali istemiyle açılan davayı (soyut norm denetimi) GDO'lar aleyhine karara bağlamıştır. Yürürlüğün durdurulması ve iptal istemini esastan inceleyen Mahkeme, 08.01.2009 tarihli kararıyla 27.5.2004 günlü 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un birçok maddesini ve fıkrasını iptal etmiştir[482]. Mahkemenin bu tutumu, yürütmeyi durdurma ve iptal isteminin gerekçesinde gösterilen "… *genetik modifiye gıdalardan söz edilmektedir. Bunlar sağlık açısından insanlarda kanser, hipertansiyon, osteoporoz, dolaşım ve sindirim bozuklukları hastalığı anlamına gelmektedir. Ayrıca zoonoz ve diğer birçok hastalık, gıdalar vasıtasıyla sindirim yoluyla insanlara bulaşmaktadır. Ülkemizde yapılan bir bilimsel araştırma, ölümlerin % 11'inin kanserden ileri geldiğini ortaya koymuştur. Bu % 11'in önemli diliminin ise, gıda kaynaklı olduğu düşünülmektedir (Pekcan ve Karaağaoğlu, DPT yayınları, 2670, s.45, Mart 2003) ...*" ifadelerini kabul ettiği anlamına gelmektedir. Buna rağmen aynı Mahkemenin, söz konusu bireysel başvuruda GDO'lu ürünlerden kaynaklı hak ihlalinin oluşabilmesi için ihlalin asgari bir şiddet derecesine ve ciddi bir boyuta ulaşması şartını araması kendi içerisinde bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, yapılan birçok deney sonucu ve bilimsel çalışmalara göre GDO'ların kısa süreli etkilerinin tespitinin zor olduğu, ancak uzun vadede insanlar için kısırlık, çoklu organ yetmezliği, vücutta toksisite artışı ve dolayısıyla kanserojenlik artışına; ekosistem için toprak ve yer altı sularının kirlenmesi, ürünlerde GDO bulaşanı olması, gen kaçışlarına rastlanılması, pasif konumdaki zararlı virüslerin aktif hale geçmesi gibi birçok risk taşıdığı belirtilmektedir[483]. Durum böyle olmasına rağmen AYM'nin vermiş olduğu kabul edilemezlik kararının

---

[482] Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/51c732f0-3d6d-405f-aa2f-8b9404bc0508?excludeGerekce=False&wordsOnly=False ; Resmi Gazete'deki metin için bkz. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090611-15.htm , Erişim Tarihleri: 30.09.2019

[483] Bkz. https://www.corteva.com/resources/blog/blog-articles/are-gmos-harmful.html, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313864r1670.Turkiye_GDO_ile_Ekonomik_ve_Sosyal_Acidan_Nasil_Getiri_Saglar.pdf ve https://www.dunya.com/saglik/iki-yillik-arastirmanin-sonucu-gdo-zehirli-haberi-188297 , Erişim Tarihleri: 30.09.2019

isabetli bir karar olmadığı, insanlık ve çevre için çok ciddi etkileri olabilen GDO'ları yok saydığı, hatta bunun da ötesinde GDO'ları meşru gösterdiği bile söylenebilir.

4.3.3. Uluslararası Başvuru Yolları

Hak ve özgürlüklerin ihlali durumlarında başvurulabilecek uluslararası mercileri, Birleşmiş Milletler çerçevesinde ve Avrupa Konseyi çerçevesinde başvurular olarak ikiye ayırabiliriz.

4.3.3.1. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Başvuru Yolları

Birleşmiş Milletler çerçevesinde insan haklarının korunması için yapılan Sözleşmelerin başında, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) gelir. Ancak bu bildirgede herhangi bir denetim sistemi öngörülmediği için uygulamada bağlayıcılığı ve etkisi sınırlı olmuştur. Sağlık hakkı ve çevre hakkı kapsamında, İHEB dışında Birleşmiş Milletler bünyesinde hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin etkililiği düşük de olsa, denetim sistemi öngörmesi açısından iki Sözleşme daha gösterilebilir. Bunlar, 1966 tarihli olup 1976 yılında yürürlüğe giren ve 2003 yılında Türkiye'nin de onayladığı Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve 1966 tarihli Ekonomik ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesidir. Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesine göre denetim amacıyla on sekiz uzmandan oluşan İnsan Hakları Komitesi kurulması öngörülmüştür. Komitenin kararları tavsiye niteliğinde olup, herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Ekonomik ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi de denetim amacıyla Ekonomik ve Sosyal Haklara İlişkin Komite kurulmasını öngörmüştür[484].

[484] Bkz. https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/28-birlesmis-milletler-denetim-usulleri/ , Erişim Tarihi: 30.09.2019

4.3.3.2. Avrupa Konseyi Çerçevesinde Başvuru Yolları

Hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin Birleşmiş Milletler çerçevesinde zayıf denetim ve bağlayıcılığı olmayan kararlar bulunmasına rağmen, bölgesel bir örgüt olan Avrupa Konseyi, denetim ve bağlayıcılık açısından daha sıkı bir yapı öngörmüştür. Bu bağlamda, Konsey çerçevesinde imzalanmış olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve hak ihlallerinin denetim organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi buna örnek gösterilebilir[485]. Sözleşmede güvence altına alınan hakların ihlali iddiasıyla kişiler, belli şartları yerine getirmek şartıyla ihlali, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşıyabileceklerdir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde güvence altına alınan medeni ve siyasi hakların sınırlı bir bölümüne yer verilmiş olsa da bu haklar listesi, daha sonra yürürlüğe giren protokollerle genişletilmiştir. 2019 yılı itibariyle Sözleşme'ye ek 16 Protokol bulunmaktadır[486]. Mahkemeye, Protokolleri onaylamayan devletler açısından ilgili haklar için hak ihlali başvuru yoluna gidilemez. Bir başka ifadeyle, kişinin Sözleşmeye ek Protokollerde yer alan bir hakkın ihlali için Mahkemeye gidebilmesi için, ilgili devletin hakkın yer aldığı ek Protokolü kabul etmesi şartı aranmaktadır[487].

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru için iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, Anayasa'da 2010 yılında yapılan değişiklik sonrasında, 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolu açılmıştır. Dolayısıyla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılacak bireysel başvuru öncesinde kişilerin, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunu tüketmesi zorunludur. Sözleşme'de yaşam

[485] Sözleşme metni için bkz. https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/AIHS_TUR.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[486] Protokollerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c= , Erişim Tarihi: 03.10.2019

[487] https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/43-avrupa-insan-haklar-mahkemesi/ , Erişim Tarihi: 03.10.2019

hakkı düzenlenmesine rağmen her ne kadar çevre hakkı için doğrudan bir düzenleme olmasa da (Bor/Macaristan, B. No: 50474/08, 18/6/2013, § 24), Mahkeme, vermiş olduğu kararlarda Sözleşme'yi geniş yorumlayarak özel ve aile hayatının korunması hakkı kapsamında çevre hakkına da yer vermiştir. (Powell ve Rayner/Birleşik Krallık, B. No: 9310/81, 21/2/1990; Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık, B. No: 36022/97, 2/7/2003; Lopez Ostra/İspanya, B. No: 16798/90, 9/12/1994; Koch/Almanya, B. No: 497/09, 19/7/2012, § 51) Böylece konumuz kapsamında sağlık hakkı ve/veya çevre hakkının ihlal edildiğini düşünen kişiler, iç hukuk yollarının tüketilmesi sonrasında AİHM'e diğer başvuru için diğer usuli şartları yerine getirmek şartıyla Mahkeme'ye başvurabileceklerdir[488].

[488] Sözleşme metni için bkz. https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/09/01/AIHS_TUR.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

SONUÇ

Hak ve özgürlükler, tarihsel olarak ortaya çıkışlarına göre üç kuşak içerisinde incelenmektedir. Bireysel ve siyasal haklar birinci kuşak hakları oluştururken; sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ikinci kuşak hakları ve son olarak dayanışma hakları olarak da bilinen kolektif haklar üçüncü kuşak hakları oluşturmaktadır. Bunların yanında, gelişen bilim ve teknolojik uygulamalar sonrasında insan onurunun daha etkin korunması, bilimin kötüye kullanılmaması için dördüncü kuşak haklar dile getirilmektedir. Bilişim teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler ile kişisel verilerin korunması ve unutulma hakkı, genetik mühendislik çalışmaları karşısında insan onurunun korunması hakkı, ekosistem hakkı ve gelecek nesillerin hakkı gibi çeşitli haklar dördüncü kuşak haklar olarak gösterilebilir[489].

Bu haklardan ikinci kuşak haklar, devlete eylemde bulunma ve bir hizmeti sağlama ödevi yüklemektedir. İkinci kuşak hakların ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı sonrasına dayansa da, uygulanmaya başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan bu haklara çalışma hakkı, sağlık hakkı, emeklilik hakkı, sendika hakkı, grev hakkı gibi haklar gösterilebilir[490]. 1961 ve 1982 Anayasalarının "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığı altında sayılan haklar büyük oranda ikinci kuşak haklardır.

Üçüncü kuşak haklar, değişen ve küreselleşen dünya düzeni nedeniyle öncelikle uluslararası sözleşmelerde, bildiri ve beyannamelerde yer almış, daha sonrasında ise ülkelerin iç hukuklarında düzenlenmiştir. Kolektif haklar ya da dayanışma hakkı denilen bu haklara sürdürülebilir gelişme, sağlıklı bir çevre hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı gibi haklar örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü kuşak

[489] Kaboğlu, İbrahim (2013), ***"Özgürlükler Hukuku"***, Ankara, İmge, 7. Baskı, s. 33; Gözler, a.g.e., 157-163. Ayrıca bkz. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/208297 , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[490] http://www.aykultopcu.com/habervemakele-184-hukuk-sisteminde-temel-insan-haklari-ve-gelinen-son-asama-dorduncu-kusak-haklar-ve-bunlari-talep-hakki , Erişim Tarihi: 30.09.2019

hakların temelinde dayanışma fikri yatmaktadır. Bu haklar, toplumun ya da halkların kolektif haklarını kapsar[491].

Teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler, özellikle tıp alanındaki bazı çalışmalar yeni birtakım hakları gündeme getirmiştir. Gen transferinin mümkün hale gelmesi ve klonlamanın yapılabilmesiyle beraber, konunun insan onuru ve ekosisteme etkisinden dolayı sürekli tartışılmasına sebep olmuş ve ekosistem hakkı, gelecek nesillerin hakkı gibi yeni kuşak hakların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu haklara da dördüncü kuşak haklar denmektedir[492].

Bu bağlamda genetik mühendislik çalışmalarından olan genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin, sağlık hakkı yönünden ikinci kuşak haklarla, sağlıklı çevre hakkı yönünden üçüncü kuşak haklarla ve insan onurunun, ekosistemin korunması yönünden de dördüncü kuşak haklarla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Genetiği değiştirilmiş organizmalar ve ürünler ortaya çıktıkları tarihten itibaren çeşitli tartışmaların odağı olmuştur. Bu tartışmaların en önemlisi, GDO'lu ürünlerin insan sağlığına ve çevreye olan etkileridir. Her ne kadar bu ürünlerdeki besin değerlerinin doğal ürünlerden fazla olduğu ve bu ürünlerin çevre ve tarıma olumlu katkıda bulunduğu iddia edilmiş olsa da yapılan deney ve gözlemler neredeyse bunun tam tersini göstermektedir. Bu ürünlerin pek çok olası zararı bulunmaktadır. Gıda güvenliği ile alerjik reaksiyonlar ve kanserojenlik gibi konularla insan sağlığıyla beraber genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin gen kaçışları, biyolojik çeşitliliğin doğasının bozulması, zararlılarda antibiyotik direncinin artması, ekolojik döngünün sekteye uğraması gibi çevre üzerindeki etkileri karşılaşılan sorunlardan bazılarıdır. Güncel olarak karşılaşılan bu sorunlara ilaveten insanlığın ortak malı ve mirası olan tohumların patentlenmesi, bu patentlerin dünya üzerinde sadece birkaç

[491] Gözler, Kemal (2018), ***"İnsan Hakları Hukuku"***, Ekin, Bursa, s. 158-159. Ayrıca bkz. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/14/pusula_bolum4_insanhaklarininevrimi_istanbulbilgiuniversitesiyayinlari.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

[492] http://www.journalagent.com/adlitip/pdfs/adlitip_21_2_31_45.pdf , Erişim Tarihi: 30.09.2019

tane firmanın elinde bulunması gibi konular mülkiyet hakkı ve ekonomik kaygıları da beraberinde getirmektedir.

Tüm bu olumsuz etkilerden dolayı GDO'lu ürünlerin, bu ürünleri tüketen/tüketmeyen bütün insanların sağlık hakkı ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına zarar verdiği/verme olasılığı ortadadır. Çünkü bu ürünlerde kullanılan yabancı genler, hem tüketen insanlar için sürpriz bir tehdit olabilme hem de insan DNA'sına karışma ve onu kalıcı olarak etkileme ihtimaline sahiptir. Ayrıca tüketicilerin satın aldığı ürünü bilme ve bu konuda güvenilir bir bilgiye erişme hakkı da zedelenmektedir. Bu açıklamalar kapsamında söz konusu duruma tümel bir bakış açısıyla yaklaşılırsa, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin insan hakları ve hayvan hakları için önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

GDO'lu ürünlerin gerek insan hayatı gerekse de ekosistem üzerinde bu kadar hayati ve çoğunlukla yıkıcı etkileri olmasına rağmen, bu konuyu düzenleyen (ulusal/ulusalüstü) mevzuatın yeterli olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Var olan mevzuat metinlerinin ise, çeşitli sermaye merkezlerinin manipülasyonları sebebiyle gerçeği yansıtıp yansıtmadığı her zaman tartışmaya açıktır. Çünkü gıda sektörü dünya ekonomisinde en çok pazar payına sahip sektörlerden birisidir. Hatta bu sektörün tamamlayıcısı olan (bitki/insan/hayvan) ilaç sektörü de işin içine katıldığı zaman pazar payı daha da artmaktadır. GDO'lu tohum patentlerini elinde bulunduran firmaların hem tohum, hem zirai ilaç hem de tıbbi ilaç firmaları olması da duruma soru işaretleriyle bakılmasına sebep olmaktadır. Durum böyle olunca, GDO'lu ürünlerin sıkı bir denetimden geçirilmesini gerektirecek mevzuatın oluşturulması hayli zor gözükmektedir.

Ülkemiz mevzuatının da bu bağlamda yeterli olduğunu söylemek ise imkânsızdır. Her ne kadar Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne 1996 yılından, Sözleşme'ye ek olarak oluşturulan Cartagena Protokolü'ne de 2003 yılından beri taraf olsak da bu metinlerde öngörülen iç hukukta kanun düzeyinde bir biyogüvenlik

metni hazırlanması maalesef 2010 yılına kadar gerçekleşememiştir. Ulusal Biyogüvenlik Kanunu hazırlanıp yürürlüğe girene kadar ülkeye GDO'lu ürün girip girmediği, ülke içerisinde GDO'lu ekim yapılıp yapılmadığı tartışma konusu olsa da; laboratuvar testleri ve bulgular hem ülke içerisine GDO'lu organizma ve ürün sokulduğunu hem de ülke içinde GDO'lu üretim yapıldığını göstermektedir.

2010 yılına kadar idarenin düzenleyici işlemlerine terk edilen biyoteknolojik uygulamalar ve transgenik ürünlerin ticareti, 2010 yılında Biyogüvenlik Kanunu'nun hazırlanıp yürürlüğe girmesiyle bir nebze de olsa katı kurallara bağlanabilmiştir. Kanunda ve kanuna dayanarak çıkartılan yönetmelikte kısa sürede yapılan değişiklikler biyogüvenlik mevzuatımızın, Sözleşme ve Protokolün gerekleri ile ABD gibi GDO üreticisi ve ihracatçısı büyük ülkeler ve biyoteknoloji tekeli şirketlerin istekleri arasında git gel yaşamasına sebep olmaktadır.

Halen yürürlükte olan Biyogüvenlik Kanunu'na eksiklikleri nedeniyle bazı eleştiriler yöneltilmektedir. Özellikle Kanunda, GDO'ların deney amaçlı çevreye serbest salınımına yönelik şartların belirtilmemiş olması, vahşi hayvanların genetiğinin değiştirilmesi yasağı açıkça düzenlenmemiş olması, tüketicilerin bilgilendirilmesine yer verilmemiş olması, GDO ve ürünlerinin işaretlenmesinin konu edilmemesi, bununla beraber kanunda yer alan etiketlemeye ilişkin eşik değer şartı koyulmasının gereksiz olması, biyoteknoloji alanındaki araştırmaların ve eğitimin teşvikine yer verilmemiş olması, biyoetik komisyonunun gerekliliği üzerinde hiç durulmamış olması ve çevre ve tüketici örgütlerinin dava açabilmeleri imkânına olanak tanınmamış olması gibi konular eleştirilmektedir.

Hayatın her alanında karşılaşmaya başladığımız biyoteknolojik uygulamalara ilişkin pek çok sorunla karşılaşılması, konuya biraz daha şüpheci bir bakış açısı ile yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması ya da azaltılması, hem insan hem de hayvan sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, dünya üzerinde yüz yetmiş beş milyon hektardan fazla bir alanda genetiği değiştirilmiş bitki üretimi yapıldığı, biyoteknolojik uygulama ürünlerinin dünya pazarında çok ciddi bir payının olması gibi konular göz önüne alınırsa, genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin alan denemesi, çevreye salınımı, sınır aşan hareketi, izlenmesi, etiketlenmesi gibi bütün basamakların şüpheye yer vermeyecek şekilde ulusal ve uluslararası bağlayıcılığı olan hukuki metinler tarafından düzenlenmesi hayati bir konudur.

Bununla beraber Cartagena Protokolü'nde eksik kalan genetiği değiştirilmiş organizmalardan elde edilen ürünlerin de konu kapsamına alınması ve Protokol'ün güncel gelişmelere göre uyarlanması gerekmektedir. Nitekim hâlihazırda transgenik tahıllardan elde edilen yağ, sos, un gibi işlenmiş ürünleri düzenleyen uluslararası bir metin söz konusu değildir.

Uluslararası mevzuatın yanında ülke çapında yapılacak düzenlemelerde de konu enine boyuna tartışılmalı ve transgenik organizma ve ürünlerin alan denemesi, çevreye salınımı ve sınır aşan hareketlerinde özellikle ihtiyatlılık prensibi temel kıstas alınmalıdır. Bu konuda ihtiyatlılık prensibi tavsiye niteliğinden çıkartılıp uluslararası bağlayıcılığı olan bir ilke haline getirilmelidir.

Oluşturulacak uluslararası düzenlemelerin etkin olabilmesi için, devletlerin biyoteknolojik uygulamaları düzenleyen uluslararası Sözleşmelere taraf olması sağlanmalı, bu konuda STK'lar da çalışma yürütmelidir. Buna örnek olarak, çevre hakkına ilişkin en iddialı sayılabilecek Aarhus Sözleşmesi'ne Türkiye'nin taraf olmasının sağlanması ve STK'ların bu konuda Sözleşme'ye taraf olunması için imza kampanyası başlatması gösterilebilir[493].

---

493 https://www.change.org/p/t%C3%BCm-%C3%BCyeleri-ad%C4%B1na-aarhus-s%C3%B6zle%C5%9Fmesi-imzalans%C4%B1n , Erişim Tarihi: 07.07.2019

Biyoteknolojik uygulamaların sonuçları konusunda çok fazla parametre olmasından ötürü risk ve güvenlik değerlendirmesinde zorluklarla karşılaşılsa da bu zorluklar, bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi, bilimsel çalışma üretenlerin tarafsızlığının sağlanması gibi konularla ciddi oranda aşılabilecektir. Yine konu ile ilgili bilimsel bilgi üretenlerin, özellikle biyoteknoloji tekeli şirketler tarafından etkilenmemesi/fonlanmaması, ortaya çıkacak bilginin tarafsız ve güvenilir olmasını sağlayacaktır.

Yapılan bilimsel çalışmalarda, insan merkezli bir yaklaşım yerine çevre merkezci bir yaklaşım içerisinde olunmalı, biyoteknolojinin sadece insanlar için etkileri değil toprak, hava, su ve canlı cansız bütün bir ekosistem üzerindeki olası etkileri göz önüne alınmalıdır. Bu noktada mevcut/olası risklerle, mevcut/olası faydalar arasında iyi bir denge sağlanmaya çalışılmalı ve ekosistemin yararına olabilecek her türlü teknolojik gelişim desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.

Biyoteknolojik çalışmaların insanlık ve ekosistem için faydalı hale gelebilmesi için insanların biyoteknolojik gelişmeler konusunda eğitilmesi sağlanmalıdır. Birer tüketici olduğumuz da düşünüldüğünde biyoteknolojik uygulamalar konusunda herkesin asgari bazı bilgileri bilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Biyoteknolojik uygulamalar konusunda STK'lara da ciddi iş düşmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere halkın STK'lara olan güveni zedelenmemesi için STK'lar bu sorumluluğun bilincinde, yansız ve doğru bilgiyi paylaşmalı ve bunlara ilişkin çeşitli etkinlikler düzenleyerek halkın bu konuda bilinçlenmesini sağlamalıdır. Halkla beraber biyoteknolojik uygulamalar konusunda devletlerin politikalarına yön verebilecek, bilimsel komite ve kurullarda temsil edilebilecek konumda etkin olmalıdır.

Gen transferi, klonlama gibi konular için gerekli görülmesi halinde, biyoetik kurullarının kurulmasına olanak tanınmalıdır. Bununla beraber, yukarıda açıklandığı üzere, bilimsel komite ve bilim kurullarının, hükümet ve şirketlerle bağlantısı ortadan kaldırılmalı, halkın doğrudan ya da tüketici örgütleri, çevre örgütleri gibi STK'larla karar alma mekanizmasına katılımı sağlanarak, bu kurul ve komitelerin çalışmalarına ve ortaya çıkan sonuçlarına gölge düşürülmemelidir.

Devletlerin bu konuda çalışmalar yapan ve görüş bildiren STK'ların önerilerini dikkate alması, oluşturulacak/değiştirilecek hukuki metinleri bu doğrultuda düzenlemesi, GDO'lar konusunda doğru adım atılması ihtimalini artıracaktır. Örneğin, GDO'lar konusunda hükümete, denetim boşluklarını daha derin hale getirecek yasal esnetmekler yapmaması, bunun tam tersi bir şekilde yasa ve yönetmelikleri bu zaafları giderecek şekilde sıkılaştırması gerektiği, bu noktada da, ister gıda amaçlı, ister yem amaçlı olsun, bütün GDO'ların Türkiye'ye girişini kategorik olarak yasaklaması gerektiği gibi tavsiyelerde bulunan Türkiye'deki bir STK'nın görüşlerinin dikkate alınması, GDO'lara ilişkin Türkiye'deki denetim zaaflarının azalmasını sağlayabilecektir[494].

Bu alanda yapılacak çalışmaların insanlık ve bütün bir ekosistem için yapıldığı akıldan çıkarılmamalı, kişisel ve ülkesel çıkarlar düşünülmemelidir. Çünkü alerjik reaksiyonlar, toksisite artışı, gen kaçışı, ekolojik dengenin bozulması, viral hastalıklar, zararlılarda antibiyotik direnci artışı gibi genetiği değiştirilmiş organizma ve ürünlerin olası risklerinin ortaya çıkmasının geri dönüşü imkânsız yıkımlara neden olabilir. Geçmişten miras aldığımız dünyanın bizden sonraki nesile de miras olarak bırakacağımız ve bizim kadar onların da sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarının olduğu göz ardı edilmemelidir.

[494] https://www.greenpeace.org/turkey/Global/turkey/report/2014/06/GDO%20rapor.pdf , Erişim Tarihi: 15.07.2019

Piyasaya sunulmuş olan ürünlerin tüketicinin onu ayırt edebileceği şekilde işaretlenmesi de önem taşımaktadır. Örneğin, bir ürünün GDO'lu olup olmadığı, onun etiketinden anlaşılmalıdır. GDO'lu olan ve olmayan ürünlerin farklı tezgâhlarda satılması sağlanabilmelidir. Genetiği değiştirilmiş ürünlerin etiketlerinde, o ürüne nasıl bir müdahale yapıldığı, içeriğine hangi üründen bir genin aktarıldığı (domatese yengeç geninin, soyaya fındık geninin eklenmesi gibi) görülebilmelidir. Önemli gıda şirketlerinin internet sitelerinde bu konuda, her ürün hakkında açıklama yapılmalı ve insanların bilgilenmesi sağlanmalıdır. Gerekli kamuoyunun oluşturulabilmesi için bu ve buna benzer birçok faaliyette bulunulmalıdır. Ancak, bütün bunlar yapılırken insan sağlığı ve doğal dengenin korunması merkeze alınmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar, Makale, Bildiri ve Diğer Basılı Yayınlar

Agodi, Antonella; Barchitta, Martina; Grillo, Agata; Sciacca, Salvotore(2006), *"Detection of Genetically Modified DNA Sequences in Milk from the Italian Market"*, International Journal of Hygiene and Environmental Healt, Volume 209, Issue 1, 10 January.

Alston, Philip(1979-1980), *"The United Nations' Specialized Agencies and Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights"*, Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 18, Issue 1

Annas, George J.(2005), *"Human Rights and Health: The Universal Declaration of Human Rights at 50"*, Perspectives on Health and Human Rights, (Ed. Sofia Gruskin, vd.), New York-London, Routledge

Aris, Aziz; Lebnanc, Samuel(2011), *"Maternal and Fetal Exposure to Pesticides Associated to Genetically Modified Foods in Eastern Townships of Quebec"*, Canada, Reprod Toxicol

Arslan, D., Şengelen, M.(2010), *"Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar"*, Ankara, Ankara Tabibler Odası

Artemel, Mehmet Nafi (2014), *"Biyogüvenlik Hukuku"*, İstanbul, Legal Yayınevi

Batalion, Nathan(2008), *"50 Harmful Effects of Genetically Modified(GM) Foods"*, PakAlert Press

Biyoteknoloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu(2000), Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara

Büyükay, Yusuf(2005), *"Gen Analizleri ve Mukayeseli Hukuktaki Düzenlemeler"*, AÜEHFD, Cilt 9, Sayı 3-4

Büyükay, Yusuf(2010), *"Gen Hukuku ve Türkiye"*, Ufuk Dergisi

Büyükay, Yusuf(2012), *"Gen Hukukunun Düzenlenmesi Bakımından İsviçre Örneği ve 5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu"*, Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Gen Hukuku Özel Sayısı, Cilt 1, Sayı 1, Kayseri

Chapman, Audrey R.(1997-98), "Conceptualizing the Right to Health: A Violations Approach", Tennessee Law Review, Vol. 65, Issue: 2

Chazournes, L. - Mbengue, M(2004), *"GMOs and Trade: Issues at Stake in the EC Biotech Dispute"*, RECIEL, Vol. 13, No. 3

Christoforu, Theofanis(2003), *"The Precautionary Principle and Democratizing Expertise: A European Legal Perspective, Science and Public Policy"*, Vol. 30, No: 3, June

Çelik, Venhar; Turgut Balık, Dilek(2007), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar(GDO)"*, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 23(1-2), 13-23

Çetiner, Selim(2011), *"Biyogüvenlik Nedir? Ne Değildir?"*, Tarla Sera Dergisi

Çetiner, Selim(2012), *"STK'lar Tarımsal Biyoteknolojiye Nasıl Bakıyor?",* Tarla Sera Dergisi, s. 16-20.

Çiçek, Erol(2012), *"İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hâkim Olan Bazı İlkeler"*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 103

Dedeoğlu, Necati(2009), *"Dünya Sağlık Örgütü ve Sosyal Haklar",* Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu – Bildiriler, Ankara, Belediye-İş Sendikası Yayını

Demirkol, Kenan(2010), *"GDO: Çağdaş Esaret"*, İstanbul, 1.Baskı, Kaynak Yayınları

Ebata, Ayako; Punt, Maarten; Wesseler, Justus(2013), *"For The Approval Process for GMOs: The Japanese Case"*, AgBioForum, 16(2)

Eide, Asbjorn(1993*), "Article 25", "The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary"*, Asbjørn Eide vd. (eds.), Norway, Scandinavian University Press, (2. opplag)

Eide, Asbjorn(2006), Wenche Barth Eide, *"Article 24: The Right to Health", A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child"*, Leiden, A. Alan, v.d. (Eds.), Martinus Nijhoff Publishers

Einspanier, Ralf; Andreas, Klotz; Jana, Kraft; Karen, Aulrich; Rita, Poser; Fredi, Schwägele; Gerhard, Jahreis; Gerhard, Flachowsk(2001), *"The Fate of Forage Plant DNA in Farm Animals: A Collaborative Case-Study Investigating Cattle and Chicken Fed Recombinant Plant Material"*, European Food Research and Technlogy, 212, 129-134

Engdahl, F. William(2013), *"Ölüm Tohumları, Genetik Bilimin Arkasındaki Karanlık Oyunlar"*, İstanbul, 4. Baskı, Bilim+Gönül Yayınları

Ergin, Işıl; Karababa, Ali Osman(2011), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar: Sağlığa Zararlarını Kanıtlamak Neden Zor? Sorunlar ve Riskin İpuçları"*, Türkiye Halk Sağlığı Dergisi 9(2)

Ertan, İzzet Mert (2008), "*Avrupa Konseyi Düzleminde Sosyal Hakların Korunması",* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Finamore, Alberto; Roselli, Marianna; Britti, Serena; Monastra, Giovanni; Ambra, Roberto; Aida Turrini and Elena Mengheri(2008), *"Intestinal and Peripheral Immune Response to MON810 Maize Ingestion in Weaning and Old Mice"*, Journal of Agriculture and Food Chemistry, 56(23), Rome, Italy

Food and Agriculture Organization of the United Nations/World Health Organization (FAO/WHO), *"Safety Assessment of Foods Derived From Genetically Modified*

Animals, Including Fish, a Joint FAO/WHO Expert Consultation on Food Derived From Biotechnology"(2003), Rome, Italy

Friedlander, Blaine(1999), *"Toxic Pollen From Widely Planted, Genetically Modified Corn Can Kill Monarch Butterflies"*, Cornell Study Shows

Gemalmaz, Mehmet Semih(2010), *"Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri"* – II. Cilt/Uluslararası Sistemler, İstanbul, Legal

Gemalmaz, Mehmet Semih(1994), *"Latin Amerika'da İnsan Hakları"*, İstanbul, Kavram Yay., (3. Basım)

Gómez JAM, Barca AMC(2009), *"Risk Assessment of Genetically Modified Crops for Nutrition and Health"*, Nutr Rev, 67(1):1-16.

Gözler, Kemal (2018), İnsan Hakları Hukuku, Ekin Yayınları, Ekim, Bursa

Güleşci, Yusuf(2012), *"5977 Sayılı Biyogüvenlik Kanunu'nun İncelenmesi"*, Sağlık Hukuku Digestası, Yıl:2, Sayı:2

Güneş, Ahmet M(2008), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Çevre Hukuku-Uluslararası Düzenlemeler"*, Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye'deki Mevcut Durum, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 66, Sayı 2

Han, Fei; Zhou, Dingyang, Liu, Xiaoxia; Cheng, Jie; Zhang, Qingwen; Shelton, Anthony M.(2015), *"Attitudes in China about Crops and Foods Developed by Biotechnology." PLoS One*10(9*)*:e0139114, September

Haspolat, Iraz(2012), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik"*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, Sayı 59

Haspolat, Iraz; Özgen, Özlen(2011), *"Tüketicilerin Genetik Yapısı Değiştirilmiş Gıdalara İlişkin Görüşleri: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma"*, Üçüncü Sektör Sosyo-Ekonomik Dergisi, Cilt 46

Hayırlıdağ, Mustafa; Arslan, Muhammet F.; Örnek Büken, Nüket(2006), *"Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar ile İlgili Etik ve Hukuki Tartışmalar ve Kıtalararası Durum Değerlendirmesi"*, Tarım Ekonomisi Dergisi, 22-1

Hemmer, Wolfram(2005), *"Foods Derived from Genetically Modified Organisms and Detection Methods"*, BATS

Hepburn, J., with M.-C. Cordonnier Segger & M. Gehring(2015), *"The Principle of the Precautionary Approach to Human Health, Natural Resources and Ecosystems"*, March, Oxford, UK

Hohmeyer, Olav; Hüsing, Barber; Massfeller, Sabine; Reiss, Thomas(1994), *"International Regulierung der Gentechnik"*, Heidelberg

İnce, Hatice Özlem; Bahadıroğlu, Cengiz; Toroğlu, Sevil; Bozdoğan, Hakan(2013), *"Genetiği Değiştirilmiş Mısır Bitkisinin Bazı Böcek Türlerine Karşı Direnci Üzerine Değerlendirmeler"*, Nevşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi Cilt 2(1), 78-89

Kaboğlu, İbrahim (2013), ***"Özgürlükler Hukuku"***, Ankara, İmge Yayınları, 7. Baskı

Kalabalık, Halil (2017), *"İnsan Hakları Hukuku"*, Seçkin Yayınları, Güncellenmiş 5. Baskı, Eylül

Khan, S. J.; Muafia, S.; Nasreen Z.and Salariya, A.M.(2012), *"Genetically Modified Organisms (GMOs): Food Security or Threat to Food Safety"*, Pakistan Journal of Science, Vol. 64 No. 2 June

Kıvılcım, Zeynep(2012), *"Cartagena Protokolü ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı"*, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 20, S. 1

Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref(2000), *"Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri"*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Yenilenmiş 2. Baskı)

Kuiper, H.A.; Konig, A.; Kleter, G.A.; Hammes, W.P.; Knudsen, I.(2004), *"Concluding Remarks"*, Food and Chemical Toxicology, 42, 1195-1202

Leary, Virginia A.(1993), *"Implications of a Right to Health", Human Rights in the Twenty-first Century:A Global Challenge*, Kathleen E. Mahoney, Paul Mahoney (eds.), Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers

Mazza, Raffaele(2005), *"Assessing the Transfer of Genetically Modified DNA From Feed to Animal Tissues"*, Transgenic Research, 14: p. 775-784

New Turkish Regulation Blocks Imports of Biotech Food and Feed, Global Agriculture Network(GAIN) Report, GAIN Report Number:TU9042, USDA Foreign Agricultural Service, Report Categories: Biotechnology, Post: 28.10.2009, Ankara
Nofouzi, Farzad(2013), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizma(GDO) Nedir, Nasıl Yapılmaktadır?"*, Güncel Gastroenteroloji 17/4, Ankara

Nordlee, Julie A.; Taylor, Steve L.; Townsend Jeffery A.; Thomas Laurie A., Bush Robert K.(1996), *"Identification of a Brazil Nut Allergen in Transgenic Soybeans"*. The New England Journal of Medicine, 334(11): 688-692

Oğuzlar, Gülçin Özlem(2009), *"Genetiği Değiştirilmiş Organizmalara İlişkin Uluslararası ve Avrupa Birliği'ndeki Düzenlemeler"*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları

Öktem, Hüseyin Avni(2006), *"GMPS in Turkey: Current Status and Future Challanges"*, Genetically Modified Organisms, Abstracts, SOC-4, H. Federation of European Biochemical Socities Journal, Volume 273, Issue Supplement s1, June

Özer, Kemal(2011), *"Deccal Tabakta-Siyasi, Dini ve Vicdani Açıdan GDO"*, Hayy Kitap, 7. Baskı

Özgen Ö., Emiroğlu H., Demirci A., Haspolat I.(2007), *"Labelling Biotechnological Foods and Consumer Protection"*, International Dimensions of Mass Media Research, (Edited by Yorgo Pasadeos), Atiner Publication, Greece

Özkan, Ali Yaşar(2009), *"Biyogüvenlik Yasa Taslağı ve Genetiği Değiştirilmiş Ürünler"*, Güncel Hukuk Dergisi

Saal VF, Hughes C.(2005), *“An Extensive New Literature Concerning Low-Dose Effects of Bisphenol A Shows The Need for a New Risk Assessment”***,** Environmental Health Perspective, 113(8): 926-933.

Schubbert, Rainer; Renz, Doris; Schmitz, Birgit; Doerfler, Walter(1997), Foreign (M13) DNA Ingested by Mice Reaches Peripheral Leukocytes, Spleen, and Liver Via *“The Intestinal Wall Mucosa And Can Be Covalently Linked To Mouse DNA”*, Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America, 94, 961-966

Sen , Amartya(2004), *“Özgürlükle Kalkınma”*, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınevi

Soykan, Serkan(2007), *“Avrupa Birliği ve Ülkemiz Mevzuatlarında Biyogüvenlik”*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Sosyal, Tamer(2019), *“Tarımda Biyoteknoloji Uygulamaları ve Bu Tür Buluşların Patentlenebilirliği”*, Selçuk Üniversitesi SBE Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya

Spiroux, J., F.; Roullier, D. Cellier, G.E. Seralini(2009), *“A Comparison of the Effects of Three GM Corn Varieties on Mammalian Health”*, Int J Biol Sci., 5:706-726

Sur, Melda(2010), *“Uluslararası Hukukun Esasları”*, Beta, İstanbul, Güncellenmiş 4. Baskı, s. 15

Şirin, Tolga(2015), *“Çevre, İnsan, Devlet, Anayasa Üzerine Güncel Denemeler”*, Tekin Yayın, İstanbul

Toebes, Brigit(1999), *“The Right to Health as a Human Right in International Law”*, Antwerp, Intersentia – Hart

Toebes, Brigit(1999), *“Towards an Improved Understanding of the International Human Right to Health”*, Human Rights Quarterly, Vol. 21, Issue 3

Tüysüzoğlu, B. B.; Gülsaçan, M.(2004), *“Türkiye’de GDO, Bilim ve Teknik”*, Sayı 443, 36-43

UNEP/GEF Ulusal Biyogüvenlik Çerçevelerinin Geliştirilmesi Projesi Kapsamında Geliştirilen Ulusal Biyogüvenlik Çerçevesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

Ünal, Ali(2009), *“Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik Yasa Tasarısı”*, İstanbul

Van Den Eede, G.; Aarts, H.; Buhk, H. J.; Corthier, G.; Flint, H. J.; Hammes, W.; Jacobsen, B.; Midtvedt, T.; van der Vossen, J.; von Wright, A.; Wackernagel, W.; Wilcks, A.(2004) *“The Relevance of Gene Transfer to The Safety of Food and*

Feed Derived From Genetically Modified(GM) Plants, Food and Chemical Toxicology", 42, 1127-1156

Wanhua, Yang(2003), *"Regulation of Genetically Modified Organisms in China." Review of European Comparative & International Environmental Law, Volume 12, Issue 1, April*

Wieczorek, Ania(2003), *"Use of Biotechnology in Agriculture: Benefits and Risks, Cooperative Extension Service"*, Biotechnology

Woo, Alyssa(2002), *"Health Versus Trade: The Future of the WHO's Framework Convention on Tobacco Control"*, Vanderblit Journal of Transnational Law, Vol. 35, No. 5

"World Health Organization (WHO)", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, (Rudiger Wolfrum, ed.), Oxford University Press, 2008, online edition, [www.mpepil.com], Erişim Tarihi: 18.01.2017

Soner Yalçın, Soner(2017), *"Saklı Seçilmişler, Siz Onları Değil, Onlar Sizi Seçti"*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, s. 40-41

Yıldırım, Mustafa Fadıl(2008), *"Gen Teknik Uygulamalarından Doğan Hukuki Sorumluluk"*, Ankara

2. Elektronik Kaynaklar

National Security Council, National Security Study Memorandum 200, April 24, 1974, http://schillerinstitute.org/strategic/NSSM200.htm Erişim Tarihi 11.12.15

Schiller Instituti, 'Food for Peace', Henry Kissinger's 1974 Plan for Food Control Genocide, http://www.schillerinstitute.org/food_for_peace/kiss_nssm_jb_1995.html Erişim Tarihi, 11.12.15

Çaşkurlu, Sibel, Küresel Gıda Krizinin Nedenleri-2 Gıda Rejimi Kavramı, 2013, http://www.karasaban.net/kuresel-gida-krizinin-nedenleri-2-gida-rejimi-kavramisibel-caskurlu/, Erişim Tarihi, 20.12.15

Federal Register Volume 59, Number 98, Monday, May 23, 1994, https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-1994-05-23/html/94-12494.htm and https://www.federalregister.gov/documents/1994/05/23/94-12494/calgene-inc-availability-of-letter-concluding-consultation

French Farmer-Activist Jose Bove on Paris Protest Ban: We are in Prison Our Own Home, November 30, 2015, Erişim Tarihi, 02.01.2016 https://www.democracynow.org/2015/11/30/french_farmer_activist_jose_bove_on

Northcutt, Wayne, 2003, Niagara University, Volume 31, 2003, Jose Bove vs McDonald's: The Making of a National Hero in the French Anti-Globalization Movement, Erişim Tarihi, 02.01.2016

https://quod.lib.umich.edu/w/wsfh/0642292.0031.020?rgn=main;view=fulltext

Gen, Genom Nedir? Erişim Tarihi, 02.01.2016 https://www.nedir.com/gen https://kasder.org.tr/?option=com_content&view=article&id=365%3Anoeromueskueler-hastalklarda-noeroloji-haricinde-baka-uzmanlk-dallarndaki-doktorlarnda-takibi-gerekiyor-mu&catid=42%3Akas-hastalklar-hakknda-sss&Itemid=89&lang=tr

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 02.01.2016, http://sozluk.gov.tr

Sukan, Suha vd.(2003), Anadolu Üniversitesi Bilim vee Teknoloji Dergisi, Cilt/Vol: 4, Sayı/No: 2, Erişim Tarihi, 05.04.2016

https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/605/174377.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Çeltek, Güher, Gıda Mühendisliği Dergisi, Genetik Olarak Modifiye Edilmiş Organizmalar (GMO), Erişim Tarihi, 05.04.2016 http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/0008b9a5380fcac_ek.pdf

Gücükoğlu, Ali vd (2006), Genetik Modifiye Gıdalar, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, Cilt 77, Sayı 2, Erişim Tarihi, 05.04.2016

https://docplayer.biz.tr/11172750-Genetik-modifiye-gidalar.html ve https://www.academia.edu/5598252/Genetik_Modifiye_Gıdalar

Örs, Fethi (2007), Neyi Yesem (mi), Yemesem (mi)? Transgenik Organizmalar, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO), Erişim Tarihi: 03.04.2016 http://www.tarimkutuphanesi.com/Neyi_Yesem_(mi),_yemesem_(mi)?..._Transgenik_Organizmalar_Genetigi_Degistirilmis_Organizmalar_(GDO)_M.Fethi_ORS_Ziraat_Yuk._Muh._01261.html

Hybrid F-1 ve GDO, Erişim Tarihi: 03.04.2016 https://tohumu.com/index.php?id_cms=14&controller=cms

Tohum Islahında Yeni Gelişmeler, 10 Haziran 2013, Cumhuriyet Gazetesi, Erişim Tarihi: 02.01.2016,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/426970/Tohum_islahinda_yeni_gelismeler.html

Hibrit Tohumu GDO ile Karıştırılmasın(2013), Erişim Tarihi: 02.01.2016

http://www.haber7.com/guncel/haber/1020421-hibrit-tohum-gdo-ile-karistirilmasin

Tarım Kütüphanesi, Aşılama Tekniği, Erişim Tarihi: 03.01.2016

http://www.tarimkutuphanesi.com/ASILAMA_TEKNIGI_00054.html

Organic or GMO, Erişim Tarihi: 04.01.2016, https://www.psrast.org

Dere, Şahin vd, Terminatör Gen Teknolojisi ve Biyoçeşitlilik Üzerine Olan Etkileri, Anadolu, J. Of AARI 18 (2) 2008, Erişim Tarihi: 04.01.2016, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anadolu/article/viewFile/5000140648/5000128640

Sci/Tech Terminator Gene Halt a Major U-Turn, 1999, Erişim Tarihi: 05.01.2016, http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/465222.stm

Açıkgöz, Nazimi vd, Transgenik Çeşitler, Islahçı Hakları ve Terminatör Teknoloji, Anadolu, J. Of AARI 9 (1) 1999, Erişim Tarihi 05.01.2016, https://arastirma.tarimorman.gov.tr/etae/Belgeler/AnadoluDergisi/1999/TRANSGENĐK%20ÇESĐTLER,%20ISLAHÇI%20HAKLARI%20VE.pdf

United Nation Department of Economic and social Affairs, World Population, 2017, New York, Erişim Tarihi: 20.12.2017.

https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html

NOFOUZI, Farzad(2013), Genetiği Değiştirilmiş Organizma(GDO) Nedir, Nasıl Yapılmaktadır?, Güncel Gastroenteroloji 17/4, Ankara, Erişim Tarihi: 20.12.2017 http://guncel.tgv.org.tr/journal/47/pdf/100137.pdf

International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications(ISAAA) Report, Erişim Tarihi: 20.11.2016, http://www.isaaa.org

Safety Assessment of Foods Derived From Genetically Modified Animals, Including Fish, FAO, WHO, Erişim Tarihi: 26.12.2016 https://www.who.int/foodsafety/publications/safety-assessment/en/

Modern Food Biotechnology, Human Health and Development: an Evidence-Based Story, Food Safety Department, World Health Organization, Erişim Tarihi: 26.12.2016, https://www.who.int/foodsafety/publications/modern-food-biotechnology/en/

Bayer, Monsanto'yu 66 Milyar Dolara Satın Aldı, 2016, BBC Türkçe, Erişim Tarihi: 31.12.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37361302

Bayer'in GDO'lu Tohum Üreten Monsanto'yu Almasının Anlamı, 2016, Erişim Tarihi: 31.12.2017 https://m.bianet.org/bianet/tarim/178776-bayer-in-gdo-lu-tohum-ureten-monsanto-yu-almasinin-anlami

Korkmaz, Ahmet(2017), GDO: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar Her Zaman ve Her Yerde Zararlı Mıdır? Erişim Tarihi: 31.12.2017 https://drkorkmaz.com/gdo-genetigi-degistirilmis-organizmalar/

GDO Destekçilerinin Psikolojik Savaşı:Altın Pirinç, 2009, Evrensel Gazetesi, Erişim tarihi: 31.12.17, https://www.evrensel.net/haber/203263/gdo-destekcilerinin-psikolojik-savasi-altin-pirinc

Friedlander, Blaine, Toxic Pollen From Widely Planted, Genetically Modified Corn Can Kill Monarch Butterflies, Cornell Study Shows, 1999, Erişim tarihi: 31.12.17 http://news.cornell.edu/stories/1999/04/toxic-pollen-bt-corn-can-kill-monarch-butterflies

Smith, Jeffrey, Genetically Engineered Modified May Cause Rising Food Allergies, Institute for Responsible Technology, 2007, Erişim tarihi: 20.12.17, Part One: https://responsibletechnology.org/genetically-engineered-foods-may-cause-rising-food-allergies-part-one/ Part Two: https://responsibletechnology.org/genetically-engineered-foods-may-cause-rising-food-allergies-part-two/

Roseboro, Ken, Arpad Pusztai and the Risk of Genetic Engineering, 2009, Erişim tarihi: 31.12.17 https://www.organicconsumers.org/news/arpad-pusztai-and-risks-genetic-engineering#close

Ammann, Klaus, Arpad Pusztai's Feeding Experiments of GM Potatoes with Lectins to Rats: Anatomy of a Controversy 1998-2009, Erişim tarihi: 31.12.17, https://www.researchgate.net/publication/242711715_Arpad_Pusztai's_Feeding_experiments_of_GM_potatoes_with_lectins_to_rats_Anatomy_of_a_controversy_1998_-_2009

Fedoroff, V. Nina, Pusztai's Potatoes-Is Genetic Modification the Culprit?, Erişim tarihi: 31.12.17 http://www.agbioworld.org/biotech-info/articles/biotech-art/pusztai-potatoes.html

Aris, Aziz; Lebnanc, Samuel(2011), Maternal and Fetal Exposure to Pesticides Associated to Genetically Modified Foods in Eastern Townships of Quebec, Canada, Reprod Toxicol, Erişim tarihi: 20.12.17

https://www.aboca.com/sites/www.aboca.com/files/attach/news/11_maternal_and_fetal_expo_to_pesticides.pdf

The Report of FDA, 2009, Erişim tarihi: 23.12.17 https://www.fda.gov/animal-veterinary/product-safety-information/report-food-and-drug-administrations-review-safety-recombinant-bovine-somatotropin

Mazza, Raffaele(2005), Assessing the Transfer of Genetically Modified DNA From Feed to Animal Tissues, Transgenic Research, Erişim tarihi: 23.12.2017, https://www.researchgate.net/publication/7521807_Assessing_the_Transfer_of_Genetically_Modified_DNA_from_Feed_to_Animal_Tissues

International Agency for Research on Cancer, World Health Organization, Erişim tarihi: 23.12.2017, http://governance.iarc.fr/ENG/Docs/CPWild-LSmith&ABiggs.pdf

Kelland, Kate, Glyphosate Battle, 2017, Erişim tarihi: 23.12.2017 https://www.reuters.com/investigates/special-report/glyphosate-cancer-data/

Glyphosate and Cancer Risk:Frequently Asked Questions, Center Food Safety, 2015, Erişim tarihi: 23.12.2017 https://www.centerforfoodsafety.org/files/glyphosate-faq_64013.pdf

The Relevance of Gene Transfer to The Safety of Food and Feed Derived From Genetically Modified(GM) Plants, Food and Chemical Toxicology, ELSEVIER, 2004, Erişim tarihi: 02.01.2018.
http://cib.org.br/wp-content/uploads/2011/10/estudos_alimentares15.pdf

Hemmer, Wolfram(2005), Foods Derived from Genetically Modified Organisms and Detection Methods, BATS, Erişim tarihi: 02.01.2018, https://www.bats.ch/bats/publikationen/1997-2_gmo/gmo_food.pdf

Einspanier, Ralf; Andreas, Klotz; Jana, Kraft; Karen, Aulrich; Rita, Poser; Fredi, Schwägele; Gerhard, Jahreis; Gerhard, Flachowsk(2001), The Fate of Forage Plant DNA in Farm Animals: A Collaborative Case-Study Investigating Cattle and Chicken Fed Recombinant Plant Material, European Food Research and Technlogy, 212, 129-134, Erişim tarihi: 02.01.2018,
http://cib.org.br/wp-content/uploads/2011/10/estudos_alimentares11.pdf

Schubbert, Rainer; Renz, Doris; Schmitz, Birgit; Doerfler, Walter(1997), Foreign (M13) DNA Ingested by Mice Reaches Peripheral Leukocytes, Spleen, and Liver Via The Intestinal Wall Mucosa And Can Be Covalently Linked To Mouse DNA, Proceedings Of The National Academy Of Sciences Of The United States Of America, 94, 961-966, Erişim tarihi: 03.01.2018,

https://www.jstor.org/stable/41418?seq=1#page_scan_tab_contents

Marjolein B. A. Van Asselt and Ellen Vos, The Precautionary Principleeand the Uncertainty Paradox, Erişim Tarihi: 13.06.2018, https://www.researchgate.net/profile/Ellen_Vos/publication/233042496_The_Precautionary_Principle_and_the_Uncertainty_Paradox/links/00b4952f9de3ea7d10000000.pdf?disableCoverPage=true

Rio Declaration on Environment and Development, United Nations, Erişim Tarihi: 22.02.2016, https://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm

Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stokholm Sözleşmesi, Erişim Tarihi: 24.02.2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090730-2.htm

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolü, Erişim Tarihi: 24.02.2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/05/20090513-1.htm

Gabcikova-Nagymaros Davası, Erişim Tarihi: 14.03.2017 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/269/2420.pdf

The Queen v Ministry of Agriculture, Fisheries and Food ex Parte: National Farmers' Union and Others, United Kingdom v Commission of the European Communities, Erişim Tarihi: 24.02.2016,

https://curia.europa.eu/en/actu/communiques/cp98/cp9831en.htm

Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, Dış İşleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 21.06.2016 http://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa

Milli Parklar Biyolojik Çeşitlilik Dairesi, Erişim Tarihi: 21.06.2016, http://www.milliparklar.gov.tr/dairebaskanliklari/biyolojik-çeşitlilik-dairesi-başkanlığı

The Convention on Biological Diversity, Erişim Tarihleri: 21.06.2016, https://www.cbd.int/convention/ and http://www.mfa.gov.tr/convention-on-biological-diversity.en.mfa

Resmi Gazete, 23.06.2003 tarihli, S. 25148, Erişim Tarihleri: 21.06.2016 http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030624.htm#3

Çetiner, Selim(2011), "Biyogüvenlik Nedir? Ne Değildir?", Tarla Sera Dergisi, Şubat, Erişim Tarihleri: 21.04.2017, http://research.sabanciuniv.edu/18136/1/Biyogüvenlik_Nedir_Ne_değildir.pdf

The Text of Cartagena Protocol on Biosafety, Erişim Tarihi: 11.05.2016, https://bch.cbd.int/protocol/text/

World Trada Organization, The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947), Erişim Tarihi: 03.06.2017,

https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Dünya Ticaret Örgütü, Erişim Tarihi: 06.03.2017, http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-__dto_.tr.mfa

Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü, Erişim Tarihi: 05.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF

Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların İzlenebilirliği ile Etiketlenmesine ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalardan Üretilmiş Gıda ve Yemlerin İzlenebilirliğine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü, Erişim Tarihi: 05.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0024:0028:EN:PDF

Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü, Erişim Tarihi: 05.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF

Avrupa Birliği'nde Genetiği Değiştirilmiş Organizmalara Yönelik Düzenlenen İlk Hukuki Metinlerden Birisi Olan Sistem Yönergesi, Erişim Tarihi: 06.01.2018, https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-1/dir_1990_219/dir_1990_219_en.pdf

Serbest Salım Yönergesi İlk Haliyle, 1990, Erişim Tarihi: 07.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31990L0220&from=EN

Serbest Salım Yönergesi, Değişik 2001, Erişim Tarihi: 07.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0018&from=en

Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Deney Amaçlı Çevreye Salımı, 2001, Erişim Tarihi: 07.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32001L0018&from=en

Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük, Erişim Tarihi: 09.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF

Yeni Gıda Tüzüğü, Erişim Tarihi: 09.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997R0258&from=EN

Konsey Kararı, Erişim Tarihi: 10.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1999D0468:20060723:en:PDF

Genetiği Değiştirilmiş Gıda ve Yemlere İlişkin Tüzük, Erişim Tarihi: 13.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:268:0001:0023:EN:PDF

Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Sınır Aşan Hareketine İlişkin Tüzük, Erişim Tarihi:15.01.2018, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:287:0001:0010:EN:PDF

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Erişim Tarihi: 15.01.2018,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc079/kanuntbmmc079/kanuntbmmc07904177.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Soru Önergesi, Erişim Tarihi: 15.01.2018 https://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-4808c.pdf ve https://www2.tbmm.gov.tr/d21/7/7-4808c.pdf

Turkey: National GM Crop Situation, Erişim Tarihi: 15.01.2018, http://greenbiotech.eu/eu-gm-crops/turkey/

Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, Erişim Tarihi: 15.01.2018, http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=192

New Turkish Regulation Blocks Imports of Biotech Food and Feed, Erişim Tarihi: 15.01.2018, https://gain.fas.usda.gov/Recent%20GAIN%20Publications/New%20Turkish%20Regulation%20Bans%20Imports%20of%20Biotech%20Food%20and%20Feed_Ankara_Turkey_10-28-2009.pdf

Tohumculuk Kanunu, Erişim Tarihi: 15.01.2018, http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=32697

Kaptan, Naci, Biyo-Silah Terminatör Tohumlar, Erişim Tarihi: 10.12.2017, http://www.guncelmeydan.com/pano/biyo-silah-terminator-tohumlar-6-9-naci-kaptan-t23127.html

Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik, Erişim Tarihi: 25.02.2018, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091026-4.htm ve http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091120.htm

Epstein, A. Richard, Direct Democracy: Government of the People, by the People, and for the People, Erişim Tarihi: 10.12.2017, https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2260&context=journal_articles

Danıştay, GDO İtirazını Kabul Etti, Kazete, Erişim Tarihi: 12.12.2017, https://kazete.com.tr/haber/danistay-gdo-itirazini-kabul-etti-16913

GDO İçin Süren Kirli Lobi Faaliyeti Ortaya Çıktı, Erişim Tarihi: 27.02.2018 https://www.karasaban.net/gdo-icin-suren-kirli-lobi-faaliyeti-ortaya-cikti/

Biyogüvenlik Kanunu Tasarısı ile Çevre, Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler, Avrupa Birliği Uyum ile Tarım, Orman ve Köyişleri Komisyonları Raporları (1/789), Erişim Tarihi: 26.02.2018,

https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss473.pdf

TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'nın Kanun Tasarısı hakkındaki görüşleri, Erişim Tarihi: 27.02.2018,

http://www.gidamo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=278&tipi=15&sube=0

Biyogüvenlik Kanun Tasarısının Meclis'e Sunulduğunda Yaşanılan Bazı Tartışma Konuları, Erişim Tarihi: 27.02.2018,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b074m.htm

Birleşmiş Milletler Tüketici Hakları Evrensel Bildirgesi, Erişim Tarihi: 27.02.2018,

http://www.tukcev.org.tr/birlesmis-milletler-tuketici-haklari-evrensel-bildirgesi

Çetiner, Selim, Biyogüvenlik Kanunu Ne Getiriyor? Erişim Tarihi: 01.03.2018 http://research.sabanciuniv.edu/15321/1/Biyogüvenlik_Kanunu_Ne_Getiriyor.pdf

Yalçın, Soner, Yeşil Devrimi. Erişim Tarihi: 05.09.2019 https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/yesil-devrim-645286/

Monsanto Ordered to Pay 289m Dolar as Jury Rules Weedkiller Caused Man's Cancer, Erişim Tarihi: 06.08.2019 **https://www.theguardian.com/business/2018/aug/10/monsanto-trial-cancer-dewayne-johnson-ruling**

Monsanto'ya 289 Milyon Dolarlık 'Kanser' Cezası, Erişim Tarihi: 06.08.2019 **http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/monsantoya-289-milyon-dolarlik-kanser-cezasi-40926065**